

6

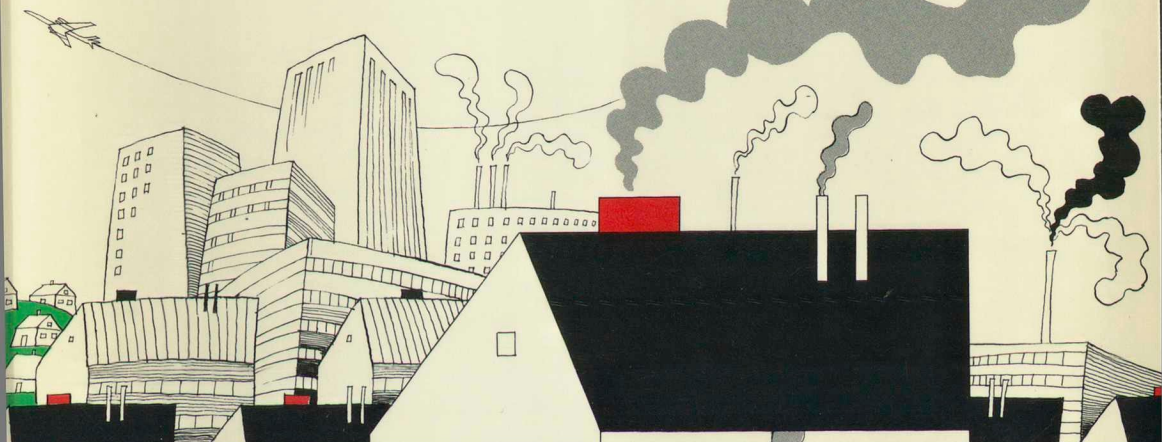
Ref

BARN

RAPPORT FRÅN BARNMILJÖUTREDNINGEN

BARNEN OCH DEN FYSISKA MILJÖN

av Uno Dahlén Elsa Rönmark Sven Thiberg

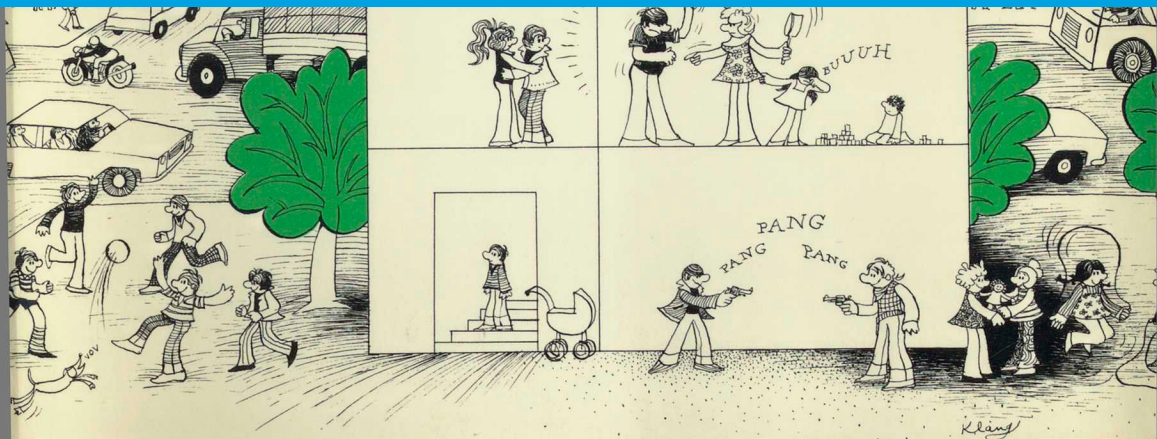


Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2013



National Library
of Sweden



6

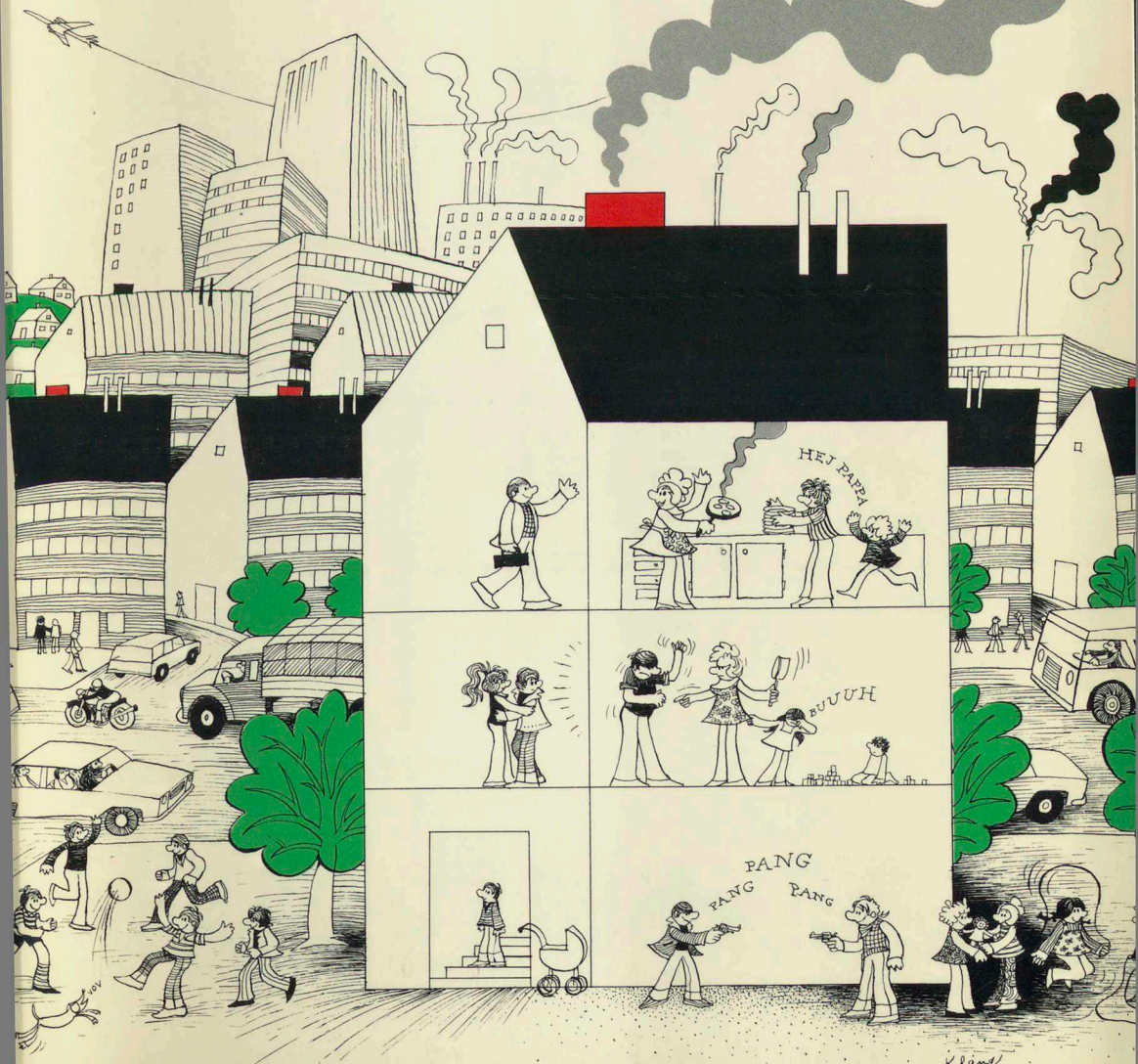
Ref

BARN

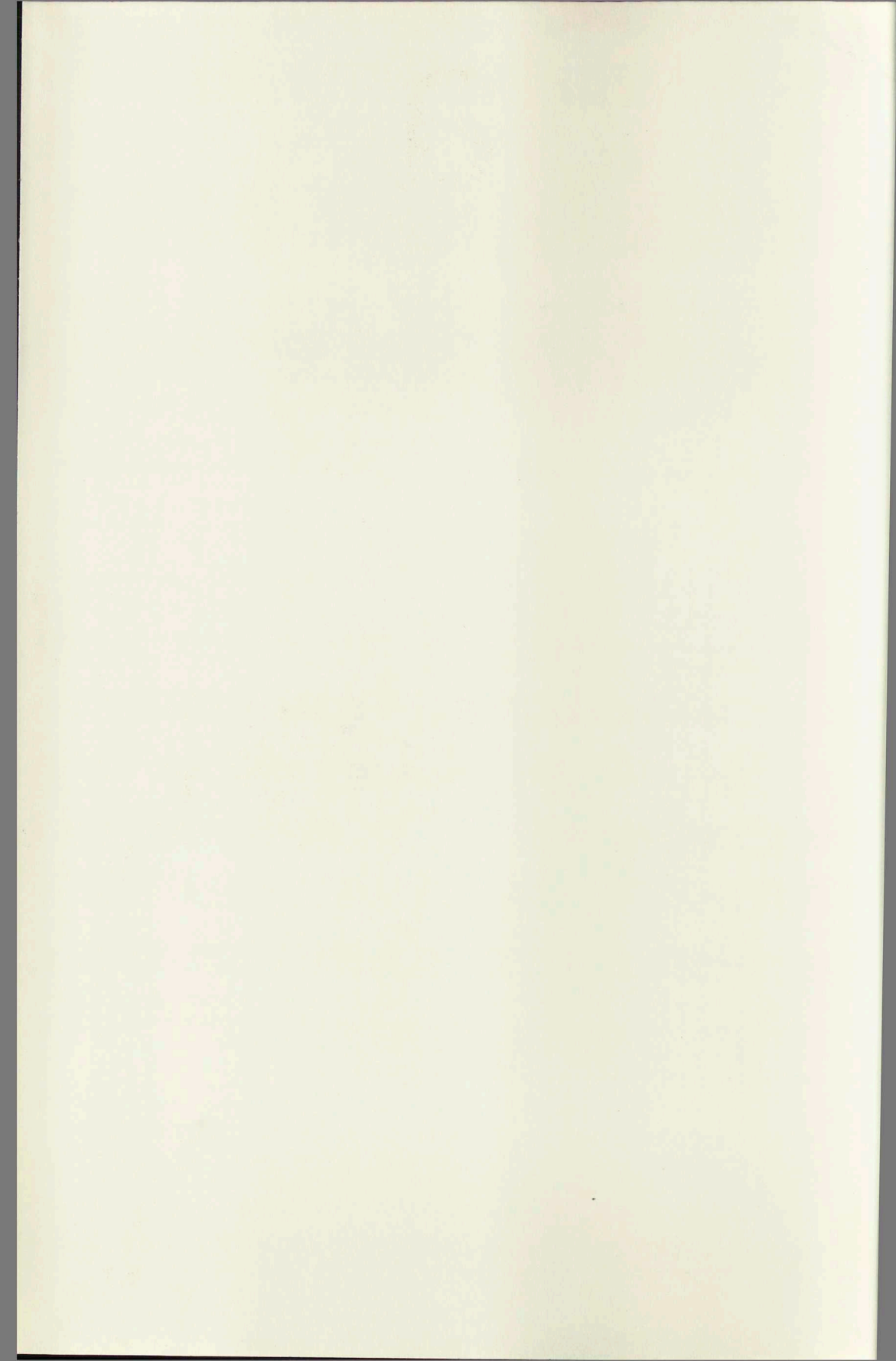
RAPPORT FRÅN BARNMILJÖUTREDNINGEN

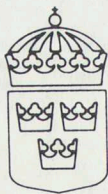
BARNEN OCH DEN FYSISKA MILJÖN

av Uno Dahlén Elsa Rönmark Sven Thiberg



1975:36
SOS





Statens offentliga utredningar

1975:36

Socialdepartementet

Barnen och den fysiska miljön

av Uno Dahlén, Elsa Rönmark,
Sven Thiberg

Rapport nr 6 från Barnmiljöutredningen
Stockholm 1975

Omslag av Roland Klang
ISBN 91-38-02245-1
LiberTryck Stockholm 1975



Barnen och den fysiska miljön

av Uno Dahlén, Elsa Rönnermark,
Sven Tiberg

Rapport nr 6 från Barnutredningens
Stockholm 1975

Förord

Barnmiljöutredningen skall enligt sina direktiv utarbeta en systematisk redovisning av hur barnens levnadsvillkor har utvecklats. Utredningen skall söka ge en samlad bild av kunskapen om barns hälsa, utveckling och omvårdnad och deras materiella standard i övrigt, däribland inverkan av förändringar i arbetslivet och boendemiljön. Utredningens huvuduppgift är att göra en deskriptiv analys av barnens levnadsförhållanden och inträffade förändringar i dessa, i syfte att ge underlag för en åtgärdsinriktad diskussion om barnens förhållanden.

Föreliggande rapport är en av åtta, som Barnmiljöutredningen i sitt kartläggningsarbete låtit utföra.

Rapporterna är att betrakta som bakgrundsmaterial till utredningens betänkande Barnens livsmiljö, (SOU 1975:30) och behandlar olika aspekter av barns levnadsvillkor. Varje enskild rapport är dock ett självständigt arbete och rapportförfattarna ansvarar därmed själva för innehållet. Detta innebär att åsikter och uppfattningar framförda i bakgrundsrapporterna inte till alla delar behöver överensstämma med utredningens uttalanden och slutsatser i huvudbetänkandet.

Utredningens bakgrundsmaterial har publicerats i följande rapporter:

- | | | |
|---|---|-------------|
| 1 | Samhället och barns utveckling
Författare: Rita Liljeström | SOU 1975:31 |
| 2 | Barns hälsa
Författare: Owe Petersson | SOU 1975:32 |
| 3 | Barns uppfostran och utveckling
Författare: Eva-Mari Köhler | SOU 1975:33 |
| 4 | Förskolan, skolan och fritiden
Författare: Leif Holgersson | SOU 1975:34 |
| 5 | Barnfamiljernas ekonomi
Författare: Institutet för
Social Forskning | SOU 1975:35 |
| 6 | Barnen och den fysiska miljön
Författare: Uno Dahlén
Elsa Rönmark
Sven Thiberg | SOU 1975:36 |

- 7 Barn och föräldrars arbete
Författare: Ingemar Reimer
SOU 1975: 37
- 8 Barnkultur
Författare: Suzanne Almqvist
Britt Isaksson
SOU 1975: 38

Till varje rapportförfattare har knutits en referensgrupp av speciellt sakkunniga på området. I denna har respektive författare diskuterat den närmare uppläggningsen och utformningen av rapporten.

Under arbetet har samtliga författare samlats till regelbundet återkommande seminarier. Syftet har främst varit att samordna arbetet med de olika rapporterna och diskutera avgränsningsproblemen mellan ämnesområdena.

Utredningsmannen har lett författarseminarierna. Utredningens sekretariat har deltagit i de olika referensgruppernas arbete.

Publiceringen av bakgrundsrapporterna är enligt Barnmiljöutredningens uppfattning ett viktigt led i en diskussion om barns förhållanden, där beskrivningen görs utifrån olika kunskapsområden och uppfattningar. Ett brett underlag för debatt och beslut kan på så sätt skapas.

Barnmiljöutredningen framför sitt varma tack till alla som medverkat.

För Barnmiljöutredningen

Bror Rexed

*/Karin Lund
Birgitta Wittorp*

Innehåll

Kapitel 1 <i>Sammanfattning</i>	9
Kapitel 2 <i>Problemområden härledda ur nationella och individuella förhållanden</i>	17
2.1 Snabbskiss på hög nivå	17
Närmiljön är en produkt av övergripande processer	17
Närmiljön är en produkt av interna processer	19
2.2 Konkretisering	20
Tre exempel	20
Jämförande kommentarer	21
Resultat av tre beslutsprocesser	23
2.3 Problemområden	24
Barn lever avskilda från viktiga verksamhetsområden och miljötyper	25
Barn lever avskilda från andra ålderskategorier, klasser och kulturmönster	25
Barn lever i påtvingad kontakt med ett stort antal jämnåriga	26
Barn lever p. g. a. miljöbyten under uppväxttiden i ett osäkert förhållande till omgivningen	26
Barn lever i miljöer som de saknar rätt och möjlighet att påverka	27
2.4 Rekapitulation	
Kapitel 3 <i>Sociala och pedagogiska synpunkter på barns levnadsförhållanden och deras boendemiljöresurser</i>	29
3.1 Synsätt och begreppsbeskrivningar	29
Barns utveckling och den fysiska miljöns roll	29
Barns utveckling och den fysiska miljön som en möjlighet och en restriktion	37
Barns utveckling och den fysiska miljöns direkta och indirekta påverkan	39
Olika kategorier och grupper i barns omgivning	41
Barns utveckling och den fysiska miljön i olika bruksskedden	44
Begreppen resurs och villkor	45

3.2 Mål för boendemiljöns utformning och användning	51
Förskolans mål omsatta på boendemiljön	51
Skolans mål omsatta på boendemiljön	51
Bostadspolitiska mål	52
Kapitel 4 <i>Miljöinnehåll och miljö kvalitet – beskrivning och diskussion av den fysiska miljöns betydelse för barn</i>	55
4.1 Begreppsbeskrivningar och avgränsningar	55
Nyckelbegrepp	55
Avgränsningar	56
4.2 Rymlighet (allmänt och konsekvenser för barn)	58
Bostaden	59
Byggnaden	63
Kvarteret	64
Bostadsområdet och stadsdelen	66
4.3 Tillgänglighet (allmänt och konsekvenser för barn)	70
Bostaden	71
Byggnaden	73
Kvarteret	75
Bostadsområdet	79
Stadsdelen	86
4.4 Offentlighet (allmänt och konsekvenser för barn)	86
Bostaden	87
Byggnaden	89
Kvarteret	90
Bostadsområdet	93
Stadsdelen	94
4.5 Anpassbarhet (allmänt och konsekvenser för barn)	95
Bostaden	95
Byggnaden	98
Kvarteret	100
Bostadsområdet och stadsdelen	102
4.6 Variation (allmänt och konsekvenser för barn)	103
Bostaden	103
Byggnaden och kvarteret	104
Bostadsområdet och stadsdelen	105
Kapitel 5 <i>Social och rumslig segregation</i>	107
5.1 Inledning, begreppsbeskrivningar, avgränsningar	107
5.2 Boendesegregation på olika nivåer	108
5.3 Orsaker till segregation	114
5.4 Konsekvenser för barn	116
Nationell nivå	116
Ortsnivå	117
Stadsdelsnivå	117
Bostadsområdesnivå	118

5.5	Integration och politisk medvetenhet	118
5.6	Åtgärder mot segregation	119
Kapitel 6 <i>Planeringsprocesser och påverkansmöjligheter</i>		121
6.1	Problem och beslut	121
	Kalkylerade och icke kalkylerade problem	121
	Målkonflikter	123
	Kompensatoriska åtgärder	124
6.2	Beslut i planeringsskedet	125
	Översikt över beslutsapparaten	125
	Beskrivning av beslutsunderlag	128
6.3	Beslut i bruksskedet	129
	Översikt över beslutsapparaten	129
	Exempel på barns och ungdomars möjligheter att påverka miljön	129
6.4	Barns politiska resurser speglade i planerings- och beslutsapparaten för fysisk miljö	130
	Maktfördelning och insikt i samhällsplaneringen	130
	Barns och ungdomars speciella problem	131
Kapitel 7 <i>Slutord</i>		133
<i>Bilaga 1</i>		135
<i>Bilaga 2</i>		139
<i>Bilaga 3</i>		145

188 Inledning och bakgrund

189 Inledning mot regeringen

Kapitel 6 Planeringsprocessen

6.1 Problemet och beslut

Kalkylerade och faktiska kostnader

Målbalkar

Konsumtionskostnader

Beaktat i planeringskedjan

Översikt över beslutsprocessen

Bestämning av beslutskriterier

Beaktat i beslutskedjan

Översikt över beslutsprocessen

Exempel på beslut och utvärdering

Slut

6.2 Beroende mellan beslutsprocesser

Exempel för fyra nivåer

Markförändringar och beslutsprocesser

Band och beroende mellan beslutsprocesser

Kapitel 7 Slutord

Bilaga 1

Bilaga 2

Bilaga 3

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

1 Sammanfattning

Förutsättningarna

Denna skrift, *BARNEN OCH DEN FYSISKA MILJÖN*, är en av åtta, som sektoriellt behandlar barns levnadsomständigheter i dagens Sverige. Olika författare har skrivit, utifrån sina kunskaper och värderingar, inom en ram och utan särskilt preciserade direktiv. Författarna har därför själva fått avgränsa sitt område, lokalisera problem och välja angreppssätt. I ett antal seminarier under arbetets gång, har författarna haft möjlighet att diskutera utkast och idéer. Detta har medverkat till en relativt god kännedom om övriga avsnitt i serien och möjlighet till viss koordinering av gränsdragning och ämnestäckning. Någon likriktning eller någon precisering av en gemensam värderingsbakgrund har inte varit aktuell eller önskvärd.

Vi som haft till uppgift att skriva om *BARNEN OCH DEN FYSISKA MILJÖN*, har sagt oss, att vi i någon mån har ett övergripande problemområde. Den fysiska miljön utgör onekligen en ram kring *alla* aktiviteter i vilka barnen deltar och som berör barn. I denna mening är miljön en möjlighet och en restriktion. Hur *betydelsefull* miljön är i olika sammanhang är en annan fråga. Den frågan är naturligtvis grundläggande, om man vill göra avvägningar mellan insatser inom olika av de behandlade sektorerna. Vi har inte tagit ställning till den i någon absolut mening. Men vi företräder den uppfattningen, att den fysiska miljön är tillräckligt betydelsefull för barn, för att kräva avsevärt större uppmärksamhet och mer seriös bedömning än hittills.

De senaste decennierna har utmärkts av ett omfattande byggande i vårt land. Huvuddelen av befolkningen bor i dag i bostäder med god teknisk standard. Även arbetsmiljöerna har förbättrats och mycket möda har lagts ned på den offentliga sektorns fysiska miljö, såsom vårdens, utbildningsväsendets. Vi har ingen anledning att uppehålla oss vid det som är bra eller ens acceptabelt. Vi har inriktat oss på att redovisa problem som kvarstår, trots det omfattande samhällsbyggandet eller som uppstått genom detta. Vår framställning kan därför av vissa kategorier läsare uppfattas som överdrivet kritisk, okänslig för de problem som samhällsbyggandet stått inför, eller bristande i uppskattning av uppoffringar och insatser i det förgångna. Att eftersträva balans i framställningen har vi inte haft tid till. Vi har satt in våra krafter på att ta fram, diskutera och analysera problemen i barnens situation i dag.

Angreppssättet

Det finns flera tänkbara angreppssätt, när man tar på sig uppgiften att beskriva "BARNEN OCH DEN FYSISKA MILJÖN" i Sverige i dag. Alla angreppssätt utgår från värderingar, såväl av problemområdet i sig, som av vilka effekter av olika sätt att behandla det, som är önskvärda.

Två huvudlinjer kan särskiljas: *Att* låta befintligt empiriskt material – i form av statistik, fallstudier och annan liknande dokumentation – avgöra innehållet. *Att* utifrån så välgrundade värderingar som möjligt utvälja och behandla problem, och därvid så långt möjligt utnyttja tillgängligt material.

Vi har valt det senare angreppssättet. Framställningen är således baserad på ett synsätt på barn och fysisk miljö med klara normativa inslag. Vi anser att detta synsätt är väl förankrat i utvecklingspsykologisk erfarenhet. Men vi har därtill uppställt ytterligare krav, till vilka vi strax skall återkomma. En konsekvens av vårt angreppssätt är, att det finns uppenbara brister i dokumentationen. Den sorts empiri vi skulle ha glädje av saknas. Å andra sidan förefaller oss en mängd av det material som är tillgängligt mindre intressant, ibland irrelevant.

Vår grundsyn

Vi betraktar den fysiska miljön som ett *villkor* och en *resurs*.

Med villkor menar vi, att den fysiska miljön vid en given tidpunkt, utgör en betydelsefull komponent i individens och gruppens situationella tillstånd. I denna betydelse har miljön en omedelbar relation till individen, som kan vara god eller ond för denna.

Med resurs menar vi att miljön är utvecklingspsykologiskt aktiv, den ger, försvårar eller fråntar individen möjligheter, med betydelse på sikt.

Med villkor menar vi således situationellt viktiga förhållanden, med resurs potentiellt viktiga utvecklingsmöjligheter.

Vi betraktar barnen som delar i ett socialt system, tillsammans med andra barn och med vuxna. Detta betraktelsesätt leder till att vi sällan eller aldrig kan särbehandla barnens miljöförhållanden. Vi måste hela tiden betrakta det sociala samspel i vilket barnen skall delta som en primär angelägenhet. Därför handlar inte vår framställning om barnens särskilda miljö utan om barnen i den för alla gemensamma miljön.

Vi betraktar den fysiska miljön som ett resultat av beslutsprocesser och förutsättningar på många nivåer. Krav på miljöförändringar måste därför analyseras så långt, att det framgår var i beslutssystemet, som styrningen sker, av vem, på vilka premisser och med vilka styrmedel. En grundläggande fråga för oss är då, hur inflytandet över de egna livsvillkoren i den fysiska miljön skall kunna stärkas på bekostnad av den nuvarande beslutsordningens fjärrstyrning och opåverkbarhet.

Vi betraktar parterna i beslutssystemet som rationellt handlande, på grundval av sina beslutsunderlag, sina reella intressen och sin reella makt. Förändringars genomförbarhet skall därför bedömas mot bakgrunden av

svar på frågorna: Är beslutsunderlaget korrekt, ligger förändringen i beslutsfattarens intresse och inom gränserna för dennes påverkansmöjligheter?

Ett utvecklingspsykologiskt perspektiv

Ett till synes lockande sätt att beskriva hur barns fysiska miljö bör se ut är att direkt från utvecklingspsykologisk teori söka härleda normativa krav på fysiska miljöelement. Enligt vår uppfattning är det inte möjligt att göra denna överföring. Flera skäl gör det tvärtom angeläget att ifrågasätta en sådan målsättning: Den leder till en orimlig hårddragning av mycket bristfälligt belagda samband mellan utveckling och miljö, den bortser helt från miljöns marginella betydelse i den sammansatta verklighetsupplevelse, som formar individen, den avstår från att dra konsekvenserna av att miljön tolkas olika i olika situationer, och beroende av socio-kulturella basförutsättningar.

Vår anspråksnivå är därför lägre, när det gäller att precisera den fysiska miljöns absoluta roll, men högre, när det gäller att söka beskriva de sammansatta utvecklingsprocesser i samspel med andra människor, där den fysiska miljön utgör villkor och resurser för barnen.

Vårt val av en normativ ansats, har konsekvensen, att vi tvingas att ta ställning i frågan om vad i den fysiska miljön, som kan vara gynnsamt och ogynnsamt för dessa processer. För att få material till en sådan ansats har vi översatt samhällets målformuleringar för förskolan och grundskolan till mål för boendemiljön. Det faktum att denna översättning först förefaller chockerande, närmast komisk, kan möjligen ses som ett uttryck för att man i vardagslag har en avsevärt lägre anspråksnivå, när det gäller boendemiljön för vuxna och barn, än den samhället formulerat för de specialistinstitutioner som handhar barn i föräldrarnas frånvaro.

Vi har sökt sammanfatta dessa krav på miljön i ett utvecklingspsykologiskt perspektiv. Därvid har vi utgått från att det är viktigt att människan i barn- och ungdomsåren

- utvecklar och stabiliserar sin uppfattning om sig själv
- utvecklar sin kommunikationsförmåga i samspel med omgivningen
- utvecklar metoder att lära och sin förmåga att lösa problem och att utnyttja sin kreativitet
- utvecklar sin förmåga att leva och verka i gemenskap och att i samverkan och solidaritet påverka sina livsvillkor
- utvecklar sina anlag, sin personlighet och sin begåvning och kan finna verksamhetsområden som svarar däremot.

Dessa utvecklingspsykologiska mål ger oss anledning att pröva den fysiska miljön med avseende på

- barns tillgång till verksamheter och miljötyper, som ger information om vuxnas levnadsvillkor och deras relation till företeelser i arbetslivet

- barns tillgång till vuxna och till gamla, till människor med andra kulturella och sociala erfarenheter, som därmed kan berika deras upplevelse och ge nya aspekter på den egna livssituationen
- barns tillgång till sociala grupper med ett tydligt normsystem inom vars ramar de kan samverka för gemensamma intressen, och som inte genom sin storlek, tillfällighet eller konflikterande normsystem i stället skapar otrygghet, passivitet eller aggression
- barns tillgång till fysisk miljö som de lär känna under lång tid och därmed undviker otrygghet, hemlöshet och brist på kontinuitetsupplevelse
- barns tillgång till miljö, som de förfogar över och kan bearbeta enligt egna intentioner och intressen i en meningsfull omfattning och i samverkan med vuxna.

Vi har inte ansett oss ha underlag för att gå längre i precision av de utvecklingspsykologiska mål, som vi anser att den fysiska miljön skall medverka till. Erfarenheten av vårt arbete säger oss emellertid att dessa målformuleringar har tillräcklig tydlighet för att kunna utgöra en effektiv bas för vår kritik av nuvarande förhållanden.

En probleminriktad analys

Med utgångspunkt från våra utvecklingspsykologiska målsättningar har vi granskat den nuvarande fysiska miljön.

I vår granskning har vi utgått från vissa begränsningar, som utgör förutsättningar för de problem vi funnit anledning att uppmärksamma.

Den viktigaste begränsningen är, att vi riktat vår uppmärksamhet huvudsakligen mot boendemiljöer som producerats under de senaste tio åren och som består av flerfamiljshus.

Flera invändningar kan riktas mot denna avgränsning. Barn och ungdomar bor även i äldre miljöer och på orter eller i glesbygd, där boendemiljön inte består av flerfamiljshus, i varje fall inte i form av sammanhängande, enhetliga enklaver. Under de senaste åren har en relativt omfattande småhusproduktion ägt rum. I småhus bor således ganska stora barn- och ungdomsgrupper.

Med hänsyn till att småhusproduktionens andel av den totala bostadsproduktionen kan tänkas öka, finns det särskilda motiv att ägna småhusmiljön uppmärksamhet.

Trots att således dessa skäl talar för att behandla småhusmiljöerna, har vi givit dem låg prioritet. Det skäl vi vill anföra härför är följande: En stor andel barn och ungdom bor i nya och äldre flerfamiljshusområden. Dessa områden utgör grundstommen i vårt bostadsbestånd, och kommer att så fungera i ett oöverskådligt antal år. Stora resurser kommer att få avsättas för korrigerings- och kompletteringsåtgärder i dessa områden. Dessutom kommer även i framtiden starka resursmässiga och tekniska skäl att finnas för flerfamiljshusbyggande. Vi menar därför att det är en realistisk och konstruktiv strategi att ägna flerfamiljshusområdena vårt största

intresse. Vi har också uppfattningen att man för de problemområden, som vi aktualiserar, kan göra analogier och dra samma typ av slutsatser om boendeförhållandena i småhusområden. Vi vill däremot påpeka att glesbygdens barnproblem sannolikt har en delvis annan karaktär och därför borde uppmärksammas speciellt. Vi har tyvärr saknat resurser att göra en sådan analys. På motsvarande sätt skulle naturligtvis invandrarbarnens i vissa avseenden speciella förhållanden kunna särbehandlas. Många av de problem som vi tar upp är dock särskilt markerade för just invandrarbarnen och ryms alltså inom vår redovisning utan att de därför ges särskilt utrymme.

Genom litteraturstudier, insamling av erfarenheter från tidigare arbete med boendefrågor, genom praktiskt arbete på fältet, genom kontakter med andra forskare, med personal på institutioner, föräldrar, ungdomar och barn, har vi sökt bygga upp en gemensam referensram. Det har inte varit möjligt att dokumentera denna materialinsamling i traditionell forskningsmässig form. Vi har i stället bemödat oss att sammanfoga den till en problemorienterad helhetssyn. Vi sammanfattar vår analys i följande problem, som vi anser att den fysiska planeringen måste bearbeta och söka motverka, mildra eller avskaffa.

- A. Barn lever avskilda från viktiga verksamhetsområden och miljötyper
- B. Barn lever avskilda från andra ålderskategorier, klasser och kultur-
mönster
- C. Barn lever i påtvingad kontakt med ett stort antal jämnåriga
- D. Barn lever på grund av miljöbyten under uppväxttiden i ett osäkert
förhållande till omgivningen
- E. Barn lever i miljöer, som de saknar rätt och möjlighet att påverka.

Segregation

Våra fem problem är mer eller mindre tydligt uttryck för social och rumslig segregation.

Med social segregation avser vi att grupper, kategorier eller klasser avskiljs från varandra på sådant sätt att någon form av social orättvisa uppstår, att någon grupp, kategori eller klass missgynnas gentemot övriga. Med rumslig segregation menar vi att grupper, kategorier eller klasser dessutom åtskiljs och/eller åtskiljer sig från varandra i rumslig bemärkelse.

Samtidigt som problemen till stor del är uttryck för att segregation råder förstärks de av segregationsförhållandena utanför barns direkt vardagsnära tillvaro.

I avsnittet om segregation försöker vi i ett samhälleligt perspektiv beskriva konsekvenserna av homogen och heterogen befolkningssammansättning socialt och ekonomiskt för barn. Vi kan naturligtvis inte en gång för alla fastslå någon viss avvägning mellan ytterligheterna helt homogen

eller helt heterogen befolkningssammansättning. Ändå vänder vi oss med skärpa emot de segregationsprocesser som i dag äger rum och synes accelerera. En socialt och ekonomiskt ensidig uppväxtmiljö är i sig negativ och tenderar dessutom att få negativa effekter även vad gäller den planerade miljöns kvaliteter.

Fem beskrivningsdimensioner, fem nivåer

Vilka egenskaper i den fysiska miljön är relevanta, när det gäller att relatera den till de problem, som vi valt att uppmärksamma?

Vi söker därför fortsättningsvis karaktärisera den fysiska miljön i dessa rymlighet, tillgänglighet, offentlighet, anpassbarhet och variation.

Vi söker därför fortsättningsvis karakterisera den fysiska miljön i dessa beskrivningsdimensioner, och samtidigt relatera de förhållanden vi då kan konstatera till de fem problemen.

Vi gör det på fem nivåer, nämligen
bostad, byggnad, kvarter, bostadsområde och stadsdel.

Otillfredsställande rymlighet i den fysiska miljön kopplar vi främst till problem C och E. Vi behandlar trångboddheten i bostaden, hur den reducerar barns och ungdoms möjlighet att vara för sig själva och hur den minskar möjligheterna att forma bostadsmiljön efter egna önskemål.

Vi uppmärksammar hur trångboddheten också påverkar situationen i närmiljön. Fler barn än beräknat inomhus innebär också fler barn utomhus än vad närmiljön är tänkt att fungera för.

De gemensamma ytorna både i bostadshuset och utomhus är ofta så trånga och anpassade till snäva kommunikationskrav att de inte kan fungera som utrymmen för kontakt och gemenskap.

Otillfredsställande tillgänglighet hör mest samman med problem A och B. Vi tar upp den tydliga uppdelning som ofta råder i en barn- och vuxenvärld men även i miljöer för små barn (för- och lågstadiebarn) och för större barn. Vi uppmärksammar den förbudsattityd som både den fysiska miljön och människorna som vistas i den förmedlar till barn. Även händelsefattigdom och brist på utrymmen och lokaler kan utgöra en form av förbud.

Vi behandlar de endast för boende planerade bostadsområdena och, orsakat av bl. a. detta, den ringa kontakt barn i uppväxtsituationen får med andra människor än barn, hemanarbetande mödrar och barnspecialister och hur barnen utestängs från all yrkesverksamhet utom den rent kommersiella. Vi tar också upp brister i trafiknätets byggnad och hur dessa förstärker barns brist på erfarenheter.

Otillfredsställande offentlighet sammanhänger främst med problem A, B och C. Med offentlighet avser vi graden av kontakt och avskildhet. Vi tar upp de hinder som miljöutformningen utgör för att de boende på ett naturligt sätt skall kunna agera i gemensamma frågor, hur detta hänger samman med det individualistiska och på kärnfamiljen inriktade samhället.

Vi uppmärksammar olika till bostadsområden knutna institutioners relativa slutenhet mot omvärlden i kontrast till den kommersiella servicens alltför stora skala och därtill hörande anonymitet, hur olika upplåtelseformer (hyresrätt, bostadsrätt, ägande) har skiktande konsekvenser socialt och ekonomiskt och hur dessa förhållanden kan hämma kontakten mellan de boende i olika områden.

Otillfredsställande anpassbarhet är i första hand kopplad till problem E men har i ett problemorienterat förändringsperspektiv även samband med samtliga övriga problem.

Vi beskriver hur olika människor och hushåll förändras i avseende på antal personer, ålder, normer, värderingar m. m., hur nya förhållanden ställer krav på en föränderbarhet som varken den sociala eller fysiska miljön motsvarar och hur enskilda människor och hushåll tvingas till "onödiga" och ofta smärtsamma anpassningsprocesser.

I detta sammanhang behandlar vi också anpassbarhet som en viktig faktor när det gäller möjligheten att skapa kontakt mellan de boende. Ett gemensamt ansvar för förändringar, deras genomförande och för användningen av den gemensamma miljön är viktiga faktorer i barns och ungdoms uppväxtsituation. De förmedlar en upplevelse av påverkbarhet, av att besluts- och genomförandeansvar inte enbart ligger hos anonyma och avpersonifierade beslutsfattare utan också hos människor i näromgivningen.

Otillfredsställande variation är indirekt knutet till problemen A, B, C och E. Variationsfattigdomen gäller både den fysiska miljöns utformning och händelserna i den.

Vi beskriver och diskuterar konsekvenser av ensidiga och statiska bostadsområden, hur händelsefattigdomen, den relativa avsaknaden av vuxna i olika åldrar och av skapande aktiviteter hämmar barns och ungdoms identifikationsmöjligheter.

Men bristen på variation innebär också en begränsad orienterbarhet. Vi tar upp hur barns aktionsradie och därmed deras erfarenheter av olika miljöer, verksamheter och människor hämmas.

Slutsatser

Många av de bristförhållanden vi beskrivit och analyserat gäller inte endast barn och ungdom utan berör samtliga ålderskategorier. Barnens situation är dock även i detta perspektiv särskilt värd att betrakta. Barn och vuxna lever dagligen i de miljöer vi skildrat men barnen präglas för livet av sina uppväxtmiljöer. Rådande bristförhållanden drabbar alltså barnen både i nuet som situationella villkor och i framtiden som avsaknad av viktiga ingredienser för en gynnsam utveckling.

Vår slutsats är således, att de mest verkningsfulla åtgärderna för att förbättra barns levnadsvillkor har allmänpolitisk karaktär och ingår i en grundläggande fördelningspolitik. I denna politik kan dock urskiljas vissa för barnen särskilt betydelsefulla element, som vi anser det vara barnmiljöutredningens uppgift att betona.

Vi menar att barnmiljöutredningen, med utgångspunkt från pläderingen i vår skrift, bör utveckla förslag med syfte att

1. *Öka de boendes reella inflytande över den gemensamma miljön*, genom decentraliserade organisationsformer, där de boende har beslutsrätt och förfogar över gemensamma resurser
2. *Öka de boendes aktiva deltagande i gemensamma verksamheter*, genom att fördela lokaler och anläggningar till lämpligt stora grupper, genom att stöda med personella insatser både i integrerade verksamhetsformer och verksamheter särskilt riktade till barn och ungdomar i närmiljön
3. *Öka den sociala och rumsliga integrationen i samhället som helhet*, genom att samlokalisera bostäder och arbetsplatser, blanda boendeformer, skapa ekonomiska villkor som ger alla tillgång till en god miljö samt aktivt motverka kvarstående segregationstendenser
4. *Öka de vardagliga och aktiva kontakterna mellan barn och vuxna*, genom införandet av 6-timmars arbetsdag, samlad arbetstid, kortare arbetsresor, stimulerande arbetsinnehåll för alla, genom att "öppna" verksamheter och institutioner, nu avsedda endast för barn
5. *Öka de planerande och resursfördelande organens medvetenhet om hur barns levnadsförhållanden påverkas av övergripande beslut* genom ett ökat medborgarinflytande över planeringen och ett bättre utnyttjande av erfarenhetsresurserna hos dem som dagligen är verksamma i närmiljön.

2 Problemområden härledda ur nationella och individuella förhållanden

I detta kapitel presenteras de problemområden, som kommer att ägnas större uppmärksamhet. Det sker mot bakgrund dels av en översiktlig beskrivning av förändringar i det svenska samhällsbyggandet dels av individualiserade typfall av barns levnadsvillkor i dag.

2.1 Inledning

Närmiljön är en produkt av övergripande processer

Det svenska samhället har genomgått en genomgripande förändring sedan 1930-talet. Att näringslivets struktur och inriktning omvandlats har inneburit snabb urbanisering av vissa regioner och en lika snabb utglesning av andra. Den svenska folkomflyttningen har kombinerats med en omfattande invandring. Hushållsplittringen har fortgått. Sysselsättningens innehåll har förändrats.

För att möjliggöra dessa förändringar har ett med globala jämförelsemått rekordstort byggande genomförts. Produktionen av lägenheter har under 10 år legat på 100 000/år. Dessa nya bostäder har till stor del byggts i större enheter i utkanten av befintliga orter, med målsättningen att motsvara akuta krav på bostadsförsörjning. Arbetsplatserna har ofta funnits eller byggts i andra delar av stadsbygden och serviceanläggningar och bostadskomplement har nästan undantagslöst underdimensionerats och senarelagts.

Förändringsprocesserna har styrts av näringsliv, organisationer och statsmakt som sett ett gemensamt mål i att genom strukturrationalisering och industrialisering höja produktiviteten, mätt i BNP/arbetstimme. Samma rationaliseringssträvanden som utmärkt den industriella utvecklingen har dominerat samhällsstyrda funktioner som utbildning och vård. Genom en förhållandevis effektiv statlig och kommunal administration och god samverkan mellan den politiska makten och näringslivet kunde utvecklingen ske snabbt i teknisk mening, samtidigt och med konsekvens.

Den strukturella förvandlingen har sällan redovisats som en målsättning i sig. Den har av politiker och experter betraktats som en nödvändig förutsättning för en ökning av befolkningens levnadsstandard. Denna standardökning har därvid underförstått vara ökade materiella konsumtionsmöjligheter i alla samhällsklasser, utjämning av skillnaderna i konsumtionsstandard mellan olika befolkningskategorier, geografiska områden och näringslivsgrenar. Samtidigt som strukturförändringen

redovisats som en förutsättning för standardökningen har den beskrivits som en positiv möjlighet till nya livsformer, ökad individuell valfrihet och som ett medel till självförverkligande.

Den politiska insatsen som ursprungligen hade till huvudsyfte att avskaffa den materiella fattigdomen tillskrevs också kraften att skapa ett bättre samhälle i socialt och kulturellt avseende.

Det förhållandet, att de förindustriella samhällena kom att i grunden förvandlas eller ersättas av nya typer av fysiska miljöer tycks ha föranlett mycket liten kritisk debatt under nittonhundratalets första decennier. Då stod de materiella vinsterna i förgrunden. Att förbättra boendemiljön för folkflertalet, som bodde trångt i undermåliga bostäder, var en självklar politisk målsättning för de radikala samhällskrafterna. Denna målsättning upplevdes sannolikt som odelat förenlig med strukturomvandlingens krav på omflyttning av befolkningen, industrialisering av byggandet och förändring av besluts- och förvaltningsapparaten för bostadsförsörjningen.

Samhällsbyggandet i begreppets egentliga mening kunde med detta synsätt underordnas och göras till ett viktigt instrument för strukturomvandlingen i samhället, och samtidigt ges egenvärdet att förbättra människornas fysiska levnadsbetingelser.

För att förstå samhällsbyggandet i Sverige från 30-tal till 70-tal måste man ha föreställningen om denna dubbla målsättning klar. Då har man också en tänkbar förklaring till att allvarliga målkonflikter kunde byggas in i lokaliserings- och bostadspolitiken utan att egentligen uppmärksammas förrän under 60-talets slut.

De bostadspolitiska instrumenten har bestått dels av ekonomiskt stöd till hushåll och företag, dels av reglering och kvalitetskontroll av den nybyggda miljön.

Stödformer, avsedda att underlätta för hushållen att flytta, att hyra nyproducerade och dyra bostäder och att följa med i den materiella standardutvecklingen har byggts ut till ett komplext system.

Reglering och normering i kombination med statliga finansieringsformer och en mycket omfattande "allmännyttig" produktionsapparat har utvecklats för att genomföra utbyggnaden.

De stora insatserna till trots har avsevärda problem gett sig till känna.

Social vård alla kategorier har i växande grad inriktats på att lösa för stora befolkningsgrupper gemensamma problem som orsakats av den strukturella förändringen men som uppfattats som individuella anpassningsproblem till nya livssituationer. Utbildningsapparaten har omformats för att bättre svara mot det industriella samhällets krav på flexibilitet och anpassbarhet i arbetet. Skolan har också getts ett ökat ansvar för socialiseringsprocesser, som tidigare pågick inom individens totala ram.

Från att tidigare ha sökt påskynda och understödja strukturomvandlingen förändras under slutet av 60-talet inriktningen av den bostadspolitiska debatten och utredningsverksamheten till krav på åtgärder mot strukturomvandlingens negativa effekter. Bostadspolitisk, socialpolitisk och utbildningspolitisk debatt kämpar plötsligt med gemensamma pro-

blem, vilkas rötter finns i de grundläggande förändringarna i produktionsstrukturen.

Denna grova och schematiska snabbskiss av samhällsutvecklingen är avsedd att påminna läsaren om, att villkoren för den uppväxtmiljö som barnen har, ställs av övergripande krafter.

För barnens vidkommande kan denna utveckling, när det gäller karaktären hos den närmiljö i vilken de vistas, uttryckas som en övergång från lokalsamhälle till bostadsområde.

Begreppet lokalsamhälle är för många värdeladdat. I sociologisk litteratur används begreppet för att beteckna samhällen där näringsfång och boendeformer sammanfaller, där det ekonomiska och det sociala systemet utgör en helhet. Under dessa villkor existerar lokalsamhällen i dag endast undantagsvis. De motsatta villkoren är tvärtom förhärskande: Arbete och boende sker i skilda miljöer. De ekonomiska enheterna är institutionaliserade och övergriper ofta hela samhället. De sociala systemen sammanfaller inte längre med de geografiska. Generationerna är splittrade. De människor som är yrkesverksamma ingår samtidigt i olika sociala system – kärnfamilj, släkt, arbetskamrater – och dessa system skär över varandra på ett oklart sätt. Barnen blir ofta nog bara delaktiga i ett – kärnfamiljen. Hushållen och de enskilda individerna står utanför beslutsprocessen och har varken kollektivt eller enskilt inflytande över dem. I stället har de stora producerande och förvaltande organisationerna övertagit ansvaret för närmiljöns utformning och vård, och utvecklat en förvaltningsapparat som fungerar helt fritt, ofta okänd för de boende. Vi kallar dessa samhällsenheter bostadsområden.

Den lokala samhällsenheten är naturligtvis alltid en produkt av övergripande processer. Den samhällsutveckling, som skissmässigt beskrivits i denna framställning, har eliminerat viktiga förutsättningar för ett fungerande lokalsamhälle. Detta förhållande utgör en viktig utgångspunkt för vårt fortsatta resonemang.

Närmiljön är en produkt av interna processer

Även om således vissa för lokalsamhället karakteristiska egenskaper saknas, kan man möjligen hävda att bostadsområdet i vissa avseenden kan bringas att svara mot några viktiga funktioner hos lokalsamhället. Vi menar då att bostadsområdet av en grupp människor upplevs som ianspråktaget, utan att det därför utgör en total ram för deras aktiviteter. Ett bostadsområde skulle under vissa förhållanden kunna fungera "villkorligt" som ett lokalsamhälle, om de boende hade utgjort ett kollektiv som medvetet övat inflytande över sin boendemiljö. Detta sker dock endast undantagsvis. De boende i ett vanligt bostadsområde utgör inget kollektiv i meningen enhet sammanhållen av gemensamma uttalade och/eller upplevda intressen, miljön är inte påverkbar, inte disponibel. Den står inte heller i ett direkt och begripligt sammanhang med de livsformer, som man bär med sig. En inre kontinuitet saknas.

Orsakerna till detta är många, men kan möjligen sammanfattas i påståendet, att dagens bebyggelseenhet inte är en organiskt uppbyggd

och utväxt enhet, utan en artificiellt och utifrån styrd mekanism, som saknar väsentliga karakteristika hos organismen, t. ex. eget försörjnings-system, enhetlig handlingsbas och en tydlig viljeinriktning. De interna processer, som medverkar till att skapa lokalsamhället, utblir i bostadsområdet.

Genom variationerna i de yttre förutsättningarna och genom skillnader i resurser hos dem som ingår i ett vanligt bostadsområde kan förhållandena arta sig mycket olika. Yttre och inre förutsättningar i ingångsläget startar processer, som på sikt utvecklar enheten i helt olika riktning. Segregationsprocesser av denna typ är karakteristiska för vår bostadsbebyggelse. De har redan lett till att typfall av miljöer lätt kan urskiljas, och att människors fysiska miljöbetingelser i dag kan karakteriseras i sådana typfall.

Typfallen utmärks av stor konsekvens. Till de goda är kopplade nästan enbart goda förhållanden, till de onda nästan enbart onda. Till de goda förhållandena räknas då få hinder för goda socialisationsprocesser, för harmonisk personlighetsutveckling och hälsofrämjande aktiviteter, i en miljö som kan påverkas och ianspråktagas på brukarens villkor. Till de onda räknas motsatserna.

2.2 Konkretisering

Tre exempel

En samhällsanalys, som inte tränger ner till de enskilda individerna blir perspektivlös, liksom en individbeskrivning, som inte sätts i relation till det omgivande samhället.

I det föreliggande avsnittet kastar vi oss direkt från den övergripande samhällsskildringen till redovisningen av tre individuella barns livssituationer. De tre beskrivningarna gör inte anspråk på representativitet. De står inte för normalfall inom sina respektive kategorier. Däremot vågar vi påstå att de är vanliga och att de på goda grunder kan antas exemplifiera realiteter.

Vi vet också redan att exempel av detta slag väcker ett onat detaljintresse hos läsaren. Skenet av naturalism leder till ökad benägenhet hos läsaren att vilja ifrågasätta, bidra med korrekationer, bygga på med egna erfarenheter. Detta utgör både en fördel och en nackdel. Fördelen är att materialets hela innehåll kan få en ökad aktualitet och pregnans, nackdelen att den litterära effekten hos fallstudien minskar läsarens möjlighet att överblicka den helhet, av vilken det enskilda fallet är en frukt.

Lars, 10 år, är son till en ensamstående mor. Han har en yngre syster. Familjen bor i ett nybyggt förortsområde till Göteborg. Lägenheten består av tre rum och kök i högt lamellhus. Lars mor arbetar på kontor ca. 40 minuters kollektivresa från bostaden, i centrum.

Hon lämnar bostaden tidigt på morgonen. Lars passar sin syster och äter frukost med henne innan han går till skolan. Lillasyster tillbringa

sedan förmiddagen hos en hemmamamma = "vänninna" i samma trappuppgång. Efter skolans slut väntar Lars på gården tills mamma kommer hem. Mamma hämtar minsta syskonet och börjar hushållsarbetet.

Lars har ingen fast lekkamrat. Hans klasskamrater bor utspridda över många hus. Syskonen är mycket tillsammans men har få sysselsättningsmöjligheter. Mor är trött, och under vardagarna mycket isolerad. Under helgerna umgås man ibland med släktingar till mor. Barnen träffar dessutom sin far, som är bosatt i en annan del av staden. Familjen har inga kontakter i området.

Per, 14 år, är son till ett svenskt akademikerpar. Han har en äldre syster. Familjen bor i ett villaområde, 3 mil från Stockholms city. Huset består av 6 rum och kök. Trädgården vetter mot ett för området gemensamt grönområde.

Föräldrarna arbetar i Stockholm. De lämnar bostaden vid 7-tiden och kommer hem samtidigt, ungefär kl. 6. Ganska oftast stannar de borta. Barnen äter frukost sedan föräldrarna gått, kommer hem till tomt hus efter skolan. Får ofta själva ordna sitt middagsmål ur frysen. Familjen städar kollektivt på lördagarna. Föräldrarna arbetar ofta på kvällarna, även hela söndagen och är känsliga för alla sorters störningar från barnen.

Barnen har fasta kamrater. Per sysslar mycket med idrott, deltar i organiserad träning och svarar själv för basketlagets lokalhyrande och matchorganisation. Äldre systemen går på gymnasium, är teaterlärare. Båda har kamrater hemma och möjligheter att vara hos andra. Umgänget barn/vuxna är begränsat till gemensamma sysslor och måltider. Umgänget domineras av aggressiv debatt om principfrågor. I övrigt är alla aktiva var för sig eller på annat håll.

Ola, 12 år, är son i en jordbrukarfamilj i Skåne. Han har två äldre syskon som går i skolor utanför hemorten. Familjen bor i "bondgård" helt modern och mycket rymlig. Far arbetar i jordbruket, mor i hushållet. Båda är således "alltid hemma" eller i bostadens närhet. Ola åker skolbuss till skolan. Han har långt till kamrater, men kan sova över hos någon eller ta hem någon över natten. Han har eget ansvar för vissa uppgifter på gården. Deltar mycket i kvalificerat jordbruksarbete. Familjen har en stor umgängeskrets och ofta kalas, där barnen alltid deltar. Umgänget domineras av nära och vardagliga samtal.

Jämförande kommentarer

Människor och miljöer hänger ihop. Närsamhälle och storsamhälle hänger ihop.

De tre exemplen är dock avsedda att visa något mera.

Lars och hans familj är "gäst hos verkligheten". De har hamnat i Göteborg på grund av de övergripande processer som omstrukturerar landet. De har inte delaktighet i förvandlingen, är inte ens informerade om den. De saknar politiska resurser. De är helt hänvisade till sin egen begränsade värld. Lars finner inget stöd i den fysiska miljön för att utveckla kontakter eller aktiviteter. Han saknar resurser att kräva något,

och ingen ger honom något utanför hushållet. Han befinner sig i gränslinjen mellan två parter. Han är inte delaktig i något socialt system, utöver de två som mor och far representerar, och som är mycket fragmentariska. Modern ser på miljön som en tillfällig hysningsplats. Väntar på något annat, utan att veta vad. Tror sig inte kunna påverka den, orkar inte vilja.

Per och hans familj är integrerade i ett stort aktivitetssystem, som sträcker sig över regionen och kommunen. Bostaden är en gemensam replipunkt, med vissa givna funktioner, men spelar liten roll "i sig". Man har förändrat den kontinuerligt, för att anpassa till förändrade funktionella krav, men aldrig givit förändringen egenvärde, som gemensam aktivitet eller terapi. Förhållningssättet till miljön är "kyligt", men kraven på att själv välja, själv forma är fast och självklart hos Per, liksom hos övriga i hushållet.

Ola och hans familj ser bostaden som en del av produktionsmiljön, gränsdragningen mellan arbets- och fritidsmiljö saknas. Man lever intensivt i sin miljö, all verksamhet är nära förbundet med den. Miljön är ett verktyg. Trots att huset är arrenderat, har man satsat egna resurser på modernisering och förändring.

Bakom detta ligger en intuitiv total kalkyl över hela miljön. Men också anpassningen till det rika umgängeslivet har varit en viktig faktor: Att skapa en fungerande miljö för glad samvaro i stora sällskap är ett långsiktigt mål. De medel man kan disponera används planmässigt för detta.

Bakom dessa förhållningssätt till miljön, ligger grundläggande skillnader i hushållens totala resurser, i sin tur förorsakade av samhällets klasstruktur.

För *Lars familj* är den fysiska omgivningen en del av ett främmande samhälle, i vilket man lever men till vilket man inte har några knytningar utöver de materiella/ekonomiska.

För *Pers familj* är den fysiska omgivningen ramen för ett relativt fritt agerande. Familjen förstår att utnyttja dess möjligheter, har även resurser att överbygga dess hinder.

För *Olas familj* är den fysiska omgivningen så nära förbunden med produktionen att man i många avseenden upplever den som ett verktyg.

Så långt hushållsnivån. Vad då om barnen? I vilken relation står barnen i exemplen till föräldrarna, till syskon, till andra barn och andra vuxna?

Lars har tidsmässigt kort kontakt med sina föräldrar. Under den gemensamma tiden i bostaden är modern sysselsatt med hushållsgöromål. Utanför bostaden är man inte tillsammans. Fadern träffar han endast på helger och ledigheter i en ensidig "fritidsrelation" till omgivningen. Andra vuxna träffar Lars sällan och då i form av släktingar till någon av föräldrarna. Systemen utgör Lars viktigaste barnkontakt. Man delar rum, har mycket ensamtid tillsammans. Systemen är yngre än Lars, utvecklar hans ansvarstagande men knappast hans intellekt. Utanför bostaden har Lars få barnkontakter, är passiviserad av den yttre miljöns torftighet. I nästan varje avseende är den fysiska miljön negativ. Alla de möjligheter

till utvecklingsstöd, som miljön kunde ge honom, saknas. Den enda form av påverkan han kan tänka sig är destruktiv – att förstöra saker.

Per har tidmässigt kort kontakt med sina föräldrar, liksom *Lars*. Tillsammans med föräldrarna är han dock oftast aktivt sysselsatt. Han har ett utvecklat kontaktnät med jämnåriga kamrater, men träffar mycket få vuxna. Den höga utrymmesstandarden ger *Per* möjligheter till avskildhet och ostörd kamratkontakt i bostaden. Han kan forma sin egen miljö.

Ola har mycket kontakt med sina föräldrar, för det mesta i produktiva aktiva situationer. Han har också fasta kamratkontakter i skiftande miljöer, i samtliga fall med fasta vuxenrelationer. Han har dessutom god vuxenkontakt hemma. Han har en aktiv attityd till miljön och är van att bearbeta den positivt för bestämda syften.

Resultat av tre beslutsprocesser

De tre miljöer som beskrivits existerar samtidigt i vårt samhälle. De är alla frukter av de samhällsförändringar på övergripande nivå som beskrivits översiktligt. Men de är inom denna gemensamma ram också frukten av tre skilda beslutsprocesser.

Olas miljö har tillkommit och består inom ramen för en beslutsprocess, som i mycket övertagit det förindustriella samhällets funktionssätt. Arbete, boende och fritid, utgör en fysisk helhet. Beslut inom denna fysiska helhet fattas av hushållet, som i många avseenden är autonomt. Livsformerna har en rytm som bestäms av årstider och sysslor. Hushållet har en större referensram som består av hushåll med likartade förutsättningar. I detta större kollektiv förs kontinuerliga samråd kring aktuella frågor. Där formas också de värderingar som styr förändringsprocesserna i den fysiska miljön. Visserligen är inte hushållets förfogande över miljön totalt (man arrenderar gården), men praktiskt sett fortgår hela tiden en av hushållet styrd miljöförändring. För detta finns vida ramar: Ingen myndighetskontroll, ingen fastighetsförvaltning. Egen praktisk läggning och vana att lösa tekniska frågor av skiftande slag gör att miljöpåverkan blir självklar och naturlig.

Pers miljö har tillkommit och består inom en ram för en beslutsprocess, som i mycket övertagit det borgerliga, liberala samhällets funktionssätt. Arbete, boende, fritid utgör en "intellektuell" helhet, som disponerar stora delar av samhällets rumsliga resurser. Den privata delen behärskar hushållet själv, genom ägandets privilegier och genom att myndighetskontroll och insyn är mycket begränsad. Den gemensamma väljer hushållet i kraft av medvetenhet och resurser ur ett stort utbud, visserligen till priset av långa och dyra resor.

Lars miljö har tillkommit och består inom ramen för en beslutsprocess, som är typisk för det högindustriella, marknadsekonomiskt baserade samhällssystemet. Arbetsmiljö, boendemiljö och fritidsmiljö är uppsplittade, liksom i *Pers* fall, men splittringen kompenseras inte av hushållets resurser och överblick. Beslut om den fysiska miljön ända in på detaljnivån, fattas av myndigheter och organisationer långt över huvudet

på familjen. Familjen ingår inte i ett kollektiv, som har resurser och instrument för inflytande.

De tre miljöer, som beskrivits här, är inte bara olika, de är också *åtskilda*. Ola, Per och Lars vet mycket lite om varandras miljöer och om varandras livsvillkor. De är främmande för varandras livsstilar och risken för att de skall växa upp utan att på allvar konfronteras med varandras förhållanden är överhängande. Olikheten, som inom en ram av materiell och social jämlikhet kunnat fungera som en kulturell tillgång, skapar nu främlingskap och bristande engagemang för de andras situation. Självfallet drabbar detta främst dem som har sämst utgångsläge: I de valda exemplen utgör ju Lars situation inte ett godtagbart alternativ till de båda andras. Men segregationen måste även betraktas som en negativ faktor för de privilegierade i samhället, och som konserverande och motverkande en utveckling till jämlikhet.

Det finns goda kvantitativa skäl, liksom goda politiska skäl, att fortsättningsvis koncentrera framställningen till den sista typen av miljöer, och de beslutsprocesser som lett fram till dem. Därför fortsätter framställningen med en detaljering där.

Detta innebär dock inte att vi upplever de andra miljötyperna som oproblematiske — tvärt om vill vi understryka att såväl Pers som Olas fysiska miljöer i flera avseenden är tveksamma som uppväxtmiljöer. Motiven för denna tveksamhet kommer att ges i den fortsatta framställningen, som en indirekt konsekvens av våra analyser av vilka goda och möjliga förutsättningar som samhället i dag ger för en miljöutformning, som ger alla barn goda förhållanden. Men framför allt grundar vi vår prioritering på det antagandet att vi inte anser det troligt att dessa två miljötyper kan erbjudas flertalet barn. Den ena, av det enkla skälet att den är knuten till produktionsförhållanden som endast gäller för en minskande minoritet av befolkningen, den andra därför att den är alltför resurskrävande. Avgörande är emellertid att vi anser att de kvantitativa insatserna under överskådlig tid måste göras inom flerfamiljshusbyggnad — dels därför att en stor del av barnen kommer att växa upp i redan producerade områden med flerfamiljshus, och att korrekationer av dessa miljöer därför blir en prioriterad samhällsangelägenhet, dels för att vi antar att flerfamiljshusen vid en total sammanvägning av resurskrav och värde är den för nationen fördelaktigaste formen för bostadsförsörjning.

2.3 Problemområden

De två tidigare avsnitten i detta kapitel är avsedda att i två perspektiv skildra vad utredningen skall behandla. Samhällsperspektivet ger den allmänna bakgrund, mot vilket förhållandena i närmiljön förstås, det individuella perspektivet visar på konsekvenserna av dessa lokala förhållanden.

För att få en konkret utgångspunkt för vår fortsatta framställning, på en rimlig nivå av generalisering, där båda dessa perspektiv ännu kan göras levande, har vi valt att precisera fem stycken problemområden, som

återkommer i senare led av framställningen. Dessa fem problemområden är.

A. Barn lever avskilda från viktiga verksamhetsområden och miljötyper

Den miljö, i vilken barn normalt vistas är en renodlad boendemiljö. Till skillnad från det tidigare lokalsamhället innehåller bostadsområdet endast bostäder och ett fåtal institutioner med direkt anknytning till boendefunktionen.

Arbetsplatser, där vuxna sysslar inom varuproduktion eller med tjänster, som inte direkt är knutna till bostaden, saknas ofta helt. Utvecklingen under senare år har i detta avseende gått mot en obönhörlig konsekvens, främst beroende på strukturrationalisering och specialisering av näringsliv och samhällsfunktioner. Utarmningen har blivit alltmer konsekvent, sedan också butiker, högre skolstadier och samhällsservice koncentrerats till centrumanläggningar. Dessa anläggningar är ofta, där de är uppnåeliga för barnen, så stora och komplexa, att de inte kan erbjuda en positiv miljö, utan snarare utgör ett socialt riskmoment. De egentliga arbetsplatserna, det differentierade yrkeslivet finns ofta på långt avstånd från bostadsområdena, endast uppnåeligt med transportmedel. Detta medför att barns kontakt med verksamheter utanför boendet är obefintliga eller knappa. Arbetslivets villkor liksom de allra enklaste informationer om produktionsförhållanden och yrkesroller förblir okända eller får formen av andrahandsinformation av föräldrar och skola. Barns upplevelse såväl av föräldrar som andra vuxna knyts ensidigt till deras beteende i boendemiljön. Barns medvetenhet om de vuxnas villkor blir starkt beroende av den information som samhället styr in i hem och skola via massmedia och läromedel. Barns förmåga att själva uppleva och värdera olika verksamhetsområden och miljötyper utvecklas onödigt långsamt och försvagar deras möjligheter till ett självständigt ställningstagande.

B. Barn lever avskilda från andra ålderskategorier, klasser och kultur- mönster

Den fysiska miljö, i vilken barn normalt vistas är avsedd för och brukad av snäva kategorier. Hushållssammansättningen är ofta ensidig när det gäller ålder. Segregationen mellan upplåtelseformer avskiljer inkomstgrupper och kulturella grupper från varandra. Denna ensidighet ger en ofullständig bild av människans livscykel och okunnighet om åldrarnas skilda villkor. Det naturliga förhållandet är självfallet att barn i sin närhet har anförvanter i olika åldrar. Inom primärgruppen skapas då förutsättningar för kontakt mellan generationer och samspel mellan åldersbundna krav och föreställningar. I stället utvecklas skilda roll- och normsystem i hem, skola, fritidsverksamhet, kamratumgänge. Barnet vandrar ofta ensamt mellan dessa normsystem samtidigt som det vandrar mellan miljöerna. Föräldrarnas överblick över barnets olika miljöer och dessas "norminnehåll" är oftast i det närmaste obefintlig. Normsystemen

utanför hemmet är offensiva, styrda av kommersiella intressen. Hem och skola arbetar mer defensivt. Samtliga system är dock ofta auktoritärt verkande och konflikterande. De "abstraherade livsformerna" i boendemiljö och skola innebär att man långt upp i tonåren saknar möjligheter att relatera skilda normsystem till en allsidig verklighetsbild. Roller och livsstilar blir därmed helt knutna till boende/fritid utan egentlig kontakt med ekonomiska realiteter och/eller arbetslivets villkor.

Även inom ett samhälle med långtgående hushållssplittring kan emellertid relationer mellan åldersgrupper skapas, förutsatt att dessa disponerar en gemensam miljö och upplever intressegemenskap. Dagens boendemiljö ger endast undantagsvis dessa förutsättningar. Utbyggnadstakt, bostadsbeståndets sammansättning, karakteristika hos befolkningens flyttning medverkar till ensidigt ålderssammansatta boendegrupper. På motsvarande sätt innebär segregationen av bostäder i kostnadsklasser att olika inkomstklasser åtskiljs. I kombination med snabb omflyttning och splittrade verksamhetsförhållanden innebär detta att de segregerade samhällena synes sakna de traditionella, klasshomogena lokalsamhällenas gemenskapsformer. En homogen sammansättning utan klassgemenskap utgör inte en trygghetsfaktor, i den mening som möjligen innebär ett förmildrande drag i tidig stadsbebyggelse för segregerade ekonomiska skikt.

C. Barn lever i påtvingad kontakt med ett stort antal jämnåriga

Den fysiska miljö i vilken barn normalt vistas måste brukas av många barn samtidigt. Tät bebyggelse, stora skolor innebär att många lika gamla barn sammanförs på små ytor. Ofta saknas helt möjlighet till avskildhet eller differentiering av verksamheter.

Övermått av ytlig kontakt kombineras ofta med underförsörjning med fasta kamratrelationer. Dessa problem blir särskilt påtagliga i bostadsområden med tät och hög bebyggelse. Byggnadsutformningen i sig styr obönhörligt barnen till för många barn gemensamma entréer och uppehållsplatser. Slitage- och övervakningsskäl gör att utformningen måste bli motståndskraftig och överskådlig, vilket medverkar till att försvåra differentiering och intimitet i miljön. Eftersom den privata bostaden av många samverkande skäl ofta inte kan disponeras av barnen för kamratumgänge är de hänvisade till gemensamma utomhusytor. Hög exploatering, onyanserad miljöutformning, små möjligheter för barnen att utnyttja den privata miljön, bildar en ond cirkel.

D. Barn lever på grund av miljöbyten under uppväxttiden i ett osäkert förhållande till omgivningen

Näringslivets strukturomvandling har lett till stor mobilitet. Arbetsbyte, frivilligt eller påtvingat, tvingar ofta till miljöbyte för hela hushållet. En stor andel hushåll med barn flyttar också för att uppnå nya bostadskvaliteter, eller för att komma undan svårigheter i den ursprungliga miljön. De s. k. "problemfamiljerna" uppvisar särskilt hög mobilitet.

För barnen innebär flyttningar under uppväxttiden att etablerade kamratrelationer upphör. Barnen tvingas att försöka anpassa sig till nya fysiska och sociala förhållanden, som de inte själva valt eller kan påverka. Barn med svaga relationer inom hushållet, beroende t. ex. på föräldrarnas svåra arbetssituation och ekonomiska press, är särskilt utlämnade till isolering och rotlöshet.

Den kontinuitetsupplevelse och kunskap om förvandlingen av ett samhälle med tiden, som uppväxttiden i *en* miljö kan ge, ersätts av en historiefattig och ytlig bild av omgivningen, om man rycks upp och förflyttas till nya förhållanden under barndomen.

E. Barn lever i miljöer, som de saknar rätt och möjlighet att påverka

Boendemiljön är färdig och opåverkbar. De boende saknar rätt att själva forma sin miljö. Barnen saknar ofta också inflytande över de delar av miljön som hushållet till äventyrs disponerar. De är kanske hänvisade till en liten del av bostaden och tvingade till passivitet med hänsyn till störningsrisker, ömtåliga inventarier eller föräldrarnas umgängesvanor.

Barns försök att förändra miljön uppfattas ofta av de vuxna med misstänksamhet, liksom barns spontana sätt att använda miljön ofta står i direkt strid med vuxnas föreställningar. (Gräsmattan får ej beträdas). Barns förhållningssätt till miljön kan av dessa skäl bli destruktivt eller passivt. Möjligheterna till sinnesträning, ansvarstagande och kreativt verklighetsuppfattning minskas. Aktivitetsmöjligheterna är obetydliga. Barnen tvingas att kompensera detta armod i miljön genom att "köpa sig" sysselsättning i de passiva former som det kommersiella samhället erbjuder.

2.4 Rekapitulation

Närmiljön är en produkt av övergripande processer. Under 1900-talet har dessa övergripande processer i vårt land brutit ned lokalsamhällena och i stort sett ersatt dem med åtskilda miljöer för arbete och boende. Strukturen hos dessa bostadsområden har inte medgivit att de interna processer fått grogrund, som skulle ha kunnat skapa nya former för social kontakt, delaktighet och gemenskap.

Livsvillkoren för barn i olika miljöer i vårt land skildras i tre exempel, avsedda att ge innebörd åt de abstraktioner, med vilka miljöförhållandena normalt beskrivs.

De förhållanden som redovisas i exemplen ges därefter en fastare kontur i fem problemområden. Vi bedömer dem som relevanta och särskilt viktiga att betrakta från den fysiska planeringens utgångspunkt.

Det är med dessa tre, kanske överraskande disparata bakgrundsteckningar, som vi nu går in i den egentliga analysen av vårt problemområde.

Den konstanta hastigheten vid vilken objektet rör sig är lika med den konstanta accelerationen multiplicerat med tiden sedan starttiden. Detta är den första av de två grundläggande sambanden som gäller för ett objekt som rör sig med konstant acceleration. Den andra grundläggande sambandet är att den slutliga hastigheten är lika med den initiala hastigheten plus accelerationen multiplicerat med tiden. Dessa sambanden gäller för alla fall av konstant acceleration, oavsett om accelerationen är positiv eller negativ.

Om ett objekt rör sig med konstant acceleration a från en initial hastighet v_0 till en slutlig hastighet v över en tid t , så gäller sambandet $v = v_0 + at$. Detta samband kan användas för att bestämma vilken hastighet ett objekt har efter en viss tid, eller för att bestämma vilken tid det tar för ett objekt att nå en viss hastighet. Om ett objekt startar från vila ($v_0 = 0$), så gäller sambandet $v = at$. Detta samband kan användas för att bestämma vilken hastighet ett objekt har efter en viss tid, eller för att bestämma vilken tid det tar för ett objekt att nå en viss hastighet. Om ett objekt rör sig med konstant acceleration a över en sträcka s , så gäller sambandet $v^2 = v_0^2 + 2as$. Detta samband kan användas för att bestämma vilken hastighet ett objekt har efter en viss sträcka, eller för att bestämma vilken sträcka ett objekt har färdats efter en viss tid. Dessa sambanden gäller för alla fall av konstant acceleration, oavsett om accelerationen är positiv eller negativ.

Enligt sambandet $v = v_0 + at$ kan vi bestämma vilken hastighet ett objekt har efter en viss tid. Om ett objekt startar från vila ($v_0 = 0$) och rör sig med konstant acceleration $a = 2 \text{ m/s}^2$ i 5 sekunder, så gäller sambandet $v = 0 + 2 \cdot 5 = 10 \text{ m/s}$. Detta betyder att objektet har en hastighet av 10 m/s efter 5 sekunder. Om ett objekt startar med en initial hastighet $v_0 = 10 \text{ m/s}$ och rör sig med konstant acceleration $a = 2 \text{ m/s}^2$ i 5 sekunder, så gäller sambandet $v = 10 + 2 \cdot 5 = 20 \text{ m/s}$. Detta betyder att objektet har en hastighet av 20 m/s efter 5 sekunder. Om ett objekt rör sig med konstant acceleration $a = 2 \text{ m/s}^2$ över en sträcka $s = 10 \text{ m}$, så gäller sambandet $v^2 = v_0^2 + 2as$. Om objektet startar från vila ($v_0 = 0$), så gäller sambandet $v^2 = 0 + 2 \cdot 2 \cdot 10 = 40$, vilket ger $v = \sqrt{40} \approx 6.3 \text{ m/s}$. Detta betyder att objektet har en hastighet av ca 6.3 m/s efter 10 meter.

Om ett objekt rör sig med konstant acceleration $a = 2 \text{ m/s}^2$ över en sträcka $s = 10 \text{ m}$, så gäller sambandet $v^2 = v_0^2 + 2as$. Om objektet startar med en initial hastighet $v_0 = 10 \text{ m/s}$, så gäller sambandet $v^2 = 10^2 + 2 \cdot 2 \cdot 10 = 140$, vilket ger $v = \sqrt{140} \approx 11.8 \text{ m/s}$. Detta betyder att objektet har en hastighet av ca 11.8 m/s efter 10 meter. Dessa sambanden gäller för alla fall av konstant acceleration, oavsett om accelerationen är positiv eller negativ.

3 Sociala och pedagogiska synpunkter på barns levnadsförhållanden och deras boendemiljöresurser

I detta kapitel diskuteras frågor om hur den fysiska miljön påverkar barn utifrån ett antal synsätt, där miljön betraktas som en möjlighet eller en restriktion, där miljön anses påverka barn både direkt och indirekt. Barns situation diskuteras utifrån begreppen villkor och resurs. Slutligen behandlas ett par viktiga mål för boendemiljöutformningen och dessa relateras i sin tur till andra för barn viktiga målsättningar i samhället.

3.1 Synsätt och begreppsbeskrivningar

Barns utveckling och den fysiska miljöns roll

I spåren av det närmast explosionsartade bostadsbyggandet i vårt samhälle har en livlig debatt förts och en hel del undersökningar gjorts i avsikt att kartlägga vad bostadsområdena betyder för dem som skall leva där. Särskilt barnens situation är av intresse då dessa är stadda i utveckling och deras personlighet ännu inte tagit definitiv form. När det gäller den fysiska miljöns roll för barnets utveckling saknas teoribildningar, som behandlar frågan utifrån ett helhetsgrepp. Förutom frågan om hur stor vikt den fysiska miljön har, inbegriper frågeställningarna dessutom problem som hur den fysiska miljön borde vara, och hur den egentligen är. Svårigheterna är många, när man skall angripa dessa problem. Teorierna och kunskaperna om barns utveckling är ett forskningsområde i sig, som använder sig av en begreppsapparat, som medför svårigheter vid överföringen till krav på, hur den fysiska miljön bäst skall utformas.

När det gäller frågan om hur ett bostadsområde faktiskt fungerar, varierar bilden man får med olika personers förhållningssätt till miljön, deras erfarenheter och synsätt.

Vilken är då den sanna bilden? Sannolikt ligger inte svaret "någonstans mitt emellan", utan olika människor besitter sin egen vetskap om miljön, en vetskap som är sann ur just deras synvinkel. På vems villkor skall då diskussionen föras? Den frågan kommer att bestämma vad som kommer att uppfattas som rimligt, sant och värdefullt att åtgärda.

Det är väsentligt att påpeka, att olikheterna mellan olika individers uppfattningar om ett bostadsområde, inte bara har sin grund i skillnader beträffande attityder, fördomar, ideal och liknande abstrakta ting. Olikheterna har ofta sin grund i kunskap om faktiska omständigheter. Sköterskan på barnavårdscentralen, som påpekar den otillfredsställande situationen när det gäller barnpassningen i ett område, grundar inte enbart sitt påstående på en "uppfattning" utan på faktisk kunskap, som hon besitter genom att dagligen komma i kontakt med förtvivlade mammor och barn, som saknar ordnad tillsyn. Hon besitter också kunskap om, vad sådana förhållanden innebär för risker för barnens utveckling.

Samtidigt kan andra personer boende och/eller verksamma i området, exempelvis familjefadern med hemarbetande fru, eller fastighetsskötaren, eller den tillfällige besökaren, beskriva området i helt andra termer, relevanta ur deras synvinkel: Hög standard, goda parkeringsmöjligheter, många sandlådor för barnen o. s. v.

I den breda kunskap om och erfarenhet av människors villkor i vardagssituationer som sköterskan på barnavårdscentralen har, kan enstaka iakttagelser sättas in och få en mening utöver den rent situationella. Mammans förtvivlan över att inte barnpassning går att ordna blir till något mer än en isolerad iakttagelse. Dels säger den något om hennes och barnets hela situation, dels är den endast en av många likartade situationer.

Sköterskan kan skapa sig en bild av en helhet som är gemensam för många familjer.

Den yrkesarbetande familjefadern, för att bara ta ett av jämförelseobjekten, sätter in sina iakttagelser i en helt annan kunskaps- och erfarenhetsram. Han kanske ser att det inte finns något barn i någon sandlåda när han går till jobbet och endast några där när han kommer hem. Det ger honom en helt annorlunda bild av hur "barnvänligt" området är än den barnavårdscentralsköterskan får.

Dessa exempel på olika synsätt på hur ett område fungerar har konsekvenser när det gäller valet av referensram och begrepp i beskrivningen av boendesituationen. Ett uttalande om boendeförhållandena måste relateras till boendesituationen i stort. Uttalandet blir annars meningslöst eller förutfattat på något oredovisat sätt. Om krav på boendemiljön på detta sätt tappas bort, kan de boendes problem lätt te sig mindre än de verkligen är.

När vi exempelvis använder begreppet fysisk miljö, gör vi det med en viss motvilja. Fysisk miljö, kan lätt tolkas som att endast gälla miljöns tekniska och funktionella uppbyggnad.

Vad vi vill lägga in i begreppet fysisk miljö skulle närmast kunna sammanfattas som fysiskt rumsliga omständigheter av vardaglig karaktär för de människor som använder miljön. I stället för att se på miljön uppifrån/utifrån strävar vi efter en form av inifrånperspektiv. Vi vill inom begreppet fysisk miljö ge utrymme åt synpunkter av typen: hur man tar sig till och från bostadsområdet, hur området är beläget och fungerar i förhållande till andra för de boende viktiga aktiviteter som t. ex. arbete,

utbildning, friluftsliv, vilka samband som råder mellan hus, gårdar, kvarter, torg o. s. v.

Försök, som har gjorts att via enkätförfarande komma åt frågan om hur de boende tvivs, har givit svårtolkade resultat, vilket bl. a. resulterat i en kritisk debatt om enkätundersökningar som metod att skaffa sig en uppfattning om hur ett område fungerar för de boende (1). Yrkesgrupper, som är socialt verksamma i våra nya förorter, ger ofta en ganska mörk bild av tillvaron för många familjer, barn och tonåringar. Isolering, nyfattigdom, aggressivitet, passivitet och missbruk av olika medel tillhör de allvarliga problem som berörts (2). Klagomål har också framförts från hyresvärdar och affärsidkare mot vandalisering o. dyl. (3).

Massmedia har haft en betydande roll när det gäller att skapa bilder av nybyggda förorter. Ibland har de tagit formen av skräckskildringar, som många av de boende i de berörda områdena känner sig främmande inför. Ett område får dåligt rykte vilket, om den probleminriktade beskrivningen bl. a. inte är åtgärdsinriktad, inte heller leder till några påtagliga förbättringar.

Att de olika "bilderna" av förorterna ibland är så olikartade är naturligtvis förvirrande för både utomstående och för de boende själva. Vilken beskrivning som uppfattas som mest relevant beror bl. a. på vilken uppfattning mottagaren har om situationen. I en skildring av boendesituationen i stockholmsförorten Skärholmen har försökt gjorts att bringa klarhet i vissa tillsynes motsägelsefulla uppgifter, som de boende gett angående sin trivsel. I enkätstudier uppger en majoritet att de trivs, samtidigt som andra uppgifter talar emot detta, exempelvis i intervjuvarnen. Författarna menar, att man kan se enkätsvaren som uttryck för de psykologiska mekanismer som används i en situation, där individen önskar framstå inför sig själv och andra som välanpassad, samtidigt som verkligheten är sådan, att individen har svårt att leva upp till detta ideal. Att öppet medge sina problem innebär enligt denna förklaringsmodell ett steg mot att medge sitt eget nederlag, och detta gör personen motstånd mot. (4)

Daun (5) diskuterar denna tolkning och kompletterar den med en genomgång av begreppet falskt medvetande. Med detta avses då att en person inte har insikt och kännedom om sina egentliga uppfattningar och känslor inför sin situation.

Några andra faktorer, som inverkar på undersökningsresultaten, är valet av undersökningspopulation och detaljeringsnivån på beskrivningarna. Skärholmsstudien exempelvis har i sitt intervjumaterial tagit med hushåll med vissa problem (bl. a. barn anmälda till BVN) medan Daun i sitt material enbart har fullständiga familjer.

Valet av detaljeringsnivå i beskrivningen kan medföra att boendesituationen framstår som mer eller mindre sann. De boende känner kanske inte igen sig i beskrivningarna därför att abstraktionsnivån är för hög och därför alla de individuella variationerna i livsföringen och i uppfattningar om vad som exempelvis är orsaker till problem i boendet, fattas.

Å andra sidan gäller, att ju mer beskrivningarna av livsmönstren i förorterna specificeras, desto färre personer är beskrivningarna tillämpliga

på. Detta hör till problemen om man vill försöka att på ett verklighetsnära, men samtidigt någorlunda generellt sätt analysera problem i den fysiska miljön.

Som tidigare nämnts beror ej olikheterna i skildringarna enbart på idémässiga olikheter utan också på att den faktiska kunskapen är vad som i grunden utgör orsaken till olikheterna. De problemområden som vi har tagit som utgångspunkt i detta arbete grundar sig framför allt på den debatt som förts och de rapporter som har kommit från olika i framförallt förorter socialt verksamma personer.

Dessa problem orsakas naturligtvis inte enbart av den fysiska miljöutformningen, utan har också sina förklaringsgrunder i barnets sociala miljö och samhällets uppbyggnad. Med detta avses då främst de vuxnas situation, och alla de förändringar som vuxenrollerna genomgått på grund av ändrade produktionsförhållanden. Teorierna om barns utveckling handlar mycket om de vuxnas beteende. De vuxna spelar en central roll i inlärningsprocessen. Den sociala och den fysiska miljön påverkar också de vuxna och denna relation har inflytande på barnens utveckling. Barnen får i den miljö de vistas sin bild av de vuxna och samhället. Bidrar denna miljö till barnens kunskap och förståelse av samhället? Bidrar denna miljö till gynnsamma utvecklingsmöjligheter för barnen så att de klarar sig i framtiden? Detta är exempel på några viktiga frågor som skall beröras i detta kapitel.

Barnpsykologin betraktar barnets utveckling som bestående av två processer: mognad och inläring. Mognaden utgör den process som fortgår via medfödda anlag, inläringen sker i samspel med omgivningen. Dessa processer är starkt sammanvävda under utvecklingen och utgör en förutsättning för varandra. Barnets fortsatta utveckling beror hela tiden på den tidigare, det går alltså inte att "hoppa över" något steg. Vidare finns vissa optimala tidpunkter för ett visst utvecklingssteg. Det nya beteendet blir, om de givna betingelserna inte möjliggör detta utvecklingssteg, "utsläckt" och är oerhört mycket mer komplicerat att kompensera vid ett senare tillfälle i livet. Effekterna av en sådan utsläckning har studerats bl. a. inom forskningen kring barns språkutveckling. (6)

Utvecklingsteorierna skildrar barns utveckling med tyngdpunkten lagd på olika sidor av beteendet. Erikssons utvecklingsteori lägger stor vikt vid den känslomässiga utvecklingen (7). Piaget's utvecklingsteori lägger större vikt vid den förståndsmässiga (kognitiva) utvecklingen (8).

Den svenska barnstugeverksamheten utgår till stor del från dessa två teorier och menar att de kompletterar varandra och ger en god helhetsbild av utvecklingen.

Vi skall här ge exempel på den typ av sammanfattande ståndpunkter, som kan erhållas ur utvecklingsteoriernas beskrivningar av, hur barnet i faser, stadier och sekvenser utvecklas från barn till vuxen.

I barnstugeutredningens betänkande "Förskolan" sammanfattas tre principiella ståndpunktstaganden, som är aktuella för kognitiv utveckling under förskoleåldern (9):

1. Barnets *självverksamhet* i form av konkret manipulerande är nödvändig för internalisering av ett inlärningsmoment.
2. Det måste finnas en *rangordning* mellan de uppgifter barnet får att handskas med. Klassificering och rangordning av föremål utifrån en egenskap måste t. ex. föregå uppgifter, som gäller två egenskaper eller relationer mellan egenskaper.
3. *Tidsfaktorn*, som innebär att barnet ges tid att bredda sina erfarenheter och grundligt kan bearbeta dem.

När det gäller Erikssons teori dominerar följande utvecklingsfaser i förskoleåldern:

- en känsla av tillit eller misstro – hopp (0–1 1/2–2 år)
- en känsla av grundläggande självständighet eller skam och tvivel – viljestyrka (1 1/2–2–3 år)
- en känsla av grundläggande initiativ eller skuld – målmedvetenhet (ca 3 1/2–7 år)

Personligheten kommer stegvis att utrustas med olika proportioner av dessa känslomönster. Samtidigt måste det positiva mönstret proportionerligt överväga i varje enskild fas, för att utvecklingen i den följande skall bli gynnsam. Därav följer, att barnets utveckling i dessa faser leder fram till en vuxen personlighet, som i olika proportioner består av positiva och negativa identifikationer.

I barnstugeutredningens betänkande "Barns fritid", (10) sammanfattas utvecklingsförloppet för åldrarna 7–12 år med samma teoretiska utgångspunkter som i "Förskolan". Bland slutsatserna betonas, att barnet i åldrarna ca 7–12 år genomgår de faser i utvecklingen, som Eriksson karakteriserar som verksamhetslust kontra mindervärdeskänsla d. v. s. den ena eller den andra av dessa motpoler kommer att dominera senare i livet.

Piaget talar om motpolerna, att barnet i sin inre tankevärld kan förstå orsakssamband och har förmåga att klargöra dessa för omvärlden, eller att barnet genom bristande möjligheter att träna denna förmåga ej kommer att vara utrustad så, att utvecklingen av den tankemässiga förståelsen av orsakssamband blir möjlig.

Vidare framhålls för denna utvecklingsfas bl. a.:

- att samarbetsrelationer nu är möjliga. Samarbetsrelationer är en nödvändig förutsättning för utvecklandet av autonoma relationer till normer och normsystem.
- att barnets kroppsuppfattning, självvärdering och självförtroende i hög grad är ett resultat av barnets samarbetsrelationer och konflikter med andra människor – kamrater och vuxna. Dessa viktiga beståndsdelar i personligheten är i hög grad resultat av det växelspel, som har att göra med verksamhetslust respektive mindervärdeskänsla.
- att barnets förmåga till konstruktivitet, analys och problemlösning likaledes i hög grad är ett resultat av barnets samarbetsrelationer och konflikter med andra människor.

- att barnets sätt att tänka, t. ex. genom att använda logik och associationer, i hög grad är en produkt av barnets samarbetsrelationer och konflikter med andra människor. Tänkandet kan vara både av den arten, där man använder sig av givna regler och mönster, (konvergent) dels av den karaktären, att barnet söker nya infallsvinklar och prövar nya vägar (divergent).
- att barnets förmåga till konvergent och divergent tänkande i hög grad påverkar karaktären hos dess förmåga till konstruktivitet, analys och problemlösning.

När det gäller de verksamheter som är lämpliga för åldern (7-12) påpekas att verksamheterna i sig inte primärt påverkar barnets utveckling. Snarare är det samspelet eller "samarbetsklimatet" mellan barn, miljö, vuxna och samhälle som i första hand är av betydelse.

Därav följer, menar man, att det är viktigt, att ett pedagogiskt program för denna ålder måste vara fullständigt samordnat och omfatta barnets hela verksamhetsfär. Begreppsbildningen är en ständigt pågående process - barnet lär sig inte att bilda begrepp vid förutbestämda tillfällen och låter bli vid andra.

Lönnqvist och Nygren har i en analys av Stockholms ungdomsgårdars målsättning (11) kommit fram till ett antal sammanfattande ståndpunkter utifrån Eriksson, Piaget och Vygotsky. De förutsättningar för en gynnsam utveckling under ungdomstiden som författarna anger är följande:

1. identifikationsmodeller
 - utanför familjen
 - andra jämnåriga
 - andra vuxna
2. mångfacetterad och realistisk presentation av den unges omgivande verklighet
 - d. v. s. de sociala, ekonomiska, kulturella och andra förhållanden som föreligger i samhället som den unge är en del av
3. presentation av abstrakta begrepp, idéer och ideologier i samhället för att underlätta den unges bearbetning av de värderingar, som finns i samhället
4. möjlighet att hävda sitt självständiga fungerande
 - d. v. s. att få välja intresseområden och verksamheter
5. möjlighet till utveckling av intressen
 - d. v. s. att ha tillgång till de medel som behövs för att realisera intressen
6. att få experimentera med roller
 - d. v. s. möjligheter att kunna genom umgänge iakttaga och imitera olika slags individer och roller
7. diskussionen
 - d. v. s. en av de viktigaste komponenterna i samspelet med andra personer
8. samtal kring för ungdomarna angelägna problemställningar för att medvetandegöra ungdomarnas föreställningar och öka förmågan att

organisera verkligheten

d. v. s. bl. a. att utveckla abstrakt tänkande och att lösa problem.

9. självständigt agerande

d. v. s. att genom direkt handlande pröva olika verksamheter, intressen, roller och problemlösningar. Diskussionen och andra handlingar av symbolisk karaktär utgör ett komplement till detta.

Utvecklingen karaktäriseras alltså av, att barnet genomgår ett antal kritiska perioder, då det är speciellt känsligt för påverkan. Förändringar eller missförhållanden kan i en kritisk period få mycket större konsekvenser för barnet, än de skulle haft i ett annat läge. Ett exempel på en sådan förändring vad gäller den fysiska miljön, är då barnet flyttar från ett bostadsområde till ett annat (12). Under spädbarnsåldern består den miljö, som påverkar barnet så gott som fullständigt av de personer, som närmast omger det. I den mån den nya bostaden uppfyller vissa grundläggande krav på standard, samt föräldrarnas trivsel ej påverkats negativt, behöver inte flyttningen påverka barnet negativt. Något äldre barn, t. ex. tonåringar, som befinner sig i en utvecklingsperiod, då självuppfattningen i hög grad är beroende av en utåtriktad orientering, kan p. g. a. ett miljöbyte hämmas i denna utveckling och exempelvis hänfalla till isolering eller desperata försök att hävda sig genom att urskilningslöst anpassa sig till och okritiskt anamma ungdomsgängets normer i det nya området.

Barnets utvecklingsnivå avspeglas i dess lek. Generellt gäller, att ju längre barnet kommit i sin utveckling, desto tydligare differentiering på olika lekformer. Samtidigt som lekens innehåll och form varierar med barnets utvecklingsnivå, bestäms den av vilka lekmöjligheter miljön innehåller. Några av lekens funktioner är, att barnet kan träna och öva färdigheter samt göra nya upptäckter. Goda lekmöjligheter ger barnet goda utvecklingsmöjligheter. Leken spelar också en viktig roll i inlärningsprocessen. Man kan indela lekarna i grupper utifrån olika principer, exempelvis kan man utgå ifrån *vad* barnet leker med, eller ifrån *hur* barnet leker. Vissa lekar är speciellt utmärkande för vissa åldrar, andra är mindre ålderstypiska.

Lekens utveckling följer dock inte alltid automatiskt barnets ålder. Lek kan ses som en slags färdighet och följaktligen kan bristande möjligheter till lek hämma lekförmågan. Ett äldre barn, som aldrig haft tillfälle att snickra, börjar med mycket enklare konstruktioner, än vad som kunde förväntas utifrån åldern. Barnet går sedan igenom alla de stadier, som måste föregå den ålderstypiska nivån innan den uppnås. Detta kan innebära sociala komplikationer för barnet vilka i sin tur kan medföra ytterligare hinder för möjligheten att utveckla en färdighet.

Barns lek kan, som nämnts, indelas på olika sätt. Följande skissartade beskrivning bygger på Ulla-Britta Bruuns indelning. Avsikten är att på ett kortfattat sätt visa variationsrikedomen bakom begreppet lek. Bland de lekformer som omnämns finns funktionslek, som avser barnets lustbetonade aktivitet, som utgår från den ökande förmågan att styra sin egen kropp, exempelvis klättra och kasta.

Sorterings- och skicklighetslekar avser barnets manipulerande med olika ting, exempelvis sortera klotsar och stenar. Sorteringsprinciperna blir alltmer komplicerade med åldern och börjar så småningom få regler, som kan överföras till sociala lekar, exempelvis vissa spel. Språklek och lyssnande avser bl. a. den sociala leken med vuxna, som tränar språket, så småningom kan barnet lyssna på sagor och musik eller själv berätta historier och sjunga. Fiktionslek och rollek avser barnets fantasirika utnyttjande av tingen, som omger det, exempelvis kottar, som kan vara mat eller små djur o. s. v. Genom identifiering och imitation av vuxna utvecklas rollekar, där barnet med hjälp av enkel rekvisita kan leva sig in i de vuxnas och sagornas värld. Konstruktionslek avser lek, där barnet skapar en bestämd omgivning exempelvis genom att bygga och stapla. Inom denna rubrik ryms också materialbearbetning som att sy, modellera, snickra och rita. De omnämnda lekformerna finns samtidigt i olika proportioner när barnet leker.

Leken övergår med stigande ålder alltmer till organiserade aktiviteter, som har mer vuxenkaraktär över sig. Barnet är då ofta moget att också pröva på riktigt arbete och de fiktiva inslagen har mindre värde. (13)

Denna ytterst summariska och översiktliga redovisning av den typ av begreppsapparat, som används för beskrivning av barns utveckling, beteende och lek, kan ge ramar för en analys av, hur den fysiska miljön inverkar på barn. Vet man, att barns möjligheter till exempelvis identifikation med olika vuxenroller är en viktig faktor i utvecklingen, kan detta användas som ett kriterium vid bedömning av den fysiska miljön. Emellertid kan den fysiska miljön tillfredsställande ge möjligheten för denna identifikationsprocess på många tänkbara sätt. Detsamma gäller för uppfostringssituationen. Barnet behöver någon eller några kärleksfulla vårdare för att uppleva en känsla av grundläggande tillit, men denna kärleksfulla omvårdnad kan variera mycket vad gäller sättet att förmedla denna känsla till barnet. Det är alltså sällan möjligt att direkt utifrån teorier om utvecklingen dra slutsatser som kan fastställa hur den fysiska miljön bör se ut, lika lite som hur uppfostran bör gå till. I barnstugeutredningen används ofta ordet "lyhördhet" för att beskriva vad som fordras av personalen, för att den skall förstå vad barnet kan behöva för stöd och stimulans för att utvecklingsbetingelserna skall bli gynnsamma. Det glapp som finns mellan teori och verklighet är väsentligt att ta i beaktande då i annat fall, man kan ha förväntningar att de utvecklingspsykologiska teorier som framarbetats av t. ex. Piaget och H. Eriksson mer eller mindre automatiskt skall kunna leda fram till krav på den fysiska miljön utformning mera i detalj. Däremot ger lekteoriernas samt utvecklingsteoriernas kunskap och begreppsapparat en behövlig grund för tolkning när det gäller att värdera den fysiska miljön funktion ur barnens synvinkel och för uppslag till eventuella förändringar som kan vidtas.

Formerna för barns utveckling och lek kan variera mycket. Barn kan växa upp under goda villkor inom väldigt olika familjekonstellationer och miljötyper. Härav är det dock felaktigt att dra slutsatsen, att barn utvecklas och leker liksom av sig själva. Många människor har vuxit upp i

miljöer, som i socialt och fysiskt hänseende innehållit en mängd upplevelser, som är nödvändiga för en normal utveckling. De har ofta varit självklara kvalitéer. Kvalitéer i den bemärkelsen som här avses är exempelvis kontakt med olika verksamhetsområden och miljötyper, kontakt med olika ålderskategorier, kontakt med en överblickbar mängd jämnåriga, vissa möjligheter till påverkan o. s. v. Dessa miljöupplevelser kan naturligtvis utspelas i olika former av materiell standard, med olika mängd svåra upplevelser för barnen. Dessa händelser kanske inte uppfattas direkt som kvalitéer för dem som upplevt dem. Men i detta sammanhang ställer vi sådana upplevelser mot de problem, som vi försöker beskriva som händelsefattigdom, utarmad miljö, brist på djupare kontakt med andra människor, andra åldrar, andra verksamhetsområden. Effekterna vid avsaknad av ett rikt varierat miljöinnehåll har studerats i olika institutionssammanhang (14). Man har kunnat iakttaga att barn som vuxit upp på barnhem, där både den sociala och rumsliga miljön utformats enbart med tanke på effektiv och hygienisk skötsel, tidigt uppvisat brister i den intellektuella och emotionella utvecklingen.

Det kan alltså konstateras, att den fysiska miljön är viktig för barns utveckling. Hur den inverkar, skall beröras under de följande rubrikerna i detta kapitel. Som tidigare nämnts saknas teorier för samspelet barn-fysisk miljö. Vi väljer alltså att utifrån våra värderingar, som vi tror klart kommer att återspeglas i det följande, anlägga vissa synsätt på miljön, som vi anser är fruktbara som utgångspunkt för diskussionen om barns utveckling och den fysiska miljöns roll.

Barns utveckling och den fysiska miljön som en möjlighet och en restriktion

Barnen är beroende av sin miljö för att kunna utvecklas. Allt vad de gör äger rum någonstans. Den fysiska miljön kan innehålla möjligheter, som berikar barnens lek och samspelet med andra. Den kan stimulera och ge uppslag till aktiviteter, den kan innehålla möjligheter till påverkan, som gör det möjligt att omforma miljön, så att den står i samklang med barnens, familjens och grannskapets sociala liv. Naturligtvis kan man ej planera och bygga fram ett socialt välfungerande liv för individerna. Däremot gäller motsatsen – den fysiska miljön kan utformas så, att den utgör ett hinder för familjens sociala liv och barnens utveckling. Exempel på hinder i den fysiska miljön som medför restriktioner för barnen och deras sociala omgivning är långa resavstånd till arbetsplatser, dåligt utbyggda kommunikationer, för få och för dåligt utrustade lekplatser, trafikfaror, bristande tillgång till natur och friluftsliv, samt sport och kulturella aktiviteter. Fysisk miljö, som innehåller hinder av detta slag, tvingar familjerna in i situationer, som ställer stora krav på förmågan att med andra medel försöka överbrygga dessa.

De möjligheter som miljön innehåller måste också ses mot den förmåga, som olika grupper av människor kan ha att utnyttja dessa. Man kan säga att tillgången till miljöresurser är ett nödvändigt men ej tillräckligt villkor, för att de skall kunna berika de boendes situation.

Barnen måste t. ex. erbjudas en miljö som de verkligen kan förfoga över. Tillgång till lekplats, sporthall, centrumanläggning kan formellt sett betyda att alla barn kan utnyttja dessa. I praktiken är denna tillgång dock ojämlig. Barn, som av olika anledning exempelvis är rädda för att misslyckas eller inte klarar att umgås i stora grupper, kan inte på samma sätt utnyttja de stimulansmöjligheter som finns i bostadsområdet. De miljöresurser, som ett område kan erbjuda, måste utformas även med tanke på att de flesta barn i olika hög grad, åtminstone periodvis, har problem liknande de ovan nämnda.

Sådana vanliga konflikttillstånd hos barnen (att känna sig utstött, att känna sig sämst o. s. v.) är viktiga att bearbeta, för att barnen skall kunna utvecklas till harmoniska människor. Det är alltså i hög grad olämpligt om miljön förstärker sådana känslor, exempelvis genom att utbudet av stimulansmaterial är för litet i förhållande till barnantalet, eller att aktiviteterna är utformade så, att man måste vara duktig redan från början för att de skall vara givande.

Miljöresurser måste också vara tillgängliga, så att barnen lätt kan komma till dem från bostaden. Det skall inte vara ett företag att delta i en aktivitet, så att exempelvis någon måste köra eller följa barnen till och från lokalen. Barnen känner sig säkrare och därmed mer företagsamma i närheten av bostaden.

Barn måste för att kunna utvecklas möta svårigheter, hinder och visst motstånd, som de skall och ofta vill försöka överbrygga och lösa. Detta slags motstånd är av annan art, än vad vi menar med den fysiska miljön, som en restriktion. Att exempelvis sköta ett trädgårdsland tillsammans med andra barn är en svår uppgift, som kan innebära möjligheter till triumf och/eller besvikelse. Detta måste barn få uppleva. Att däremot helt sakna jordplättar, bevattningsmöjligheter och liknande, innebär en helt annan typ av motstånd, som är inbyggt och oövervinnerligt, som leder till en beskärning av barnets erfarenhetssfär. I tomrummet, som uppstår då barnets aktivitetsmöjligheter beskärs, skapar barnen egna erfarenheter och lösningar, som dock lätt kan bli av mer negativ karaktär. Det har ofta påpekats, att barn särskilt under de kalla årstiderna är passiva och sysslolösa under sin utevistelse. Passivitet av detta slag är dock en delvis ytlig beskrivning av vad som försiggår. I själva verket pågår en inlärningsprocess, som exempelvis lär barnet, att det är oförmöget att göra något, att man snabbt skall skynda in i vuxenvärlden, få pengar, få bil, få kläder, få cigaretter etc. och äntligen kunna få göra något. Något blir då detsamma, som det barnet ser att den vuxne gör. Eftersom miljön oftast inte bara begränsar barnens utan också de vuxnas aktiviteter, får barnen begränsade möjligheter till uppslag om framtida aktivitetsmöjligheter.

När vi diskuterar den fysiska miljön som skapare av möjligheter resp. restriktioner, innebär inte detta, att ett visst förhållande alltid entydigt kan rubriceras som t. ex. möjlighetsskapande. Slutsatsen är i stället ofta beroende av vilket perspektiv man väljer. Miljön kan exempelvis utgöra en restriktion med hänvisning till att samarbetsituationer inte är naturliga samtidigt som samma miljö ses som en möjlighet med tanke på önskemål om lugn och avskildhet.

Barns utveckling och den fysiska miljöns direkta och indirekta påverkan

Distinktionen mellan direkt och indirekt påverkan görs i barnstugeutredningens betänkande:

”Med direkt påverkan avses vad som överförs verbalt och känslomässigt i direktkontakten mellan barnet och andra människor och genom att barnet konkret handskas med och får erfarenheter av sin fysiska miljö. Indirekt påverkan sker genom konfrontation med sociala och kulturella attityder, värderingar, regler och andra uttryckssätt från samhällets institutioner, från grupper i samhället och från samhället i stort.” (9)

Denna distinktion ökar ytterligare tolkningsmöjligheterna, när man skall bedöma den situation barnet befinner sig i. Man relaterar situationen dels till individuella faktorer, dels till faktorer i omgivningen och samhället.

Man kan överföra denna distinktion om direkt och indirekt påverkan också på den fysiska miljön och dess roll. Härigenom kan en mer nyanserad bild av den fysiska miljöns betydelse skapas. Den direkta påverkan är påtaglig – barnen leker, hoppar, smakar o. s. v. samtidigt som en del av samspelet är dolt, nämligen processerna inne i barnet, i dess tankekonstruktioner, nervbanor, reflexer o. s. v. Resultaten av dessa processer kan dock iakttagas i form av exempelvis ökad förmåga till problemlösning och gestaltning. I denna process påpekar Piaget, att barnet inte får ses som passivt, att omgivningen inte mekaniskt formar barnet, utan att barnet är aktivt och söker kontakt med omgivningen. Barnet är också aktivt i den meningen, att det tolkar händelser i omgivningen, och alltså inte enbart registrerar dem. Tolknningen är det som påverkar barnet. (15)

Den indirekta påverkan relaterar sig däremot till sociala, kulturella och samhälleliga faktorer. Detta påpekande är viktigt, för att man inte i påverkansdiskussionen skall tappa bort, att den fysiska miljöns struktur och utformning i olika hög grad kan befästa, förstärka eller motarbeta förhållanden av just social, kulturell och samhällelig karaktär.

När man observerar ett barns aktivitet, brukar man indela beteendet ungefär på följande vis: grovmotoriskt, finmotoriskt, emotionellt, socialt och språkligt beteende samt lek och sysselsättning. Man kan då iakttaga hur omgivningen initierar beteenden hos barnet och hur det reagerar genom att upprepa, pröva och på andra sätt svara på omgivningen. Sådana studier ligger ofta bakom barnstugeutredningens förslag till bl. a. förskolemiljöns utformning. Man strävar då efter, att miljön på olika sätt skall berika alla dessa sidor i barnens beteende, för att främja den totala utvecklingen hos barnet. När det gäller den s. k. sinnesträningen d. v. s. att på olika stadier i utvecklingen få uppleva olika material, ljud, ljus, spatiala förhållanden och luktförnimmelser, har den fysiska miljön ett direkt inflytande på hur pass rik och varierad denna kommer att vara.

Barn har ända upp i tonåren behov att få bearbeta sina problem på det psykologiska planet, genom att få kanalisera vissa inre konflikter genom aktiviteter av skapande karaktär. Det gäller ju även för vuxna personer men kanske särskilt för barn, som ju inte har något arbete. Barnen är i allra högsta grad beroende av vad boendemiljön har att erbjuda dem.

Barnen saknar de medel som fordras för att tillfredsställa sådana behov på andra vägar. Dessutom kan barnen inte på samma sätt som vuxna skjuta upp sin behovstillfredsställelse, vilket innebär att vad den fysiska miljön har att erbjuda för stimulans i ett visst ögonblick, har direkt inverkan på hur pass variationsrikt svarsmönster som barn och tonåringar kommer att vara utrustade med i kommande livssituationer.

Barn kan alltså inte få ut den tillfredsställelse som den vuxne kan genom att t. ex. planera en framtida semester, i sommarstugan eller på resande fot eller genom att se fram emot sociala aktiviteter, som skall inträffa om några veckor eller månader. Barn är beroende av att vuxnas löften av typen "det skall du få göra sedan" verkligen infrias inom ett kort tidsperspektiv. Denna tidsmässiga överensstämmelse mellan löfte och handling är en av flera viktiga förutsättningar för att framförallt små barn skall börja hysa tilltro till omgivningen. En utvecklad tilltro skapar i sin tur förutsättningar, för att barn successivt skall kunna tillägna sig förmågan att vänta och uppskjuta behovstillfredsställelse.

Även en annan typ av tidsaspekt är viktig att ha med i diskussionen: Var och en som verkat tillsammans med barn och tonåringar kan intyga, att dessa behöver långa kontinuerliga och ständigt återkommande kontakter, för att ett samspel av djupare och mer fruktbar art skall uppstå. Långa avstånd och dåligt utbyggda kommunikationer inverkar direkt på detta samspel. Även hur olika verksamheters lokaler är förlagda inverkar på kontakternas varaktighet. Genom att den fysiska miljön är strikt uppdelad, får många barn dela upp sin dag så att det blir fråga om ganska många kontakter i flera olika grupper, exempelvis familjen – skolan – fritidshemmet – gården – familjen. I detta fall 4 miljöbyten per dag med ofta olika vuxen- och kamratgrupper. I vissa fall blir det fråga om en yttlig överstimulans med få möjligheter att i lugn och ro smälta och bearbeta alla intryck.

Barnens fysiskt rumsliga miljö inverkar emellertid inte bara direkt på deras levnadsvillkor utan har ständigt en indirekt inverkan på deras sociala situation. Denna process är som tidigare antytts mer diffus och svårgripbar och kan vara svår att översätta i direkta direktiv för hur miljön på bästa sätt skall utformas.

Med indirekt påverkan menas alltså att det är fråga om flera led i processen. Inflytandet sker ofta via de vuxnas situation i bostadsområdet. Många bostadsområden är ganska strikt uppdelade i olika mindre områden, som skiljer sig åt med avseende på de boendes socioekonomiska status, delvis betingad av bostadsutformning (radhus, loftgång, höghus o. s. v.) men huvudsakligen av upplåtelseformer. Om föräldrarna upplever, att de bor i ett område med låg socioekonomisk status kan det tänkas att de inte vill identifiera sig med grannarna, då detta skulle innebära, att man inte kan räkna sig till dem samhället premierar (16). Föräldrarna tar då avstånd från kontakter, kanske det är det enda agerande som kvarstår för att utmärka sin egenart i en i övrigt mycket kringskuren tillvaro. Avståndstagandet kan yttra sig på olika sätt, exempelvis genom att kritisera grannarnas beteende och uppmana sina barn att inte ta hem vissa barn för att de har dåligt inflytande. Barnen

upplever detta avståndstagande och kan komma i konflikt mellan lusten att leka med andra barn i huset eller på gården och föräldrarnas inställning. Detta är ett exempel på hur den fysiska miljöns utformning kan ha segregeringseffekt i social mening (se vidare kap. 5).

Indirekt påverkan handlar alltså mycket om hurdan det sociala klimatet kommer att te sig i området. Vantrivsel kan bl. a. yttra sig så att föräldrarna strävar efter att flytta från området. (17) Barnet kan då via föräldrarnas attityder se området som något tillfälligt, som man ej skall knyta an till. Dessutom överför föräldrarna en metod till problemlösning: i stället för att angripa de problem som kan ha lett till den minskade trivseln genom aktioner tillsammans med de andra i området, överger man sin miljö för en annan, som man tror är bättre. Detta mönster kan barnen sedan komma att överföra till sina egna aktiviteter, exempelvis i skolan. Om man inte trivs med förhållandena där, så "löser" man detta genom att ta avstånd och exempelvis skolka. Om föräldrarna av olika anledning inte knyter an till området, minskas också barnens möjligheter att få reda på vilka aktivitetsmöjligheter, som ett område har. (17) Den fysiska miljön kan alltså genom indirekt påverkan, ge barnen en upplevelse av främlingskap i sin uppväxtmiljö.

Om den fysiska miljön ej innehåller någon beredskap i form av exempelvis gemensamhetslokaler i nära anslutning till lägenheterna, saknas också den resurs, som kan stödja föräldrarna, att i gemenskap med andra ändra på det sociala klimatet. Då barnen trots allt ofta knyter kontakter med kamrater i omgivningen, utgör detta en möjlighet att bygga vidare på för föräldrarna. Brist på lokaler där kontaktskapande verksamhet kan äga rum, utgör ett hinder i den fysiska miljön för att bryta de "onda cirklar" som det är fråga om.

Olika kategorier och grupper i barns omgivning

I flerfamiljshusområden är barnhushållen en överrepresenterad kategori. Familjer med föräldrar och barn utgör endast ca 24 % av hushållen i Sverige. Men i flerfamiljshus (byggda 1965–70) utgör barnhushållen ca 52 % av samtliga hushåll (18). För många barn gäller, att uppväxtmiljön utmärks av ensidighet i ålderssammansättningen. För att barn och tonåringar skall kunna leva sig in i hur det är att vara vuxen och för att de skall förstå åldrandets process, är det viktigt, att de möter olika vuxenroller. Samtidigt kan det vara stimulerande för äldre människor att umgås med barn.

Vilka kategorier av vuxna vistas då i barnets fysiska miljö? Svaret blir, att det är en ganska begränsad uppsättning vuxenroller, som barnet möter. Barn har liten kontakt med äldre människor och pensionärer. Ibland finns det överhuvudtaget inte äldre människor i området. Yngre vuxna kan grovt indelas i 3 kategorier. Den första utgörs av yrkesverksamma, som vanligtvis vistas mycket liten tid i området och vilkas arbetsplats oftast förblir ett okänt kapitel för barnen. Hit hör de flesta män och fäder men numera också många kvinnor och mödrar. Den andra

kategorin vuxna är de hemarbetande föräldrarna, som nästan enbart består av kvinnor.

Den tredje kategorin utgörs av de vuxna, som arbetar i området. De består huvudsakligen av servicepersonal (post-, butik-, T-banepersonal, personal med fastighetsanknutna arbeten etc.) och yrkesgrupper som tar hand om barn (lärare, barnsköterskor, lekparkspersonal etc.). Vuxenrollerna som barnen möter är i hög grad specialiserade och dessutom få. De vuxna, som tillbringar sin tid med barnen, får oerhört höga krav ställda på sig som enda vuxenstimulans. Är miljön dessutom fattig på aktivitetsmöjligheter, blir det fråga om dubbel belastning.

Barnen möter alltså en ganska begränsad mängd vuxenmodeller. Bland dem som finns, är rollerna ofta sådana, att de mycket litet eller diffust griper in i barnens liv.

För att skaffa sig en uppfattning, om vilken vuxenvärld barn möter, räcker inte endast en kvantitativ bedömning. Det kan exempelvis finnas insprängda pensionärlägenheter i ett område, vilket skulle kunna innebära, att barnen får kontakt med äldre människor. Blandningen i sig utgör dock troligtvis inte en tillräcklig förutsättning, för att barn i sin boendemiljö skall kunna anses möta olika kategorier. I barnstugeutredningen betonar man, som tidigare nämnts, att samspeklumatet i olika situationer är avgörande, för vilken effekten blir på barnen. Den fysiska miljöns utformning kan underlätta eller försvåra, att ett gynnsamt klimat för socialt utbyte mellan olika grupper och kategorier uppstår. Detta diskuteras närmare i nästa kapitel.

Till de vuxenkategorier, som barnen möter, hör som tidigare nämnts de personer, som speciellt skall syssla med barn exempelvis på daghem och i skolor. Formellt sett skall dessa vuxenroller ses som komplementära till barnens övriga sociala omgivning. Men i en boendesituation, där barn lever praktiskt taget i avsaknad av varierande vuxenkontakter, får personalen i stället en kompensatorisk roll. Det kan i mycket hög grad ankomma på personalen att fylla luckorna i barnens uppväxtsituation. Personalen möter rollförväntningar som ligger utöver verksamhetens traditionella ramar. Det har i detta sammanhang diskuterats, om det är möjligt för dessa "barnspecialister" att leva upp till dessa ökade krav (19) (20) (21).

På samma sätt som barnen och ungdomarna har ett ganska begränsat antal djupare vuxenkontakter, får också de vuxna mindre inblick i många barns situation i boendemiljön. Barnen kanske uppfattar de äldre som käringar, knegare o. s. v., samtidigt som de vuxna ser barnen som ligister, snorungar o. s. v.

I ett sådant klimat uppstår förväntningar och fördomar, som barn och tonåringar lätt uppfattar som dömande och därför kanske lever upp till.

Under senare år har på många orter initiativ tagits till att starta aktiviteter, som inte direkt knyter an till de gängse organisationerna och föreningarna, utan som består av spontana gruppbildningars behov av verksamheter och lokaler. Många av dessa initiativ har bl. a. haft som utgångspunkt, att inte ställa de krav på deltagarna, som kan upplevas inom mer traditionellt uppbyggda verksamheter. Man skulle

kunna tolka detta som ett försök att fylla ut det tomrum, som kan upplevas, mellan det mer privata umgängeslivet inom familjens ramar och ett mer formaliserat och organiserat fritidsutbud. Särskilt ungdomar kan uppleva detta glapp som ett problem, eftersom de befinner sig i ett utvecklingsstadium, som innebär att de delvis lämnar familjelivets hägn men inte ännu är färdiga för den vuxnes rollspecialiserade tillvaro. Detta gäller kanske framförallt de ungdomar, som av olika orsaker inte känner sig passa in i det givna fritidsutbudet. Men även andra ungdomar kan behöva fler alternativ än familjen och föreningen. För dessa ungdomar gäller, att de oftast i sin boendemiljö inte har någon lokal att få råda över och vara i, utan att torget eller någon liknande plats, oftast det kommersiella centrat efter stängning, är den enda tillflyktsorten de har. Andra boende uppfattar ofta dessa ungdomar negativt. De står och hänger och för i utomståendes ögon ett busliv.

I nästa kapitel skall vi närmare försöka gå in på hur kvarterslokaler, gårdar och andra delar i den fysiska miljön på olika sätt kan innehålla möjligheter till aktiviteter, vilka skulle kunna anpassas efter ungdomars och andra boendes mer eller mindre spontant uppkomna krav på boendeanknutna aktiviteter.

Den fysiska miljön kan planeras med utgångspunkt från några tänkta brukarkategorier, som utgör vad man kan kalla de dimensionerande kategorierna. Ytdimensioneringen, framkomligheten, serviceutbudet etc. utformas då, så att dessa grupper på ett bekvämt sätt kan klara av de vanligaste aktiviteterna. Om man då indelar människor i kategorier, kommer man att finna, att för vissa krävs resurstillskott i miljön, för att de skall kunna fungera på lika villkor som andra. Den planerade miljön kan då avvägas gentemot dessa krav och ges gränser för vilka resurser miljön bör innehålla. De kategorier som "faller under" sådana gränser, kan då betraktas som handikappade, då den fysiska miljön kommer att utgöra ett hinder, för att de skall kunna leva på samma villkor som andra. I God Bostad -70 påpekar man handikappbegreppets relativitet med hänsyn till bostadsmiljön och påvisar också bristen på kalkyler för bostadsbyggandet, som inbegriper samhällets kostnader för vård och andra kompensatoriska åtgärder som ökat fysiskt och psykiskt miljöhandikapp medför. (22)

Förändringar i en människas liv kan ofta innebära nya miljökrav, vilket i sin tur innebär risker att hamna under strecket och handikappas. Miljön utgör ett hot, som befäster svagheter. Detta kan också ses som ett exempel på miljöns indirekta påverkan som omnämnts tidigare.

Utgör då barnen en dimensionerande kategori för bostadsområdesutformningen? Mycket talar för att så inte är fallet. Det dröjde ända till 1972 innan de ens jämställdes med bilarna, när det gällde att få byggnadslov, d. v. s. byggnadsnämnderna granskar först numera, att det finns "tillräckligt" med lekytor. Många gånger hänvisas till bristande kunskaper som motivering till, varför normeringen i så liten utsträckning tar upp de aspekter, som är viktiga för barnen. (23) Detta tycks användas som ett tillräckligt argument, för att skjuta planeringsfrågor som även tar hänsyn till barn på framtiden. Eftersom barnen mestadels ställs vid sidan

om planeringen, blir bostadsområdesutformningen sådan, att barnen kan betraktas som miljöhandikappade.

Samtidigt som barnen utgör en kategori i sig, är det viktigt att komma ihåg, att barnens primärgrupper skiljer sig åt vad beträffar bl. a. förhållningssättet till miljön, d. v. s. skillnader som bottnar i olika traditioner, attityder och resurstillgångar för att kompensera upplevda brister i miljön. Sammanfattningsvis tycks den dimensionerande kategorin, möjligtvis med undantag för vad gäller själva lägenhetsutformningen, för många bostadsområden, ha varit ålderskategorin 20–40 år med relativt hög inkomst och bil.

En barnfamilj genomgår ständiga förändringar. Antalet medlemmar ändras, genom att föräldrarna skaffar sig fler barn eller genom att de äldre barnen flyttar. Barnen växer upp, förändras och får nya krav på miljön, exempelvis när de börjar skolan. Hushållet kan också genomgå förändringar via händelser, som berör de vuxnas situation som friställning, sjukdom, skilsmässa o. s. v. Eftersom föräldrarna har en central roll i barnens liv, har förändringarna i de vuxnas situation djupgående effekter också på barnen. Samtidigt innebär dessa förändringar att hushållets position utåt blir annorlunda. Förutom att exempelvis en skilsmässa innebär, att hela det sociala mönstret inom familjen ändras, innebär det också att hushållet efter att t. ex. pappan flyttat hemifrån, kanske inte längre innehar bil, kanske får svårare att kunna betala de höga hyrorna, kanske inte längre har tillgång till fritidshuset som svärföräldrarna låtit familjen använda. Mamman kan i den nya situationen uppleva ett större behov av sina bekanta i området, då hon inte längre har sin man att tala med om kvällarna.

I denna förändrade situation framstår brister i miljön, som inte tidigare märkts, då hushållet var mer skraddarsytt för den planerade miljön. Miljöns utformning kan ytterligare försvåra anpassningen till nya situationer i familjens liv.

Barns utveckling och den fysiska miljön i olika bruksskeden

Barnen växer numera upp i bostadsområden, som de inte kommer att bo kvar i som vuxna. De vuxna i sin tur byter ej sällan bostad när de blivit gamla. Bostaden och bostadsområdet har blivit en konsumtionsvara. Var den kommer att ligga hur den kommer att se ut, bestäms oftast av andra än den boende själv. Barnfamiljerna flyttar ofta in i nya bostadsområden. Dessa präglas av två motsägelsefulla kvaliteter, de är i hög grad färdiga och samtidigt ofärdiga. Själva husen är färdiga med få möjligheter till förändringar. Området är emellertid ofta ofärdigt vad beträffar serviceanläggningar som affärer, daghem, fritidslokaler och grönytor. Många nya områden slits ner och förslummas ganska snabbt. Barnen får på detta sätt bara se hur färdiga saker förbrukas, vilket representerar en mycket negativ inlärning. Denna nerslitning beror ju samtidigt ofta på, att områdena från början inte haft iordningställda aktiviteter för barnen, vilket i sin tur kan leda till förstärkta barn- och ungdomsproblem.

Inflyttningen till ett nytt bostadsområde sker snabbt. Ofta så gott som

samtidigt. Den ensidiga ålderssammansättningen medför, att många barn har likartade behov samtidigt, vilket innebär stor efterfrågan på vissa miljöresurser. Det finns många områden där majoriteten av barnen genomgår viktiga och känsliga utvecklingsperioder samtidigt. Första tiden uppstår skriande behov av daghemsplatser, senare kommer tonårsproblemen och kraven på sysselsättning för de äldre barnen. Ofta räcker resurserna inte till och många barn får exempelvis klara sig genom förskoleåldern utan ordnad tillsyn och uppleva trängsel och konkurrens när det gäller de för åldern avpassade lekmöjligheterna.

Den snabba inflyttningstakten medverkar till svårigheter för de boende att gradvis bygga upp ett kontaktnät, som kan vara av stor betydelse sedan. Det har påpekats, hur ett sådant kontaktnät inte enbart har emotionell betydelse, utan har direkt praktisk nytta, när det exempelvis gäller att få råd och hjälp i små praktiska frågor gällande barnen. Saknas denna informationsstruktur, minskas toleransnivån gentemot barnen och små problem blir lätt stora. Dessutom ökas belastningen på de vanliga hjälporganen – typ barnavårdscentralen och PBU (19).

I diskussionen kring vissa nya förorter har sagts, att ett område med lite tid växer ur sina problem. Befolkningsstrukturen ändras på grund av flyttning, servicen börjar fungera. Det är emellertid inte klargjort i vad mån de barn, som levde i ett område under de år, då träden skulle bli stora (torftiga naturupplevelser), då kommunikationerna skulle byggas ut (långa resor till arbetsplatser, mindre vuxenkontakt) etc., har vuxit ur de problem, som för dem uppstått i en dålig miljö.

Som tidigare nämnts utgörs barns lek i hög grad av aktiviteter, som innebär skapande och konstruktion. Tillkomstskeppet är ibland det mest inspirerande momentet i sådan aktivitet. Äldre barn kan uppmuntras att ordna och bygga upp delar i miljön själva, om miljön från början är utformad med tanke på, att sådan verksamhet skall kunna bedrivas. Att i samarbete med andra barn och vuxna påverka och förändra omgivningen, tränar barnets förmåga till problemlösning och grupparbete. Genom sådan aktivitet får barnet också börja öva sig i att planera och tänka sig in i framtiden och uppleva sig som aktiv del i den.

Men påverkan och förändring måste också för barn, precis som för vuxna, ha en mening. Att kunna skapa och bygga på därför särskilt avsedda ställen (t. ex. bygglekplats) är viktigt för barn, men ändå bara ett komplement till att kunna vara med och påverka den egna bostadsmiljön mer direkt. Skapandet får, för att upplevas som meningsfullt, inte bli till sysselsättningsterapi.

Begreppen resurs och villkor

Barnens levnadssituation präglas av att hela tiden från ett tillstånd vara på väg in i något annat. Barnet som ännu ej talar, börjar inte helt plötsligt att tala, utan har hela tiden närmat sig en punkt, som vi kallar tala. Tonåringen blir inte plötsligt vuxen, utan närmar sig hela tiden sin framtida roll. Barns utveckling är en dialektisk process.

Den vuxne tenderar att bedöma ett barns situation i förhållande till

denna process och har då någon form av bild av ett tänkt slutresultat. "Ät fisk — det är nyttigt", "läs dina läxor", "spring inte ute om kvällarna", exemplen är mångfaldiga.

Frågar man däremot ett barn, varför det leker med sand och vatten, är det sannolika svaret något i stil med: "för att det är härligt eller roligt", inte: "för att det utvecklar min känsla för olika media och tränar mitt sinne för sambanden mellan olika element".

I låginkomstutredningen för man ett liknande resonemang om utifrån vilket perspektiv man bedömer barnets livssituation. (24) Eriksson påpekar, att ju längre bakåt i tiden man går beträffande en människas uppväxtförhållanden, desto mer tenderar man att bedöma förhållandena i relation till en framtid. Barn själva gör dock inte detta, fortsätter han, utan har ett starkare intresse för goda förhållanden i den situation de lever i, oberoende av om detta ger belöning senare i livet eller ej.

Eriksson delar sedan upp uppväxtförhållanden i begreppen villkor och resurser. Förenklat uttryckt menas med villkor levnadsbetingelser i nuet (tillstånd) och med resurser, betingelser i ett framtidsperspektiv (process).

Till barns uppväxtförhållanden hör samspelet med såväl den fysiska som den sociala miljön. Den fysiska miljön kan bedömas dels med betoning på nuläget, dels med betoning på framtiden. Det förstnämnda motsvarar då den fysiska miljön som ett villkor för barn, det andra avser den fysiska miljön som en resurs.

Positiva villkor kan de fysiska miljöbetingelser kallas, som barnen själva på olika sätt visar att de tycker om. Det är viktigt att komma ihåg att barns uttryckssätt ej är likadana som vuxnas. För det första kan barn inte på samma sätt som vuxna överblicka de alternativ, som kan finnas och som inverkar på bedömningen av de situationer de lever i. För det andra är den språkliga förmågan begränsad, särskilt hos de små barnen. Man kan heller inte förutsätta något direkt samband mellan vad barnen bedömer som positiva villkor och de aktiviteter de söker sig till. Att barnen i skolan hänger på toaletten, i stället för att vara ute på skolgården under rasterna, bevisar inte att denna fysiska miljö av barnen bedöms som ett positivt villkor. Att sätta sig in i vad barnen tycker är en god miljö, förutsätter bl. a. att de vuxna har god kontakt med barnen. Med negativa villkor avses de fysiska miljöbetingelser, som barnen på olika sätt visar, att de inte tycker om. Detta yttrar sig i destruktivt beteende som t. ex. sparkande, sönderslagning, meningslöst småtjuveri, planlöst kringirrande samt passivitet. Dessa beteenden kan alltså ses som ett språk, där barn på sitt eget vis söker uttrycka, att något är fel.

Psykologiska tolkningar av detta slag kritiseras ofta som överförenklade eller övertolkade, varför vissa tillägg kan vara på sin plats: Det destruktiva beteendet kan dessutom vara ett uttryck för andra saker. Ibland riktar sig ett sådant beteende direkt mot de vuxna i omgivningen, för att pröva graden av deras intresse eller för att experimentera med gränsdragningar, för att lära sig vad som är socialt godkänt. I en miljö där de vuxna har tid och ork att intressera sig för barnen, löser sig sådana situationer av sig själva. I miljöer där de vuxna ej har tid eller ork till mer

än att se om sitt eget, lämnas barnets provokation obesvarad och barnets möjligheter att bearbeta sina känslor begränsas. En del barn kan tolka sådana situationer på så sätt, att de uppfattar allmän egendom som något, som ej är viktigt att värna om. Enstaka tillsägelser från några vuxna har då ingen effekt. Miljön kan till sist vara utformad på ett sådant sätt, att kreativt beteende hos barn ur den vuxnes synvinkel kommer att innebära förstörelse. Ömtåliga planteringar, ljusa väggar och liknande slits snabbt ner av barn, även om avsikten från deras sida ej primärt är detta. En sådan situation bäddar för onödiga konflikter mellan barn och vuxna, där resultatet antingen mynnar ut i restriktioner för barnen (bollspel förbjudet) eller vantrivsel för vuxna (och barn) genom fula nedtrampade planteringar och liknande.

Med positiva resurser menas de livsvillkor som barnen kan utnyttja som medel att nå goda villkor i en framtid. Med negativa resurser menas sådana livsvillkor, som hindrar barnen att uppnå goda livsvillkor i en framtid, eller som får barnen att styras in på direkt dåliga livsvillkor i framtiden, exempelvis viss form av brottslighet, missbruk av stimulantia och annat.

Vissa företeelser i nuet har inte några betydelsefulla konsekvenser för framtiden, d. v. s. barns situation är inte alltid relevant att bedöma i ett framtidsperspektiv. Barns lek har i olika teorier belysts med mer eller mindre stark tonvikt lagd på framtidsperspektivet. Många menar, att det ligger i lekens natur, att dess viktigaste uppgift är att göra individen lycklig, genom att ge upplevelsen av verksamhet i nuet (9). "Leken tål inte att angripas av ändamålsenliga baktankar. Det är ett fel som ofta begås. Om man vill skydda leken måste man nöja sig med att betrakta den som något bra i sig självt." (25)

Detta citat får exemplifiera ett resonemang som förs mot ett alltför starkt betonande av barn som ett råmaterial, som skall utsättas för produktutveckling. Vi vill alltså anlägga ett synsätt, där vid bedömning och utformning av den fysiska miljön, barns upplevelse av positiva villkor som sådana är tillräcklig motivering, för att utgöra underlag för inriktningen av den fysiska miljöns planering. Det skall inte alltid behöva vara ett tvång att bevisa att barnen utvecklas till bättre individer.

Följande tablå är ett försök, att mer schematiskt belysa hur man kan bedöma den fysiska miljön utifrån olika perspektiv. Exemplet skall inte ses som i första hand generella utsagor om vissa typer av fysiska miljöer, utan skall snarare illustrera vilka olika slags bedömningar, som kan göras i enlighet med det ovan förda resonemanget.

Bedömningarna i tablå 1 har gjorts enbart med hänsyn till relationen mellan barnens situation och den fysiska miljön. Tidigare har vi emellertid påpekat, att den fysiska miljöns påverkan sker både direkt och indirekt och att det sociala klimatet har stor betydelse för, hur barnens situation kommer att vara. En lekplats, hur bra den än uppfyller de fysiska miljöförutsättningarna för barns lek, kan i brist på ett positivt socialt samspel barn-barn och barn-vuxna, inte ge barnen goda villkor och resurser. En välplanerad lekplats kan ge möjlighet till, inte garanterat, goda villkor och resurser för barnen.

Tablå 1. Fysisk miljö som villkor och resurs

Exempel på	Upplevelse av miljön i nuläget	Framtidsperspektiv: konsekvenser för utvecklingen
FYSISK MILJÖ	VILLKOR	RESURS
Byggarbetsplats eller annan plats ej avsedd för lek	Upplevs av vissa barn som roligt och spännande, man "har kul"	Miljön ger barnen erfarenheter av miljöer där de vuxna agerar. Positiv resurs. Medför dock stora risker för olycksfall. Slutomdöme:
	<i>Positivt villkor</i>	<i>Negativ resurs</i>
Äventyrslekplats med personal	Upplevs av vissa barn som "kul"	Tränar barnens motorik, kreativitet och samarbetsförmåga.
	<i>Positivt villkor</i>	<i>Positiv resurs</i>
Utrymmen och aktiviteter av tillfällig karaktär, t. ex. skrammellekplats	Upplevs av vissa barn som "kul"	Har obetydlig inverkan på barns utveckling
	<i>Positivt villkor</i>	(Ej relevant för bedömning ur resursperspektivet)
Standardlekplats i nya bostadsområden	Upplevs av vissa barn som tråkig, de förhåller sig passiva.	Passiviteten främjar ej barnens utveckling.
	<i>Negativt villkor</i>	<i>Negativ resurs</i>
Styrd eller på andra sätt organiserad lekverksamhet, exempelvis simskola, Mulleskola	Upplevs av vissa barn delvis som ett tvång	Tränar barnens kunskap om naturen, tränar motoriken o. s. v.
	<i>Negativt villkor</i>	<i>Positiv resurs</i>

Förutom att barns upplevelse av miljön varierar individuellt, kommer situationella faktorer beroende på lokala förhållanden, särskilt i avseende på det sociala klimatet, att inverka på bedömningen av hur samspelet mellan barnen och den fysiska miljön kommer att utvecklas.

Tablå 2 är ett försök att schematiskt illustrera den komplicerade relationen mellan den sociala miljön och den fysiska. Resultatkolumnen beskriver i ytterst kortfattade ordalag situationer, som inte kan ses som särskilt bra för barnen. Detta i sin tur innebär, att bedömningarna i kolumnerna "villkor" resp. "resurs" inte kommer att gälla på samma sätt, eftersom de enbart tar hänsyn till miljöförutsättningar och barns aktivitet och utveckling rent allmänt. Den sociala miljö som beskrivs i tabllån utmärks framför allt av, att det råder en bristsituation, att miljön tidigare bl. a. saknat fysiska miljöförutsättningar, som gjort det möjligt för barn

Tablå 2. Den sociala miljöns inverkan på bedömningen av den fysiska miljön som villkor och resurs.

Exempel på	Upplevelse av miljön i nuläget	Framtidsperspektiv konsekvenser för utvecklingen	SOCIAL MILJÖ	RESULTAT
FYSISK MILJÖ	VILLKOR	RESURS	allmänt, teoretiskt	lokalt, situationellt
<i>Äventyrslekplats på gård mellan hyreshus</i>	Upplevs av barn som "kul" o. attraktiv. <i>Positivt villkor</i>	Utvecklar motorik, samarbete och kreativitet <i>Positiv resurs</i>	Området i övrigt saknar stimulerande lekmiljöer trots stor barntäthet – bristsituation	Trängsel, konkurrens, vuxna har svårt att stå ut med "röran"
	↑ Negativ återverkan	↑ Negativ återverkan		
<i>Gemensamhetslokal av typ ungdomsgård. Innehåller fysiska miljöförutsättningar för en vidgad målsättning att uppnå "allaktivitet"</i>	Upplevs av ungdomarna som trivsamt och "juste" <i>Positivt villkor</i>	Utvecklar en vidare orientering än vad hemmets möjligheter kan ge <i>Positiv resurs</i>	Området har länge saknat ungdomsgård – bristsituation. Bland ungdomen förekommer öl- och haschmissbruk.	Missbruk av öl och hasch på gården, som får dåligt rykte. Ej missbrukande tonåringar samt vuxna skräms bort. Negativ rekrytering till verksamheten.
	↑ Negativ återverkan	↑ Negativ återverkan		

och andra att kanalisera sitt aktivitetsbehov på ett positivt sätt. Tablåen försöker fånga upp en bit av en process, där det är väsentligt att komma ihåg, att de boende, barnen, tonåringarna, de vuxna och eventuell personal är aktiva. Det innebär, att de tolkar och drar slutsatser under händelseförloppet. Slutsatser, som kan dras av medverkande och utomstående, är exempelvis att kollektiva satsningar inte går att genomföra. Genom upprepade negativa erfarenheter kan förväntningarna stabiliseras. Ibland får experimenterande försök dålig klang och många blir ovilliga att vid andra tillfällen aktivt satsa på exempelvis gemensamhetslokaler. Även barnen och tonåringarna uppfattar omgivningens attityder samt sina egna eventuellt negativa erfarenheter. Dessa läggs sedan som grund under de år av en människas utveckling då bl. a. samarbetsförmågan utvecklas.

De handlingsmönster som närmast står till buds i en boendesituation, som är torftig och saknar möjligheter till ett stimulerande liv, är att med hjälp av privata tillgångar försöka köpa sig till det som fattas. Även detta lär sig barnen. För de barn vars föräldrar har ekonomiska möjligheter att köpa sig själva och barnen allt de anser sig behöva, kan detta naturligtvis vara en slags lösning. För andra barn och ungdomar är denna väg

emellertid stängd, för dem är det lätt att få känslor av hopplöshet och isolering.

I början av detta kapitel ställde vi tre frågor: om den fysiska miljöutformningen underlättar barns förståelse av samhället, om miljön ger barnen goda resurser och om miljön bidrar till en positiv barndomsupplevelse.

De processer som har beskrivits antyder, att miljön ofta saknar viktiga faktorer för att utgöra ett reellt stöd för barnen. Alternativ till denna finns i dag, men de alternativ som mest betonas är mestadels bara öppna för dem, som har det relativt gott ställt, socialt och ekonomiskt. Vi överför på barnen en bild av vårt samhälle, där pengar är vägen till lycka. Samtidigt har samhället fastställt mål för barns fostran i Sverige. Dessa skall närmare genomgå i nästa avsnitt men redan här vill vi antyda den diskrepans som råder mellan dessa och de förhållanden som tidigare diskuterats i detta kapitel. De officiella målen betonar, att föräldrarna bär huvudansvaret för barnens fostran. I förskolan och skolan skall barnen fostras till samverkan och solidaritet, till kritiskt tänkande och självständiga individer o. s. v. När vi ser miljön ur ett resursperspektiv och alltså med inriktning på barnet i framtiden som vuxen, är det mot dessa målformuleringar vi värderar miljön.

Mot bakgrund av detta gäller att en miljö, som betonar individers och hushålls förmåga till privata lösningar på bekostnad av kollektiva satsningar, inte kan ses som en resurs för barns förmåga till exempelvis samverkan, och solidaritet (se mål för skolan i nästa avsnitt). Avsaknaden av stimulerande, kollektiva verksamheter och aktiviteter i boendemiljön drabbar i ett nuperspektiv kanske mest de barn, som ingår i hushåll, där det på grund av ekonomiska och sociala skäl finns få möjligheter att kompensera dessa brister. I ett framtidsperspektiv, där vi ser miljön som en resursskapare, får kanske alla barn otillräckliga möjligheter, att genom rikhaltiga erfarenheter öka sin förmåga till samverkan med andra.

Om vi även i boendemiljön skall ge barnen möjligheter att träna och öva förmågan till bl. a. förståelse, samverkan och solidaritet, måste en ökad satsning på möjligheter till gemensamma aktiviteter komma till stånd. Men om dessa skall ha god effekt, fordras, att man tar speciell hänsyn till de faktorer som i tablå 2 kallats lokala, situationella. Detta kan göras på olika sätt. Dels kan man genom att planera mera förutseende försöka hejda att bristsituationer med följande effekter uppstår. Dels kan man i vissa fall tänka sig att satsa extra personal eller liknande resurstillskott så att de boende får förtroende för att en satsning kan fungera.

Det finns redan i dag flera förslag till miljöutformningar, vilka är produkter av en strävan att samtidigt skapa såväl positiva villkor som resurser. I bilaga 1 redovisas några exempel på förslag.

Svårigheter av den typ vi diskuterat i anslutning till tablå 2, bör inte ses som argument mot denna typ av satsningar, utan är snarare ett försök att poängtera vikten av att överbrygga dessa svårigheter, eftersom miljöutformningarna i sig kan ge utmärkta betingelser för barnens levnadssituation i nuet samt för deras utveckling.

3.2 Mål för boendemiljöns utformning och användning

Förskolans mål omsatta på boendemiljön

- Boendemiljön* skall gemensamt med föräldrarna ge förutsättningar för att barnet utvecklar och stabiliserar en uppfattning om sig själv som individ. Det är grunden för att barnet senare skall kunna samverka med andra i olika avseenden.
- Boendemiljön* skall ge förutsättningar för att barnet successivt utvecklar kommunikationsförmåga i sitt samspel med omgivningen. Barnet bör i stigande grad bli medvetet om alla sina inneboende uttrycksmöjligheter och använda sig av dem i ord, rörelse och bild.
- Boendemiljön* skall ge förutsättningar för att en gynnsam begrepps- bildning växer fram hos barnet som gör att det före skolinträdet förstår grundläggande begrepp, förstår viss växelverkan mellan begrepp och enkla systemrelationer. Barnet inhämtar ej i första hand kunskaper utan lär sig en metod att lära, det får en förmåga att utnyttja begreppen i problemlösning och kreativ verksamhet.

Dessa mål har erhållits genom att utbyta ordet förskolan i barnstugeutredningens målformuleringar mot ordet boendemiljön (9). Detta grepp kan diskuteras, då boendemiljön inte är en verksamhet på samma sätt som förskolan. Enligt vårt synsätt skulle man emellertid kunna betrakta boendet just som en av flera verksamheter, som kan bidra till att ge barnen goda uppväxtvillkor. Detta skulle innebära, att både förskolan och boendemiljön gemensamt kan stödja barnen och barnfamiljerna. Barnstugeutredningen tar upp förskolans roll i ett vidare sammanhang och menar, att förskolan bör ha en stödjande och berikande funktion, för barnfamiljerna, som på gott och ont ryckts ur tidigare socialt mönster och kultur och som därför i viss mån saknar den bas, som förr fanns att utgå ifrån i familjelivet. Man nämner då särskilt två typer av miljöer, där förändringarna varit dramatiska — glesbygderna och de nybyggda förorterna. Den jobbiga arbetssituationen, som personalen många gånger har på barnstugorna i de nya förorterna, pekar på, att förskolan inte ensam kan kompensera de för barnen ogynnsamma förhållanden, som kan förekomma i dessa miljöer (20). Dessutom är det ännu många barn, som ej nås av denna verksamhet, utan är mer ensidigt hänvisade till vad boendemiljön ensam har att bjuda.

Skolans mål omsatta på boendemiljön

- I centrum för bostadsområdets verksamhet står den boende, i detta fall barnet och tonåringen.* De som verkar inom bostadsplanering ska visa aktning för barnets och tonåringens människovärde och söka skaffa sig kännedom om deras individuella egenart och förutsättningar samt söka främja deras personliga mognande till fria självständiga och harmoniska människor.
- För att människan skall kunna finna sig tillrätta i tillvaron måste hon

redan under uppväxtåren i bostadsmiljön få öva sig att leva och verka i gemenskap med andra och förbereda sig för sin roll som aktiv medborgare i morgondagens samhälle, som betydligt mer än det nuvarande kommer att kräva samverkan och solidaritet mellan människorna. Boendemiljön skall även ge möjlighet för barnen och tonåringarna att påverka sina livsvillkor. Verksamheten måste inriktas på bostadsområdets samtliga barn och tonåringar, en heterogen grupp människor, stadda i ständig utveckling och företrädande enskilda personlighets- och begåvningsstyper. Den yttre organisationen och det inre arbetet bör formas så att det blir möjligt för varje enskilt barn och tonåring att under uppväxtåren med hjälp av boendemiljön tillvarata sina anlag och möjligheter och finna verksamhetsområden och levnadssätt som främjar den personliga utvecklingen.

Denna målformulering har erhållits på samma sätt, som angivits i det tidigare avsnittet om förskolans mål. (26)

Liksom när det gällde förskolan, kan de vuxna, som på olika sätt är verksamma i barn- och ungdomsarbete i skolan eller exempelvis på ungdomsgård, peka på svårigheterna, att inom sådana avgränsade verksamheter försöka uppnå dessa mål, då miljön i övrigt saknar stimulansmöjligheter, som gör det möjligt för barnen att bygga vidare på de impulser, som dessa verksamheter kan ge barnen. Goda hemförhållanden, till detta kan då även räknas resurser i den fysiska miljön, medför oftast att barnen lättare kan utnyttja de resurser, som exempelvis skolan erbjuder. Som det nu är, har det hävdats att man i vissa skolor får ta hand om skadorna efter en torftig miljö i en utsträckning, som man ej är rustad för (27).

Bostadspolitiska mål

De bostadspolitiska mål, som genomgås under denna rubrik, inskränker sig till två bostadspolitiska program som gäller i dag. Det första är God Bostad 1964, som anger normer och anvisningar för bostadsplaneringen. Vissa av dessa normer skall vara uppfyllda för att statliga byggnadslov skall erhållas, andra är enbart rekommendationer för vilka kvaliteter den planerade miljön bör innehålla. Den andra är den av riksdagen antagna regeringspropositionen nr 100 från 1967, som anger samhällets bostadspolitiska riktlinjer.

I God Bostad 1964 finner man följande rubriker över vad man anser kännetecknar en god bostad (23).

- En god bostad skall ingå i en ändamålsenlig och harmonisk bostadsmiljö
- En god bostad skall ha tillgång till gemensamhetsanordningar av olika slag
- En god bostad skall vara tillräckligt rymlig
- En god bostad skall vara effektivt planerad
- En god bostad skall vara hygienisk och lättskött

Vad detta innebär ur barnens synvinkel analyseras i stort sett under rubriken Uterummet, där man behandlar grönytor, lekplatser och

bilplatser. Någon helhetssyn på barnet och dess utveckling och behov redovisas ej, trots att enligt vårt synsätt detta utgör en av förutsättningarna, för att skapa en god boendemiljö för barnet. Barnet blir ett objekt, som behandlas liksom bilen, d. v. s. vissa säkerhetsanordningar förordas, samt lekutrymme tillhandahålls.

Sammanfattningsvis har kritiken också riktats mot, att den yttre miljön kring bostaden, bostadens möjligheter till experimentella lösningar och föränderlighet samt anpassning till boende med speciella boendekrav ej behandlats i tillräckligt hög grad. Just dessa områden är intressanta ur barns synvinkel, då de berör deras möjligheter till aktivitet, samspel och påverkan.

Prop. 1967:100 angående riktlinjer för bostadspolitiken m. m. (28), inleds med att ange, att syftet med förslagen i propositionen är, att med bevarandet av samhällets principiella mål för bostadsförsörjningen, förbättra betingelserna för fortsatt tillväxt av bostadsbyggandet samt befordra utvecklingen mot en väl fungerande bostadsmarknad. Vidare: vissa åtgärder förordas i syfte att främja en snabb industrialisering av byggnadsverksamheten, genom att befordra ökad tillämpning av standard i byggandet.

Syftet med standardiseringen är att främst gynna industrialiseringen. Standardiseringen får inte verka hämmande på den tekniska utvecklingen, menar man dock.

Samhällets principiella mål för bostadsförsörjningen är, att hela befolkningen skall beredas "sunda, rymliga, välplanerade och ändamålsenligt utrustade bostäder av god kvalitet och till skäliga kostnader."

Dessa mål bör, menar man dock, inte preciseras i mera konkreta krav, när det gäller bostädernas beskaffenhet, storlek och standard, då bostadskonsumenternas behov och levnadsvanor ändras liksom den tekniska och ekonomiska utvecklingen. Man anser, att det emellertid går att dra upp riktlinjer för avgränsade perioder.

Samhällets mål för bostadsproduktionen fram till mitten av 70-talet är (var) att 1 miljon lägenheter bör byggas 1967-1974. Den regionala fördelningen "bör vara så att storstadsområdena och orter med växande näringsliv får sitt behov av bostäder tillgodosett". Vidare anger man, angående hur bostäderna skall utformas: "Som allmänt riktmärke för planeringen av den framtida bostadsproduktionen bör gälla att lägenheterna får sådan storlek att det inte behöver bo fler än två personer per rum, kök och vardagsrum oräknade. Ungdomens bostadsbehov bör beaktas särskilt. Vid utformningen av lägenheter och bostadsmiljö bör man ägna omsorg åt att tillgodose åldringars och handikappade personers speciella behov."

Det är slående hur de mål som ovan berörts handlar om helt olika saker. Förskolan och skolan utgår ifrån vilken slags människa vi vill ha och uttrycker sig i begrepp som jagutveckling, samarbetsförmåga och liknande. Barnet och dess utveckling står i centrum. Miljön ses som ett verktyg bland många att stödja barnet och de vuxna i samspelet dem emellan. I barnstugeutredningen säger man exempelvis: "Hur miljön utformas och tillhandahålls, är ett uttryck för dialogen vuxna-barn."

Samhället svarar i denna dialog, genom att behandla bostaden eller kanske snarare bostadsproduktionen som subjekt eller huvudsak och barnet som objekt eller bisak. Visserligen omnämner man "bostadens grundläggande betydelse för familjelivet, individens hälsa och arbetsförmåga, vila och rekreation" (prop. 67:100) men innehållet i övrigt pekar alldeles klart på, att bostadsproduktionen i första hand relateras till näringslivets behov av bostäder samt möjligheter till industriellt byggande.

Föräldrarna och/eller den institutionspersonal, som bär huvudansvaret för barnens uppfostran, tvingas att försöka överbrygga denna klyfta mellan en barninriktad syn och en produktionsteknisk verklighet. Detta upplevs mycket negativt vilket har dokumenterats i ett flertal rapporter och undersökningar. (29).

I nästa kapitel avser vi, att mer i detalj studera effekterna av denna kollision mellan verkligheten som den ter sig i dagens bostadsområden och som den kan framskynta i de målformuleringar för skola och förskola, som vi så självväldigt omsatt till boendemiljön.

4 Miljöinnehåll och miljö kvalitet — beskrivning och diskussion av den fysiska miljöns betydelse för barn

Utifrån några nyckelbegrepp beskrivs i detta kapitel idag vanliga utformningar av fysisk miljö på bostads-, byggnads-, kvarters-, bostadsområdes- och stadsdelsnivå. De allmänna beskrivningarna följs på varje nivå av en diskussion av vilka konsekvenser dessa beskrivna förhållanden kan ha för barn.

4.1 Begreppsbeskrivningar och avgränsningar

Nyckelbegrepp

Vi vill i detta avsnitt beskriva den fysiska miljöns betydelse för de människor som använder den. Vi avser alltså att utgå från olika vanliga exempel på utformningsprinciper och försöka diskutera vilka möjligheter respektive restriktioner dessa innebär för de människor som skall använda dem.

Det finns flera principiellt olika sätt att göra denna form av beskrivning. Exempelvis kan den fysiska miljön betraktas som bestående av en mängd små delar, vilka kan beskrivas var för sig. Detta alternativ lämpar sig mycket väl för en strikt kvantitativ beskrivning av den fysiska miljön. Ett alternativt sätt att gå till väga är att utgå från de aktiviteter människor utför, undersöka vilka utrymmen och vilken utrustning som krävs för dessa och därefter göra någon form av jämförelse med de faktiska förhållanden som människor i dag lever under.

Vi väljer dock ett tredje alternativ som huvudsakligen innebär en kvalitativ beskrivning av den fysiska miljön inte som minsta beståndsdelar utan primärt som helheter på olika nivåer. I stället för att utgå från mänskliga aktiviteter som t. ex. i förslaget till God Bostad 1970 utgår vi från ett antal nyckelbegrepp som var för sig diskuteras på de olika nivåerna (1). Valet av nyckelbegrepp är naturligtvis en mycket känslig fråga emedan detta tydligt påverkar både uppläggning och innehåll.

De nyckelbegrepp vi stannat för att använda oss av är:

- A. Rymlighet
- B. Tillgänglighet
- C. Offentlighet
- D. Anpassbarhet
- E. Variation

Valet av just dessa begrepp hänför sig till en ambition att kunna beskriva både kvalitativa och kvantitativa förhållanden. Nyckelbegreppen är av den karaktären att de äger giltighet på alla de nivåer i den fysiska miljön, från det enskilda rummet inom bostaden till stadsdelen, som barn, ungdomar och vuxna använder.

Begreppen *rymlighet* och *tillgänglighet* är i sammanhang som dessa traditionella begrepp (2) och (3). De används oftast för strikt kvantitativa beskrivningar av ytor och avstånd och är mycket funktionellt präglade. Vi försöker i detta sammanhang att till denna kvantitativa användning lägga också en mer kvalitativ eller snarare upplevelsebetonad aspekt.

Offentlighet är ett begrepp som ger oss möjlighet att mer entydigt lägga en form av kvalitativ aspekt på miljöutformningen, nämligen i vilken utsträckning olika principer för utformningen av den fysiska miljön ger dem som använder miljön möjlighet till såväl gemenskap som avskildhet. (4), (5), (6), (7).

Den fysiska miljön är uppförd för att tillgodose vissa människors krav och önskemål vid en viss tidpunkt. Men människor utvecklas och förändras, några försvinner och andra kommer till. Härmed förändras också kraven och önskemålen på bl. a. den fysiska miljön. För att på ett någotsånär entydigt sätt kunna beskriva och diskutera denna dynamik har vi valt *anpassbarhet* som ett nyckelbegrepp. Begreppet *anpassbarhet* har i flera sammanhang använts som ett samlingsbegrepp för olika typer av föränderlighet var gäller själva bostaden (8). Vi använder i detta sammanhang *anpassbarhetsbegreppet* på sådant sätt att dess betydelse vidgas till att också gälla utanför den egentliga bostaden.

Slutligen har vi också stannat för begreppet *variation* som ett av våra nyckelbegrepp. Detta för att få med synpunkter på utformningsprinciper, vilka i stor utsträckning har en tendens att hamna vid sidan om de egenskapsredovisningar av den fysiska miljön, som helhet och som delar, som de framkommer i normer, rekommendationer och anvisningar.

Inom varje nyckelbegrepp har vi fastnat för att göra en traditionell indelning i olika beskrivningsnivåer. Vi startar på bostadsnivån som lägsta nivå och går via byggnaden, kvarteret och bostadsområdet fram till stadsdelsnivån.

Varje nivå inrymmer dessutom en uppdelning dels i en allmänbeskrivning av förhållanden på den aktuella nivån inom respektive nyckelbegrepp och dels ett försök till analys av vilken betydelse dessa förhållanden har för barn i uppväxtsituationen och på sikt.

Avgränsningar

De problem som behandlas i detta kapitel är i mycket stor utsträckning av generell karaktär. De är problem som återfinns i de flesta typer av bebyggelsemiljöer. I den utsträckning vi gör exemplifieringar väljer vi dock att göra dessa utifrån vanligt förekommande förhållanden i moderna flerfamiljshusområden. Vi ser det som angeläget att här ge en kortare motivering till detta ställningstagande.

Alltsedan början på 1950-talet har i Sverige av den totala bostadspro-

duktionen ca 70 % utgjorts av flerfamiljshus. 1970 bodde 57 % av samtliga hushåll i moderna flerfamiljshus, varmed avses hus byggda 1961-70. I dessa moderna flerfamiljshus var 1970 49 % av samtliga hushåll barnhushåll. Motsvarande siffra i moderna småhus är 74 %, (FoB 1970).

Såväl den allmänna debatten som ett antal undersökningar har under senare år pekat på en mängd sociala problem som råder i moderna flerfamiljshusområden. De flesta av dessa problem gäller barn och ungdom (9) (10).

De i många sammanhang beskrivna dåliga miljöförutsättningar som råder i moderna flerfamiljshusområden och den markanta förskjutningen mot ett ökat småhusbyggande under de två senaste åren kan ytligt sett sägas peka mot att uppmärksamheten bör riktas från flerfamiljshusboendet mot egnehemsboendet.

Om vi däremot betraktar situationen lite mer nyanserat och kritiskt kommer vi till det motsatta ställningstagandet:

Egnehemsboendet äger så gott som uteslutande rum i småhus med de närmast inbyggda fördelarna av markkontakt och möjligheter att påverka delar av den fysiska miljön, både inom- och utomhus. Härtill kommer också ofta en form av praktiskt grundad kontakt med några grannar i anslutning till drift och underhåll av hus och tomt.

Flerfamiljshus- eller hyreshusboendet däremot innebär för de flesta hushåll brist på markkontakt, ingen "egen" täppa att sköta om samt så gott som inga påverkansmöjligheter vad gäller vare sig den inre eller yttre miljön.

Men flerfamiljshusboendet har också sina fördelar. Boendeformen är en naturlig grund för gemensamma utrymmen i och i direkt anslutning till bostadshuset. Vissa socioekonomiska grupper behöver inte, som fallet är när det gäller den ägda bostaden (småhuset), utestängas från denna boendeform. I ett långsiktigt perspektiv kan man dessutom ifrågasätta om vi har råd med enfamiljshusboende från energisynpunkt.

De här ovan redovisade nackdelarna med flerfamiljshusboendet har det gemensamt att de inte är en gång för alla givna. Markkontakt kan uppnås genom att flerfamiljshuset byggs lägre än många av de med fog hårt kritiserade områdena från framför allt slutet av 60- och början av 70-talet. Varje hushåll som så önskar kan ges möjligheter att i direkt anslutning till bostaden få en "egen" täppa. Bristen på påverkansmöjligheter i flerfamiljshusområden kan undanröjas genom alternativa förvaltningsformer, vilka innebär att hyresgästerna i mycket stor utsträckning kan ges möjligheter att förändra sin boendemiljö och även vara med och skapa den inom vissa givna ramar.

Debatten som den förs i dag om flerfamiljshus eller småhus har helt enkelt gått snett eller spårat ur. I stället för att förutsättningslöst ta sig an frågan hur boendeförhållandena skall kunna ordnas så bra som möjligt förs en pseudodiskussion utifrån rådande förhållanden, vilka verkligen har sina brister och då mest markant när det gäller moderna flerfamiljshusområden.

Vi väljer alltså att hämta våra exemplifieringar från hyreshusboendet

dels p. g. a. att goda möjligheter finns att förbättra förutsättningarna för detta vid framtida planering och dels för att kraftinsatser måste göras för att förbättra förhållandena i redan befintliga både moderna och mindre moderna hyreshusområden.

Som avslutning till denna kapitelinledning vill vi presentera ytterligare några siffror framtagna ur FoB 1970.

Antalet barn i förskoleåldern var 1970 drygt dubbelt så många i hyreshus ("övriga hus" enl. FoB 1970) som i småhus. Skillnaden är mindre markant i skolåldern, vilket sannolikt beror på att många hushåll inte har råd att skaffa sig småhus förrän barnen hunnit upp i åldrarna.

Antalet barn var 1970 med hänsyn till rådande lägenhetsstruktur i småhus 1,44 och i "övriga hus" 1,81 gånger större än det förväntade antalet i hus byggda 1966-70.

Olikheterna i lägenhetsstruktur och i "barnkoncentration" får i de nyaste lägenheterna till följd att i småhusen endast 2 % av alla barn är trångbodda enl. den s. k. trångboddhetsnorm II mot 33 % i "övriga hus".

Trångboddhetsförhållanden får också konsekvenser utomhus. En sandlåda dimensioneras normalt för 30 barn på ett avstånd av 50 meter från bostaden. Om nu antalet barn är 1,81 gånger det förväntade skall samma sandlåda i samma läge fungera för mellan 50-60 barn.

En jämförelse med förhållandena i äldre bostadsområden ger vid handen att i hus byggda 1941-1960 är antalet barn i småhus under det förväntade medan i "övriga hus" det faktiska antalet ungefärligen överensstämmer med det förväntade. Detta förhållande gäller dock endast som en nulägesbeskrivning. Sannolikt var antalet barn även i dessa områden alldeles för stort när de togs i bruk.

En ofta använd jämförelse är den mellan planering för barn och planering för bilar. Mot uppgifterna ovan kan alltså ställas uppgifter från Rosengård II i Malmö (11). Området har en övertäckning av antalet parkeringsplatser i jämförelse med aktuella normer med 25 %. Avslutningsvis kan påpekas att samma undersökning visar på att kravet på kvarterslekplatser endast uppfylls till 26 %. Dessutom innebär detta att om de befintliga lekplatserna fördelas så att åtminstone småbarnen får sina lekplatsbehov tillfredsställda så återstår för de lite äldre barnen i vissa fall ingenting.

4.2 Rymlighet

Rymlighet uttrycker egenförligen tredimensionella förhållanden. I fysiska planeringssammanhang används dock begreppet nästan uteslutande för att beskriva tvådimensionella förhållanden. Vanligare är att tala om olika utrymmens storlek (yta).

Rymlighet är viktigt för de boende genom att begreppet vid planering står för utrymme av en viss storlek och oftast för ett visst ändamål. Tillgång till utrymme utgör en viktig grund för möjligheter till aktivitet. Det enskilda utrymmets form, innehåll (fysiskt och socialt), läge och relation till andra utrymmen avgör de faktiska möjligheter det erbjuder.

Om de boende dessutom förfogar över utrymmet i fråga utgör det en resurs (jfr. kap. 3.1).

Egenskaper rymlighet har två dimensioner, dels den objektivt mätbara ytan eller volymen och dels det upplevda "rummet". Den dimension som normalt behandlas är den objektivt mätbara medan den för människan viktigaste är den upplevda. I vilken utsträckning det råder ett samband mellan dessa typer av rymlighet måste beaktas från fall till fall.

Bostaden

Allmänt

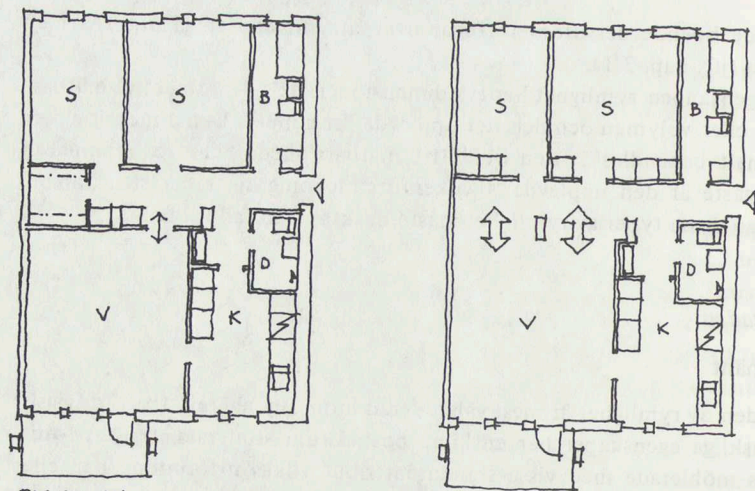
Graden av rymlighet är mest välstuderad inom lägenheten. Utifrån fysiskt mänskliga egenskaper har enskilda bostadsrum studerats. De har förutsetts möblerade med vissa standardattribut vilkas utformning har, eller åtminstone bör ha, sin grund i de mänskliga funktionsmått. (Begreppet attribut används här som ett samlingsbegrepp för ytor och utrustning.) Lägenheterna har studerats i avseende på möblerbarhet, d. v. s. deras möjligheter att rymma ett standardmöblemang, som förutsätts tillgodose hushållets krav. Förutom de ytkrav som själva attributet ställer för att kunna få plats beaktas även s. k. bruksytor, ytor som krävs för att kunna använda attributet i fråga. Sambandet mellan olika attribut regleras dels genom sammanföring av vissa standardattribut till grupper – utrustnings- eller möbelgrupper – dels genom att krav ställs på passageytor mellan enskilda attribut eller grupper av attribut.

De aktiviteter som reglerar standardutbudet av attribut kan i stort sett härledas från s. k. primära behov (äta, sova, sköta personlig hygien). Dessutom beaktas aktiviteter av mer socialt samhällelig karaktär (t. ex. umgås och arbeta).

För att en lägenhet i dag skall passera granskande myndigheter krävs illustration av ett rikt och ändamålsenligt utformat kök med möjlighet till matplats för ett visst antal personer (beroende på lägenhetens storlek), ett "vardagsrum" med möjlighet till umgängesgrupp bestående av soffa, fåtöljer och soffbord, utrymme för "finmatplats", utrymme för bokhylla m. m., ett visst antal sovrum med plats för säng(ar), arbetsplats, sittmöbel och förvaringsmöbel m. m., o. s. v. rummen igenom.

De uppgifter som krävs för att kunna ange de aktuella utrymmesdimensionerna tas fram dels genom att studera de mänskliga funktionsmått och dels genom att studera hur människor använder sina lägenheter (bostadsvaneundersökningar). Nya bostäder utformas och granskas alltså utifrån hur genomsnittsmänniskan och -hushållet ser ut respektive bor. Normerna får lätt en konserverande effekt.

Men var kommer då rymligheten in i detta sammanhang? Rymligheten regleras *delvis* av hur stora bruks- och passageytor man utgår ifrån. I övrigt påverkas rymligheten huvudsakligen av impediment eller överytor. Sambandet mellan de olika rummen är av mycket stor betydelse vad gäller bostadens användbarhet. Rumssambanden behandlas huvudsakligen inom delen kap. 4.3 Tillgänglighet. Sambandet mellan olika utrymmen



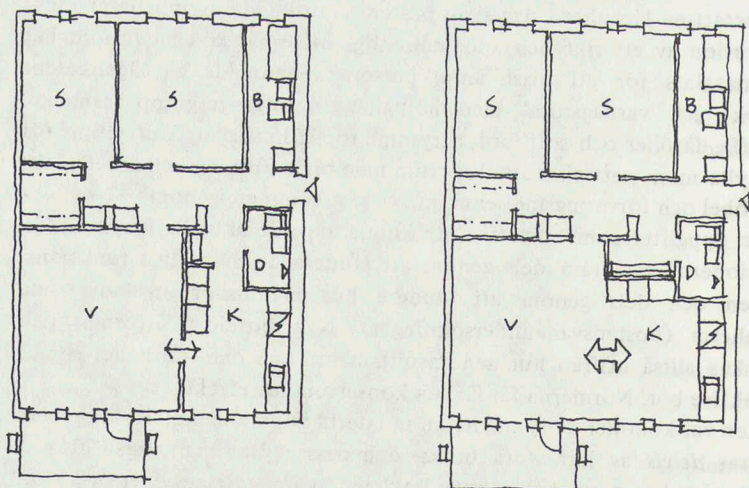
FIGUR 4:1

V = VARDAGSRUM , K = KÖK , S = SOVRUM , B = BADRUM , D = DUSCH

kan dels vara av sluten och dels av öppen karaktär. Typen av samband påverkar mycket starkt rymlighetsupplevelsen.

Exempelvis förmedlar ett öppet samband mellan en mörk och centralt i bostaden belägen hall och det största rummet (vanligtvis vardagsrum), jämfört med ett slutet samband, en avsevärt ökad upplevelse av rymlighet.

På motsvarande sätt kan en ökad rymlighetskänsla uppnås genom ett öppet samband mellan kök och vardagsrum:



FIGUR 4:2

V = VARDAGSRUM , K = KÖK , S = SOVRUM , B = BADRUM , D = DUSCH

Men rymlighet är inte endast relevant att behandla inom själva bostaden. Rymlighetsupplevelsen i bostaden påverkas även av relationen mellan ute och inne. Avstånd till omgivande bebyggelse och vegetation samt höjden över mark är faktorer som påverkar denna relation. Byggnadens utformning med avseende på fönsterplacering och storlek är också av betydelse.

Den i och för sig lovvärda ambitionen att normera fram den goda och "effektiva" lägenheten har också inneburit negativa konsekvenser. Varje utrymme (rum) har getts sin avgränsade funktion, är specialdesignat för ett eller några ändamål. Både vardagsrum och sovrum är skräddarsydda för *sina* aktiviteter och har dessutom försetts med för användningen klart styrande beteckningar.

Hushållet styrs alltså, för att effektivt kunna använda sin lägenhet, in i ett visst användningsmönster. Det finns påtagliga risker att ett ständigt konflikttillstånd kommer att råda mellan beteende och bostad. Svaret på frågan varför vi har fått ett så uniformt lägenhetsutbud kan formuleras olika drastiskt. Minst drastiskt kan det uttryckas så att utvecklingen har sprungit förbi de centralt ansvariga, att de handlat i god tro, att de med normer som instrument velat skapa de "sunda, rymliga, välplanerade och ändamålsenligt utrustade bostäderna av god kvalitet och till skäliga kostnader" för hela befolkningen. (Proposition 1967:100).

Men detta svar kan också formuleras avsevärt mer drastiskt: De centralt ansvariga har tillsammans med bostadsmarknadens parter profiterat på hela befolkningen, främst lönearbetarna, genom att i bostadsbristens tider erbjuda uniforma bostäder. Bostadsproduktionen har uteslutande vänt sig till kärnfamiljer som isolerats och passiviserats, som getts minimala möjligheter att enade kräva andra förhållanden grundade på solidaritet, gemenskap och valfrihet.

Mot dessa svar kan invändas att den stora bostadsbristen under 50- och 60-talen inte gav utrymme för en mer varierad lägenhetsproduktion och att kostnaderna till varje pris måste hållas nere. Dessa argument är dock inte tillräckligt tunga. Många åtgärder hade inte behövt vara dyrare. Det råder ingen motsättning mellan att bygga mycket och bygga bra.

För att reglera rymligheten relativt det antal människor som bor i en lägenhet har trångboddhetsbegreppet skapats. Det i dag gällande innebär att ett hushåll är trångbott om det i lägenheten bor fler än två personer/rum, kök och ett rum oräknat. (Norm II).

1970 var enl. FoB 20 % av hushållen som bor i "övriga hus" (alltså exklusive småhus) trångbodda.

Konsekvenser för barn

Barnen påverkas på samma sätt som de vuxna. De tvingas in i det mönster som lägenhetens fysiskt rumsliga organisation erbjuder.

Det uniforma lägenhetsutbudet innebär för hushåll med livsmönster, vilka avviker från "genomsnittshushållets", att de ges ytterst begränsade möjligheter att finna en fysiskt rumslig ram för sitt önskade sätt att leva. Den kanske mest markanta skillnaden mellan olika livsmönster gäller

barnens situation i familjen. En önskan om att i hög utsträckning leva barn och vuxna tillsammans inom ett hushåll undergrävs bl. a. av dagens gängse bostadsplanering.

Exempelvis är den typ av vardagsrum som i dag planeras och byggs primärt tänkt som ett "finrum" med ömtåliga ljusa tapeter, med parkettgolv och med en utformning som direkt är tänkt för de vuxnas livsmönster o. s. v. För- och lågstadiebarn har ett mycket påtagligt behov att vara tillsammans med de vuxna. De små barnen ges p. g. a. utformning och materialval mycket begränsade möjligheter att på sina villkor använda vardagsrummet. Något äldre barn och ungdom behöver och önskar i stor utsträckning kunna ta hem kamrater både i enskildhet och tillsammans med övriga hushållsmedlemmar. Finrumsplaneringen hänvisar dem antingen till ett föga rymligt sovrum eller till ett vardagsrum planerat för enbart vuxna.

Det är för barn och ungdom mycket betydelsefullt att bostaden upplevs som en plats där möjligheter ges att fungera på egna villkor. Om inte bostaden och dess sociala klimat förmedlar dessa förutsättningar finns risk för att barn och ungdom "tvingas" ut i en mindre trygg tillvaro utanför hemmet. Denna typ av förvisning ger lätt upphov till besvikelse och aggression gentemot den äldre generationen. Som en konsekvens härav kan främlingskap uppstå med t. ex. onödiga generationsmötningar som följd.

Både den öppna och den slutna planlösningen har fördelar och nackdelar. Under vissa perioder av den utveckling som ett barnhushåll genomgår kan det vara önskvärt med en öppen planlösning. Exempelvis kan det för ett hushåll med små barn vara lämpligt med ett öppet samband mellan kök och vardagsrum – barnen kan under sin vakna tid vara med i de vuxnas aktiviteter men samtidigt kan resten av lägenheten avgränsas för de mest kladdiga och stökiga lekarna. Detta öppna samband kan också ge äldre barn och ungdom en möjlighet att utnyttja de gemensamma delarna av lägenheten tillsammans med kamrater och föräldrar utan att alltför påtagliga rymlighetsproblem uppstår. Ett slutet rumssamband kan å andra sidan framstå som önskvärt när barn och ungdom har ett behov av att vara för sig själva, ensamma eller med kamrater. Bullrande aktiviteter kan avgränsas och gemenskapen med föräldragenerationen får inte bli ett tvång. Då kan den lätt upplevas pressande. Gemenskapen måste äga rum på någotsånär lika villkor.

Det trångboddhetsbegrepp som redovisats ovan är teoretiskt till sin karaktär och ger endast ett statistiskt underlag för en övergripande bedömning av sambandet mellan hushålls- och lägenhetsstorlek. Den faktiska situationen kan alltså vara en helt annan än den som återspeglas vid användandet av ett så trubbigt mätinstrument. T. ex. kan i en lägenhet om 4 r. o. k. bo ett hushåll bestående av två vuxna och fyra barn, tre, fem, åtta och elva år. Hushållet är enligt trångboddhetsnormen alltså inte trångbott. Härför krävs att föräldrarna delar det ena och barnen de andra sovrummen två och två. Men situationen är kanske i verkligheten en helt annan – föräldrarna kanske önskar ha ett av sovrummen som matsal eller TV-rum, eller kanske anser sig den ena

föräldern behöva ett arbetsrum. Konsekvensen av något av detta alternativa utnyttjanden av lägenheten blir sannolikt att barnen får tränga ihop sig i ett sovrum eller att vardagsrummet också används som sovrum. Användningssätt som avviker från det förväntade drabbar ofta barnen. Men även utan att dessa avvikelser sker är förhållandena bekymmersamma: 43 % av samtliga barn boende i flerfamiljshus ("övriga hus") är trångbodda (FoB 1970).

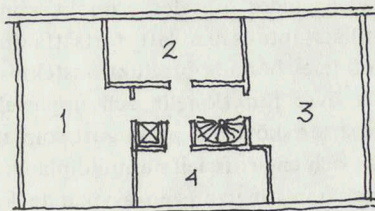
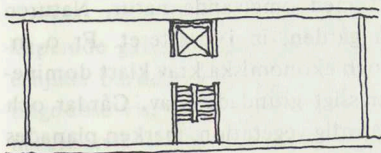
Två varandra kompletterande vägar för att undanröja dessa icke önskvärda förhållanden framstår som möjliga. Dels en successiv utbyggnad av större (och rymligare) lägenheter och dels en massiv satsning på flexibla lägenheter, som alltså till viss del kan anpassas efter hushållets behov allteftersom de förändras.

Byggnaden

Allmänt

Utformningen av byggnaden, flerfamiljshuset, bortsett från själva lägenhetsutformningen, är utan nämnvärd överdrift ett system endast för förflyttningar. De möjligheter som finns till gemensamma utrymmen för de boende i samma trapphus eller byggnad har sällan tillvaratagits. Rymligheten är minimal: Dimensionerande för trapphusutformning är att en bår buren av två personer skall kunna transporteras i trapphuset. Källarutrymmen undviks i görligaste mån med hänvisning till byggnadstekniska och ekonomiska skäl. I den utsträckning husen är försedda med källare ligger de ofta mörka under mark och är utformade för tvätt och förvaring. Möjligheterna till kontaktskapande aktiviteter är närmast obefintliga. Det kan parentetiskt nämnas att den kontaktskapande funktion som tvättstugan i ett hyreshus kan utgöra och tidigare har utgjort till stor del i dag försvunnit. Dels är utrustningen helautomatiserad och dels har allt fler hushåll skaffat sig egen privat tvättmaskin i bostaden. Den kontaktfunktion som tvättstugan i dag ändå ibland har kan ses som exempel på att det inte alltid är funktionen i sig utan normer och tradition för utnyttjande som avgör vad som är en kontaktresurs.

Även hustypen påverkar upplevelsen av rymlighet. Det s. k. "smalhuset" innebär ljusa genomgående lägenheter med fönster på båda långfasaderna medan "tjockhuset" dels för de lägenheter som är genomgående (1 och 3) innebär smala, djupa och mörka rum, dels för de



FIGUR 4:3

SMALHUS, TVÅSPÄNNARE

TJOCKHUS, FYRSPÄNNARE

enkelsidiga lägenheterna (2 och 4) innebär en orientering åt endast ett väderstreck. Bostadshuset med två lägenheter kring varje trapphus (tvåspännare) är genom de goda ljusförhållandena möjliga att orientera i samtliga väderstreck, medan bostadshus med t. ex. fyra lägenheter kring ett trapphus (fyrspännare) endast bör orienteras i nord-sydlig riktning.

Konsekvenser för barn

Bristen på klimatskyddade utrymmen utomhus innebär att trapphuset i flerfamiljshus skulle kunna vara en naturlig länk mellan ute och inne. Men så är i dag inte fallet. En rymligare trapphusutformning skulle vara ett mycket välbehövligt komplement, främst för för- och lågskolebarn. Det är huvudsakligen dessa åldersgrupper som leker utomhus på gård och i kvarter och som flera gånger om dagen rör sig mellan bostaden och utemiljön (se bilaga 2). Ett rymligt och för inomhuslek anpassat trapphus kan ge de yngre barnen en möjlighet att ha en form av eget utrymme i direkt anslutning till bostaden.

Smalhuset med sina genomgående och ljusa trapphus har naturliga förutsättningar för denna typ av lösning. I tjockhuset kan med fördel lägenhet 2 i figuren ovan få motsvarande funktion av utvidgat trapphus.

Denna typ av innelekplats för främst de mindre barnen är säkert mycket betydelsefull och kan dessutom på ett okomplicerat och naturligt sätt få inslag av vuxennärvaro.

Utrymmen av detta slag kan också utvecklas till ett viktigt inslag i boendemiljön även för äldre barn, ungdomar och vuxna. Utrymmena kan utnyttjas både av olika ålderskategorier var för sig och tillsammans samt kan alltefter de boendes önskemål t. o. m. i sin funktion vidgas till att få en mer påtaglig kollektiv karaktär, t. ex. som gemensamt utrymme för flera hushålls måltider, som gästsovplats o. s. v. Denna typ av utrymmen kan naturligtvis även förläggas till andra lägenheterna närliggande utrymmen typ källare, vind, bottenvåning och kvartersbyggnad.

Kvarteret

Allmänt

Kan då de missförhållanden som råder, när det gäller byggnadsutformningen, korrigeras i närmiljön? Närmiljöns karaktär har förändrats genom årtiondena. Bostadsområden i förorter planerades under 30- och delvis även under 50-talet i direkt kontakt med omgivande natur. Naturen tilläts inte sällan att fortsätta in på gården, in i kvarteret. Fr. o. m. 60-talet började produktionstekniska och ekonomiska krav klart dominera över funktionellt och upplevelsemässigt grundade krav. Gårdar och kvarter skövlades på så gott som all naturlig vegetation, marken planerades ut och en artificiell närmiljö planerades. Gården och kvarteret fick genom sin från omgivningen avvikande karaktär en större slutenhet. Trots att rymligheten ökat objektivt sett har den positivt upplevda rymligheten snarast minskat. Ökad rymlighet är något positivt intill en viss gräns. Då

denna gräns överskrids närmar man sig en icke meningsfull rymlighet och hamnar i en upplevelse av ödslighet.

Men gården eller kvarteret är inte bara öppna ytor. De kan som bostadsrummet möbleras på olika sätt. Sättet att möblera påverkar upplevelsen av rymlighet. 30-talets bostadsområden upplevs ofta rymliga p. g. a. dels naturkontakten, dels bostadshusens måttliga skala och dels att de är så sparsamt, ofta bristfälligt, utrustade. 50-talsområdena planerades i stor utsträckning för bilen inne på gården eller i kvarteret, vilket fick rymlighetshämmande effekter. I 60- och 70-talsområden har bilen antingen hänvisats till kvarterets utkant eller letts in under kvarteren/gårdarna i underjordiska garage. I dessa senare områden har dessutom ofta skalan förändrats. Stora och höga hus påverkar, trots konstant gårdsyta känslan av rymlighet.

Rymlighet är i detta sammanhang något mycket komplext. Rymligheten är på det upplevelsemässiga planet inte endast en fråga om stora ytor för olika aktiviteter var för sig. Den uppfattas som ett samspel mellan utrymmen och utrustning, avgränsningar av dessa, nivåförhållanden m. m. Det är inte möjligt att entydigt precisera vilka krav som måste uppfyllas för att balansgången mellan rymligt och ödsligt skall lyckas. Gemensamt för lyckade lösningar kan dock sägas vara omsorg och lyhörddhet inför en planeringsuppgift.

Konsekvenser för barn

Barnen hänvisas alltså p. g. a. förhållandena i byggnaden i mycket stor utsträckning till gården eller kvarteret. Barn upplever drastiskt uttryckt detta som förvisning. "Spring ut och lek" och "Här får ni inte vara" är, om inte vuxenkommentarer så åtminstone, vuxenattityder. Dessa kommentarer och/eller attityder är något som barn uppfattar, något som de tvingas leva med och under. Barnens reaktion är alltså helt naturlig: Det och det är de vuxnas (deras) men detta, kvarteret, gården, lekplatsen, det är "vårat". De inställningar och attityder som de vuxna vänder mot barnen vänder barnen tillbaka mot de vuxna. Bristen på utrymmen och på rymlighet hos befintliga utrymmen inom bostaden och byggnaden får också konsekvenser i närmiljön. Den brist på kontakt och gemenskap inom familjer och mellan hushåll som delvis byggs in i miljön återspeglar sig även på andra nivåer.

60- och 70-talens ofta artificiella gårdar och kvarter innebär för barnen att den så viktiga kontakten med naturen måste sökas utanför den direkta närmiljön. I stället för naturligt uppvuxen vegetation och kuperade gårdar, väl lämpade för t. ex. funktions- och konstruktionslek, erbjuds barnen olika typer av färdiga lekredskap, var för sig tänkta att tillgodose vissa avgränsade krav. Ambitionen med dessa redskap m. m. är naturligtvis riktig. Att inte ta tillvara naturens egna resurser är dock olämpligt med tanke på att naturen till barnen förmedlar kunskap om och känsla för växter och djur, årstiders växlingar m. m.

Att gården, kvarteret är utrustad för barn innebär också att de inte är utrustade för vuxna. De vuxna använder gården och kvarteret för att

förflytta sig till och från bostaden. (12) Varje gård används bara av de vuxna som har någon direkt anknytning till just den gården (boende och besök). Barnen kommer på gården inte i kontakt med vuxna när dessa utför några meningsfulla aktiviteter.

Gårdens, kvarterets planering för vuxna inskränker sig, förutom gångvägar, till piskställning och sittplatser i anslutning till sandlådor och ev. andra lekplatser. Piskställningar utnyttjas allt mindre i dag och sittplatserna används, i brist på möjligheter till aktiviteter, i vilka vuxna kan delta, nästan uteslutande för ett passivt och korrektivt övervakande av de små barnen enskilt och i grupp.

Bristen på rymlighet kan alltså få mycket allvarliga konsekvenser för barn. Om alltför många barn tvingas leka på en alltför liten yta uppstår lätt aggressiva beteenden, vilka i sin tur kan leda till utstötning och mobbning (13). Barn får endast uppleva förslitning av miljön, inte dess tillkomst. Här är det angeläget att, som i inledningen till detta kapitel, peka på det förhållandet att det i moderna flerfamiljshusområden är nästan dubbelt så många barn jämfört med det förväntade antalet som tvingas samsas om de knappa utrymmena inom kvarteret (14). Vidare att kravet på kvarterslekplatser i vissa fall grovt eftersatts (I Rosengård II endast en 26 %-ig kravuppfyllnad).

Det är naturligtvis positivt för barnen att bilarna i moderna bostadsområden ej längre finns inne på gårdar och i kvarter. Men underjordiska garage spolierar möjligheterna till en upplevelse av rymlighet i intimt samspel med naturen.

Bostadsområdet och stadsdelen

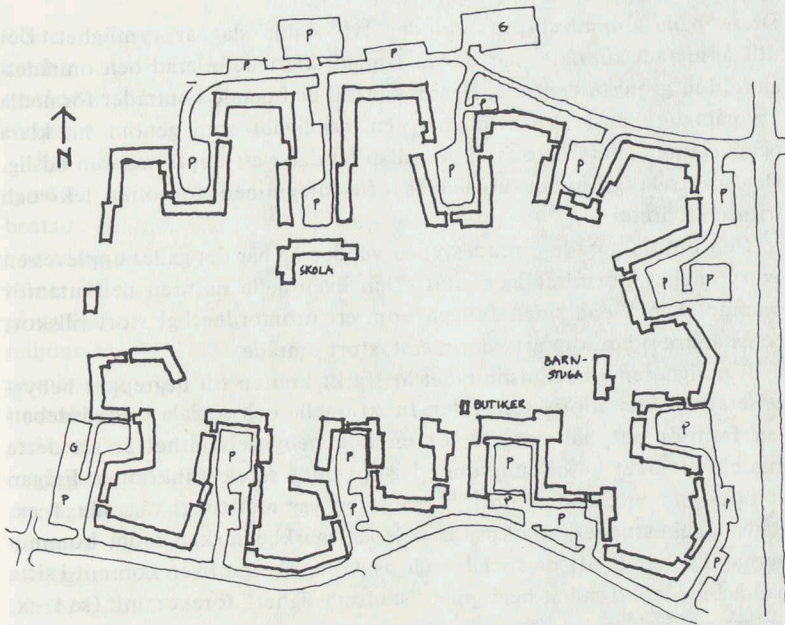
Allmänt

Den rymlighetsupplevelse som kontakt med naturen förmedlar och som i nyare bostadsområden på gårds- och kvartersnivå är så dåligt tillgodosedd skulle delvis kunna kompenseras på bostadsområdesnivå men så är sällan fallet.

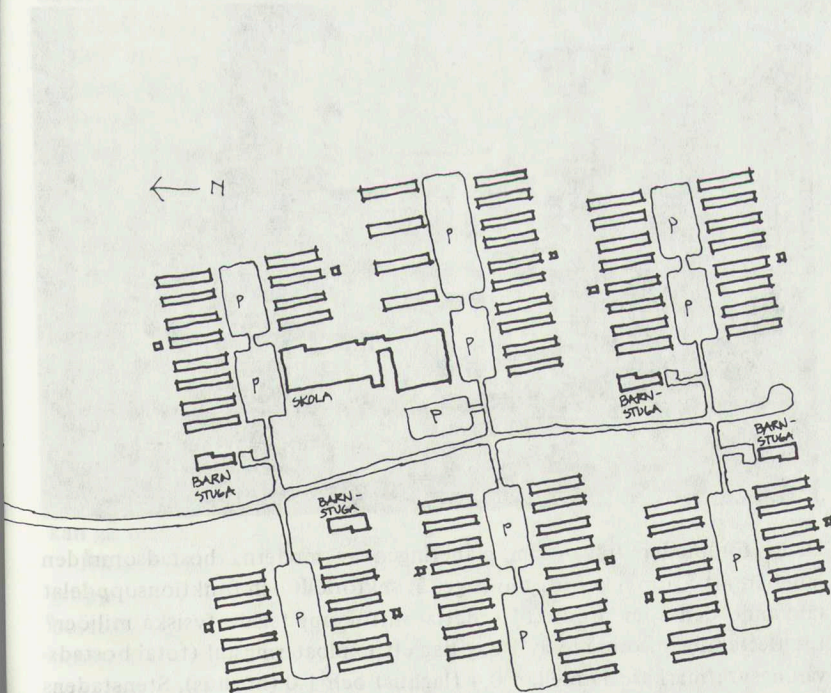
Man kan i modern svensk bostadsområdesplanering utifrån trafikmatningsprinciper urskilja grovt sett två typer av bostadsområden — det utifrån — och det inifrånmatade.

Det utifrånmatade området innebär i sin typiska utformning en s. k. matargata i ring. Närmast innanför matarringen ligger bostäder. Innanför bostadsringen och i kontakt med ett centralt grönområde bl. a. avsett för lek och motion ligger skolor och barnstugor. Ett renodlat exempel på denna utformningsprincip är Baronbackarna i Örebro.

Det inifrånmatade området har en ofta försänkt matargata centralt i området. Kring matargatan grupperar sig bostadsbebyggelsen. Områdescentrum ligger i direkt anslutning till och ofta ovanför matargatan. Skolor och daghem ligger vanligtvis i områdets ytterkanter i kontakt med eventuellt omgivande natur. De båda områdeshalvorna förbinds genom gångbroar över matargatan. Ett typexempel på inifrånmatade områden är Brickebacken i Örebro.



FIGUR 4:4



FIGUR 4:5

Dessa båda områdestyper erbjuder två skilda slag av rymlighet. Det utifrånmatade området har en väl samlad, klart definierad och områdesanknuten grönyta centralt. Denna kan till de boende i området förmedla en påtaglig känsla av rymlighet, en rymlighet som genom sin klara begränsning är fattbar och alltså sällan tenderar att uppfattas som ödslig. Den centrala grönytan innehåller ofta utrymmen för olika lek- och fritidsaktiviteter.

Den inifrånmatade områdestypen vänder sig när det gäller upplevelsen av rymlighet huvudsakligen utåt. Den eventuella naturen helt utanför området kan å ena sidan fungera som ett utomordentligt stort tillskott och å andra sidan som ett odefinierat, stort område.

Rymligheten i bostadsområdet är starkt knuten till begreppet bebyggelsestäthet. Det motiv som i den funktionella och sociala bostadsdebatten framför allt har anförts för en hög bebyggelsestäthet är att detta innebär ett ökat befolkningsunderlag för olika servicefunktioner. Frågan är dock om inte andra motiv i realiteten var mer tungt vägande, t. ex. stadsplanekostnader, markpriser och låg markberedskap inom kommunerna. Tydligt är att de sociala och psykologiska motiven kommit i sista hand. I idédebatten har begreppet "stadsmässighet" förekommit (se t. ex. program för Tensta i Stockholm). Begreppet åsyftar en upplevelse av stenstadens täthet med rumsbildningar av intim och varierad karaktär, ofta med ett stort inslag av hårdgjorda ytor.



Fig. 4:6 Orminge, Nacka, Curmans Arkitektkontor.

Detta föranleder frågan om planeringen av moderna bostadsområden innebär, att för mycket utrymme ges åt sektoriellt och funktionsuppdelat tänkande och som produkt av detta alltför uppdelade fysiska miljöer? Ett flerfamiljshusområde av i dag har ett exploateringsstal (total bostadsvåningsyta/markareal) mellan 0,4 (låghus) och 1,0 (höghus). Stenstadens exploateringsstal är ungefär 1,5. I stenstaden är boende, service, kommunikationer, fritidsaktiviteter blandade och ofta inrymda i samma byggnader. I förortsområden ger den av hävd eftersträfvade och ofta önskvärda

större rymligheten möjlighet till en uttalat sektoriell planering, som innebär en tydlig åtskillnad mellan områden för boende och övriga områden. Den för stenstaden så naturliga blandningen och kontakten går förlorad.

Ett i dag mycket vanligt sätt att planera bostadsområden bygger på ett synsätt om den rationella målinriktade människan som inte rör sig i bostadsområdet i onödan. När hon förflyttar sig gör hon det mellan bostaden och olika serviceutbud, huvudsakligen butiker och kommunikationer. Bostadsområden planeras för detta som en hierarkisk struktur av gångvägar. Huvudidén är att så fort som möjligt genom den fysiska miljöns uppbyggnad föra de gående ut från de sekundära stråken till de primära, eller för att uttrycka det annorlunda, från de aktivitetsrika och bostadsnära omgivningarna ut till de endast för förflyttningar avsedda stråken. Dessa stråk har bara denna transportfunktion och leder med sin inbyggda rationalitet *förbi* all spontan och naturlig aktivitet. Den rymlighet som dessa stråk förmedlar är sällan något tillskott medan däremot gårdars och kvarters rymlighet sannolikt skulle öka om möjlighet gavs att på ett naturligt sätt röra sig genom dessa utan att de därför behöver vara mål för förflyttningen.

Konsekvenser för barn

Såväl den utifrån – som den inifrånmatade områdestypen har både för- och nackdelar.

Det utifrånmatade området kan genom sin klart, genom trafikleder avgränsade utsträckning upplevas som en för barn fattbar och överblickbar enhet. Om det centrala grönområdet är för snålt tilltaget och/eller för ensidigt utformat kan för barnen negativa effekter uppstå. I ett ytsnålt centralt grönområde kan olika aktiviteter uppfattas som staplade på varandra. Rymligheten är i realiteten trängsel. Ett ensidigt utformat eller i ensidig och variationsfattig natur inplanerat grönområde kan lätt uppfattas som monotont och ointressant – rymligheten kan övergå till ödslighet. Detta lockar inte barnen till ett allsidigt utnyttjande av aktivitetsutbudet.

Det inifrånmatade området med motsvarande aktiviteter delar lätt upp området i två halvor. Utvecklingen kan lätt leda därhän att barnen i realiteten bara känner halva sitt bostadsområde – de båda sidorna har ofta i avseende på aktivitetsutbudet en likvärdig utformning. Den för barn så viktiga känslan av en klart avgränsad rumslig ram att agera inom kan gå förlorad. Rymligheten kan bli *för* stor.

Aktivitetsutbudet riktar sig alltså huvudsakligen till de äldre barngrupperna och är relativt kommunikationer lokaliserat på andra sidan bostadsbyggelsen. Detta innebär att barnen under dagarna rör sig mellan bostadsbebyggelsen och aktivitetsutbudet, de vuxna huvudsakligen morgon och kväll mellan bostadsbebyggelse och kommunikationer/service. De båda ålderskategorierna är alltså ”aktiva” på skilda tider, på skilda platser och förflyttar sig i olika riktningar. Kontaktmöjligheterna är mycket begränsade.

Vilka är då de sociala effekterna för barn av olika bebyggelsestäthet? Det råder ingen tvekan om att barn, både små och stora, behöver väl tilltagna ytor att röra sig på. Stenstaden kan i mycket begränsad utsträckning tillgodose dessa behov. Förörternas bostadsområden kan det avsevärt bättre. Men därmed inte sagt att förörternas måste byggas upp enligt de principer som tillämpas i dag. Låg bebyggelsestäthet måste inte med nödvändighet innebära att alla bostadskomplement koncentreras till ett enda kommersiellt präglad centrum. Barn och ungdom måste ges en möjlighet att i direkt anslutning till boendet få uppleva olika typer av verksamheter. Den ensidiga, endast för boende utformade miljön förmedlar en ofta skev bild av verkligheten. Barn och ungdom måste bli varse de samband som råder mellan produktion, försäljning och användande, de måste ges möjligheter att se och samtala med andra människor än barn, institutionspersonal och hemmaarbetande mödrar. Handikappade, äldre och människor i produktionen kan till barn och ungdom förmedla en mängd kunskap och erfarenheter som ger nya dimensioner åt deras annars så begränsade verklighet.

En rad undersökningar har gjorts för att utröna vilka effekter hög bebyggelsestäthet har. Dessa har grovt uttryckt utgått från två varandra motstridiga hypoteser. Den ena innebär att hög bebyggelsestäthet leder till ökad kontakt mellan de boende och till ökat utnyttjande av gemensamma utrymmen. Denna hypotes har i stort sett måst falsifieras. Det räcker inte enbart med närhet i rummet utan det krävs också ett meningsfullt innehåll i kontakterna. För barn och ungdom betyder detta konkret att kontakt och gemenskap samt meningsfulla aktiviteter inte uppstår bara för att antalet barn och ungdom ökar. Det krävs också utrymmen, utrustning och kanske främst vuxna som förmår kanalisera barnens intressen och färdigheter. Den andra hypotesen innebär att hög bebyggelsestäthet, och därmed hög barnkoncentration, påverkar barns beteende negativt, att aggressivitet och undergivenhet lättare uppstår än i mer lågexploaterade bostadsområden. Denna hypotes har av skilda forskare betraktats som falsifier- resp. verifierbar (jfr. t. ex. Höweler -65 och -73 (14) (15) samt se bilaga 2). Eftersom fler barn skall samsas om ofta mindre markyta i högexploaterade bostadsområden är utan tvekan möjligheterna för dessa barn att undvika barn med oförenliga intressen och lekar sämre än för barn i lågexploaterade bostadsområden.

Ytterligare en faktor av viss betydelse för vilka erfarenheter barn får i sin uppväxtmiljö är den att gångstråken i ett bostadsområde oftast leder förbi och alltså inte in på gårdar och in i kvarter. Den verklighet som barn upplever är alltså till mycket stor del den som de själva genom sina aktiviteter skapar. Varje gård och kvarter blir främst för de små barnen en värld för sig.

4.3 Tillgänglighet

Nyckelbegreppet tillgänglighet har liksom rymlighet flera dimensioner. Tillgänglighet står i detta avsnitt för

- en objektivt mätbar tillgänglighet både som avstånd mellan olika aktivitetsutbud och som framkomlighet med avseende på nivåförändringar, passagebredder och orienteringsmöjligheter i den fysiska miljön
- en vad gäller såväl avstånd som framkomlighet upplevd tillgänglighet
- rätten att använda t. ex. ett utrymme.

Tillgänglighet uttrycker alltså främst ett endimensionellt förhållande. Tillgängligheten mäts vanligtvis på bostadsområdesnivå i gångavståndet från bostad till olika aktivitetsutbud. Tillgänglighet i denna bemärkelse kan alltså ersättas med begreppen närhet eller avstånd till utbudet i fråga.

Men tillgängligheten är också intimt knuten både till olika aktiviteter eller verksamheter och till tidsanvändning.

Tillgänglighet i betydelsen framkomlighet enligt ovan har huvudsakligen behandlats med tanke på de fysiskt handikappade och övriga i olika grad rörelsehämmade människor. Levnadsnivåundersökningen visade att över 30 % av den vuxna befolkningen har nedsatt rörlighet, syn eller hörsel (16). Till kategorin rörelsehämmade måste dessutom föras de som är hämmade av sociala skäl — t. ex. barn i de lägre åldrarna och hemmavarande vuxna med små barn.

Tillgänglighet i betydelsen rätten att använda kan vara dels av strikt juridisk och dels av social karaktär.

Särskilt viktigt är att låta tillgänglighetsbegreppet i vid bemärkelse stå för en form av terapeutisk möjlighet. Bostadsområdets roll måste vidgas till att bli något utöver vad det är i dag. Närmiljöutformningen måste ses som en del av de förebyggande och behandlande verksamheterna. Allvarligt menade satsningar på närmiljön kan på sikt förebygga utslagning och därmed reducera behovet av institutionsvård. Denna satsning på framtidens bostadsområden måste kombineras med insatser i form av lokaler och aktiviteter i befintliga bostadsområden. De boende kan successivt överta ansvar för form och innehåll — ”normala”, ej barnutbildade människor måste också ha någonstans utanför själva bostaden att ta vägen. (Se t. ex. Lekmiljörådets Rosengårdsrapport om startandet av s. k. ”hemvister”) (17).

Bostaden

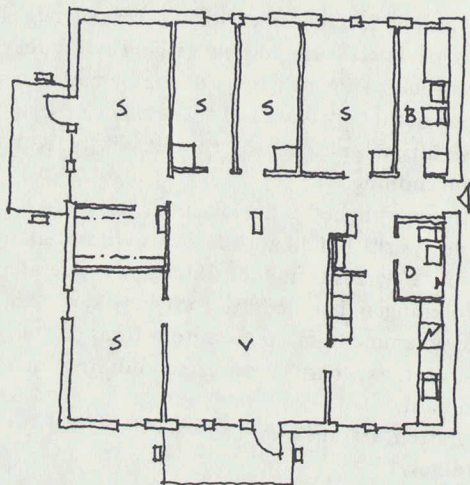
Allmänt

Inom bostaden har tillgänglighet främst studerats i bemärkelsen brukbarhet. I laborativa studier i full skala har man studerat hur olika ytor och utrustning (attribut) används. Det mest välstuderade utrymmet är köket. Man har eftersträvat en funktionsoptimering vad gäller de enskilda attributens relation till varandra. (18) Dessa studier har så gott som uteslutande utförts med tanke på vuxna, friska, normallånga människor.

Den funktionella tillgängligheten har även studerats mellan olika utrymmen. I Sverige har man mer påtagligt än i några andra länder hyllat tanken att varje bostadsrum skall kunna nås från neutralt utrymme (hall, kapprum, passage, korridor). Denna tanke har i svensk bostadsplanering

tagit sig så absurda uttryck som att ett sovrum inte annat än i undantagsfall får nås uteslutande via vardagsrum.

Exempelvis avskiljs normalt vardagsrummet från lägenhetens centrala kommunikationsutrymme, vilket medför att korridoren/hallen upplevs trång och mörk och vardagsrummet litet jämfört med den lösning där utrymmesskiljande vägg tagits bort.



FIGUR 4:7

V=VARDAGSRUM, S=SOVRUM, K=KÖK, B=BAD, D=DUSCH

Tillgänglighet har på senare år främst studerats med hänvisning till de rörelsehämmades problem. Många av de åtgärder i den fysiska miljön som föreslagits (vissa har också genomförts) är till fördel även för de icke rörelsehämmade t. ex. ökade passagemått, eliminering av vissa nivåskillnader (främst trappor och trösklar), ökade bruksytor (huvudsakligen för rullstolsbundna). Det har i forskningen och debatten förekommit krav på att samtliga lägenheter skall planeras så att de enkelt skall kunna anpassas till de rörelsehämmades krav (19).

Konsekvenser för barn

De brukbarhetsstudier som utförts har med all rätt varit inriktade på de vuxna människorna. En inte oviktig bieffekt är dock att många i bostaden ingående utrymmen och utrustningsenheter är olämpligt utformade för de små barnen – toaletten, tvättstället, badkaret, spisen och diskbänken är t. ex. för höga, dörrhandtag sitter för högt, sängar är för låga. Vi menar inte att merparten av dessa utformningsprinciper skall förändras men vill ändå påpeka att små barn lätt utestängs från lärorika och för dem spännande aktiviteter som de vuxna utövar. På motsvarande sätt låser och gömmer föräldrar (ibland onödigtvis) skåp resp. föremål. Via dessa synpunkter kommer vi lätt in på den "förbudsvärld" barn vanligtvis växer upp i. Såväl människorna som den fysiska miljön i barnens omgivning utgör i många avseenden förbud. Gränser måste

naturligtvis sättas för vad barn ska få men även kunna göra. Den fysiska miljön, utom delar av den som är direkt farliga, måste i görligaste mån göras tillgänglig för barn.

Många barn, framför allt i de lägre skolåldrarna, är utsatta för en alldeles speciell och psykologiskt besvärlig avsaknad av tillgänglighet, den att inte ha tillgång ens till sin egen bostad. Dessa barns föräldrar är båda förvärvsarbetande. Barnen går vissa timmar i skolan som oftast är belägen i nära anslutning till bostaden. Föräldrarna är normalt borta från bostaden i ca. 10 timmar. Barnet har 3–5 timmar fritid mellan skolan slutar och föräldrarna kommer hem. För vuxna är det en självklarhet att i motsvarande situation kunna ha tillgång till sin egen bostad men många barn har inte det i dag. Detta förhållande, som för många är psykiskt pressande, gäller både barn som har och inte har tillgång till någon form av institution (fritidshem, dagmamma, ungdomsgård). Naturligtvis är situationen mest pressande för den senare kategorin. Dessa förhållanden bottnar dels i den rådande funktionsuppdelningen i samhället, t. ex. mellan boende och arbete, och dels i bristande förtroende från de vuxnas sida. En lösning torde vara att bereda alla barn plats på fritidshem eller liknande vilket innebär en form av hemvist (20), en annan ett ökat kollektivt ansvar mellan de boende, eventuellt realiserat i någon form av kollektivt boende.

Byggnaden

Allmänt

Hyreshusets trapphus är i dag endast ett system för förflyttningar. Trapphusets utformning reglerar alltså i mycket stor utsträckning graden av tillgänglighet till bostaden i betydelsen framkomlighet i avseende på passagebredder och nivåförändringar. I dag gällande normer innebär att endast hus högre än tre våningar behöver förses med hiss. Kravet på hiss har i den praktiska planeringen kommit att innebära att antingen bygger man låga hus (≤ 3 vån.) utan hiss eller också bygger man avsevärt högre hus med hiss. Hus med våningshöjder däremellan betraktas ej som ekonomiskt försvarbara – hisskostnaden kan ej slås ut på ett tillräckligt stort antal lägenheter.

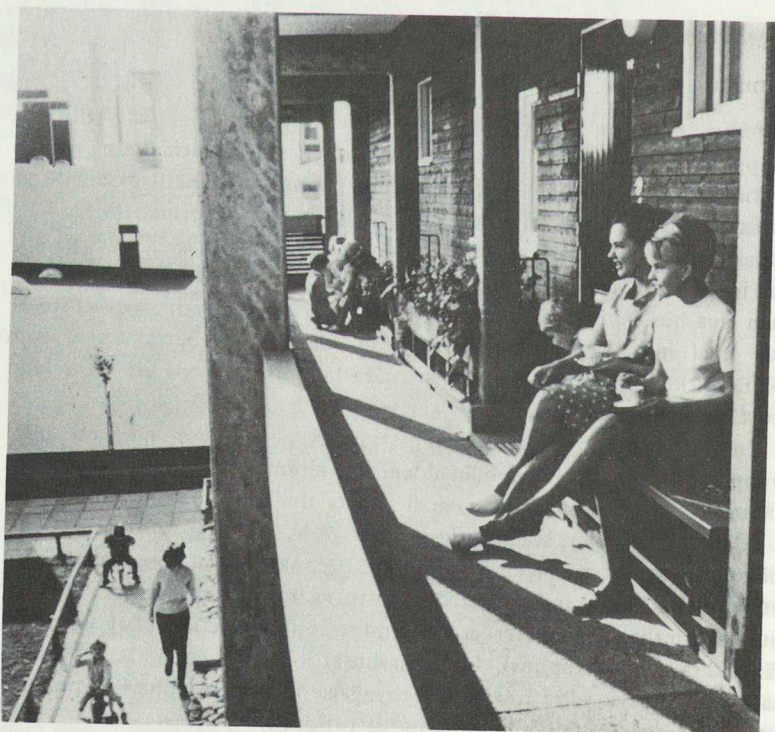
Den i Sverige överlägset vanligaste hustypen är den med ett antal trapphus som betjänar två eller ibland tre alternativt fyra lägenheter per våningsplan. Dessa lägenheter skall utgöra underlag för trapphuset. Det s. k. loftgångs- eller svalgångshuset har dock andra förutsättningar att tillgodose kravet på lägenhetsunderlag. Denna hustyp har utmed fasad horisontella kommunikationsleder, loftgångar, vilka utmynnar i ett för husets samtliga lägenheter gemensamt trapphus (vid mycket stor huslängd krävs två trapphus). Loftgångshuset kan således på ett helt annat sätt även vid två- eller trevåningsbebyggelse förses med hiss i trapphuset utan att det ekonomiska underlaget går förlorat.

Konsekvenser för barn

Trapphus utan hiss är ett påtagligt miljöhinder som drabbar flera kategorier än endast de rörelsehämmade. För att antyda de negativa konsekvenserna kan vi betrakta situationen för en mamma med ett litet barn på väg hem från att ha handlat. Hon står inför att ta sig upp låt oss säga två våningar med kassar och kanske skrikande, hungrigt och trött barn. I bästa fall är det i trapphusets bottenvåning ordnat med barnvagnsförvaring, om inte, tillkommer även att försöka få med sig barnvagnen upp. Detta är exempel på en situation som de flesta människor inte är beredda att acceptera, men vissa tvingas trots allt att göra det. Sannolikt påverkar denna jobbiga situation både mamman och barnet negativt, på sådant sätt att irritation lätt uppstår både i stunden och tiden närmast efter.

Hissar i trapphus kan i större utsträckning göras tillgängliga för barn. Både hissknappars höjd och hissdörrars öppningsmotstånd utestänger i dag ofta barn från att använda hissen i sitt eget hus.

Loftgångshuset innebär för framför allt barnen en mjukare övergång mellan ute och inne. Trapphuset är här, i motsats till i det traditionella hyreshuset, avskilt och har ej direktkontakt med husets lägenheter. Det är i praktiken mer tillgängligt för barn, eventuellt buller stör inte på samma sätt boende. Trapphuset kan bli en tillflyktsort för barnen vid dåliga väderleksförhållanden. Även själva loftgången kan på ett helt annat sätt fungera som ett halvprivat lekutrymme i direkt kontakt med



*Fig. 4:8 Brittgården, Tibro,
Erskin Arkitektkontor,
(Foto Gösta Glase).*

bostaden. Med loftgången kan anspråken på kontakt och gemenskap inom och mellan olika ålderskategorier på ett naturligt sätt tillgodoses. Denna halvprivata och i dag endast som kommunikationsyta utnyttjade länk mellan ute och inne kan genom ökade dimensioner och rumsskapande åtgärder ges avsevärt större värden. Något av den lilla gruppens gemenskap skulle kunna återskapas och vidareutvecklas.

Byggnaden skulle i mycket högre utsträckning än vad som är fallet i dag kunna tillgodose barns (och vuxnas) behov av kontakt och gemenskap. Ansvaret för detaljutformning av lokaler och för vilka aktiviteter de skall användas till skulle med fördel kunna delegeras till de boende. Denna form av gemensamt ansvar är redan i sig positivt vad gäller utvecklandet av kontakt och gemenskap.

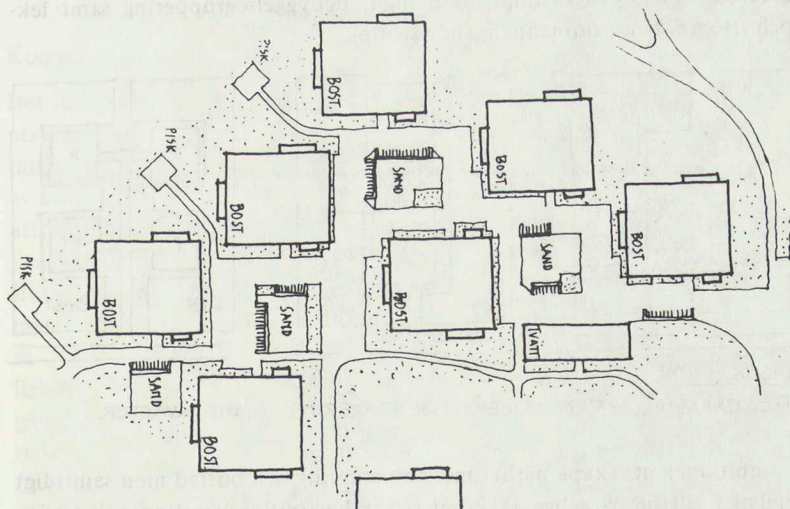
Kvarteret

Allmänt

Om vi inom kvarteret för en stund uppehåller oss vid gården kan vi urskilja en mängd olika typer av gårdsutformningar. En intressant aspekt vad gäller graden av tillgänglighet är gårdens grad av slutenhet. Grovt sett kan vi urskilja två typer av gårdssystem, vilka bestäms av husgrupperingen, entréplaceringar samt ingående utrymmens och ytors läge och form. Gårdssystemet är en viktig faktor vad gäller kvarterets utformning m. m.

Det ena gårdssystemet här benämnt det slutna gårdssystemet karakteriseras av att varje enskild gård, utgör en klart avgränsad enhet. Till varje gård hör en bestämd sandlekplats, vissa lekredskap, en bestämd piskplats o. s. v. De kring gården boende är klart medvetna om vad som är deras revir. Gården får en nästan lika halvprivat karaktär som trapphuset.

Det andra gårdssystemet kallas här öppna. Det karakteriseras av att flera gårdar flätas samman till en tillsammans fungerande enhet. De



Figur 4:9 Kvartersplan från Orminge, Nacka, Curmans ark. kontor

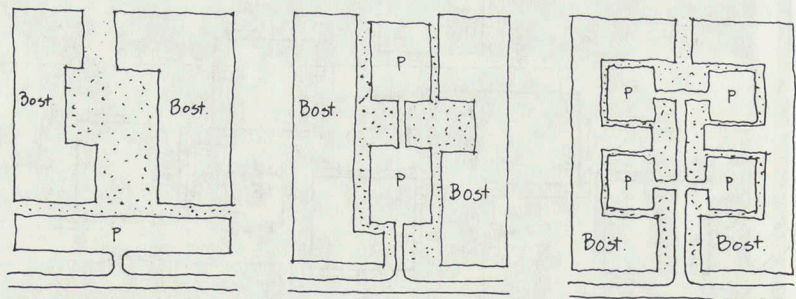
boende från skilda entréer och byggnader utnyttjar mer än vad som i det slutna systemet är deras eget revir. Det öppna gårdssystemet utnyttjas ofta som ett sammanhängande gångsystem.

De båda gårdssystemen har alltså olika form av tillgänglighet på det sociala och psykologiska planet. Det slutna systemet kan i bästa fall fungera som en avgränsad och väl definierad enhet för de boende – de kan få en "vi-känsla" knuten till denna egna del av kvarteret och bostadsområdet, de kan lära känna sina grannar utifrån en form av fysiskt rumslig gemenskap. Men det slutna gårdssystemet kan också ha motsatta effekter på det sociala livet – slutenheten kan innebära en känsla av instängdhet inom gården och isolering gentemot kvarteret och bostadsområdet i övrigt.

Det öppna gårdssystemet å andra sidan kan innebära att de boende i ökad utsträckning passerar och därmed upplever fler till boendet knutna aktiviteter utan att aktivt behöva söka sig till dem. Gården blir inte bara ett uppehållsrum utan även en utsträckt kommunikationsyta. Systemet av gårdar har flera t. ex. lekutrymmen med liknande eller varierad funktion som man kan alternera emellan. Men det öppna systemet kan också bli för stort och oöverblickbart, inte lika lätt att identifiera sig med.

Inte bara byggnaders utan också gårdens och kvarterets utformning påverkar det ovannämnda sambandet mellan ute och inne. Entréer kan i princip nås från antingen gård eller parkeringsyta. Flera undersökningar har visat det olämpliga i att entréer vetter mot gata eller parkeringsplats (21) (22). Dessa ytor är både lockande och farliga för barn.

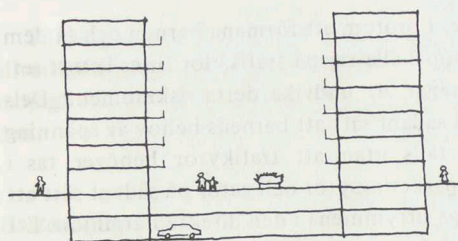
Vid planering av bostadsområden som helhet och av gårdar och kvarter har biltrafikens krav getts mycket stor tyngd såväl vad gäller utformning av gator som parkerings- och angöringsytor. Detta förhållande har blivit allt mer påtagligt sedan 1950-talet. Typen av parkeringslösning påverkar mycket starkt ett flertal planfaktorer av tillgänglighetskaraktär t. ex. gångavstånd, gatulängd, bebyggelsegruppering samt lek- och friområdets sammanhängande storlek.



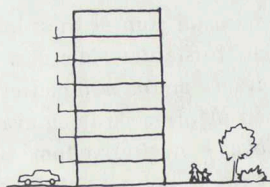
FIGUR 4:10

TRE EXEMPEL PÅ PRINCIPER FÖR PARKERING I ETT KVARTER

I ambitionen att skapa närhet mellan parkering och bostad men samtidigt undvika alltför påtagliga säkerhetsrisker har trafikseparation och trafik-differentiering tillgripits i bostadsområdesplaneringen (se vidare bostads-



FIGUR 4.11
VERTIKAL TRAFIKSEPARERING



HORISONTELL TRAFIKSEPARERING

områdesnivån). Den vertikala separationen, d. v. s. med parkering under överbygga gårdar, förenar kraven på närhet och säkerhet men undandröjer i stället effektivt möjligheterna till en varierad och "barnvänlig" gårdsplanering. En horisontell separation, d. v. s. att kör- och gångtrafik skiljs åt i samma plan, har å andra sidan tendenser att stycka sönder området i delar som antingen är avsedda för trafik eller för andra aktiviteter.

Ytterligare faktorer som är viktiga vad gäller gårdens och kvarterets tillgänglighet är de klimatologiska förhållandena, varmed i detta sammanhang avses vind-, sol-, buller- och regnskyddsförhållanden.

På samma sätt som bostad och byggnad är också gård och kvarter ofta fyllda av förbud. Förutom att skyltar och staket har till uppgift att inskränka tillgängligheten innebär även vegetationen på den artificiella gården restriktioner. I God Bostad -64 betonas vegetationens upplevelsemässiga funktion liksom dess praktiska funktion att dämpa buller, att ge lä, att förhindra insyn och att avskilja bebyggelseenheter. I praktiken har vegetationen mer funktionen av hinder och förbud.

Konsekvenser för barn

Det s. k. öppna gårdssystemet innebär alltså ofta att de vuxna i högre utsträckning rör sig genom delar av bostadsområdet med bostadsnära, huvudsakligen lekaktiviteter. Men detta förhållande är naturligtvis också av betydelse för barnen. De får i sina vardagssituationer ökade möjligheter att uppleva vuxna i bostadsområdet. Den direkta närmiljön, gården och kvarteret blir mer händelserik om den fungerar som ett mindre slutet system. Den generella utformning som det öppna gårdssystemet delvis har är dock inte en tillräcklig kvalitet. Det krävs också en flexibilitet, en påverkbarhet i bruksskedet, för att tillgänglighet i en djupare bemärkelse skall kunna uppnås. Kraven på tillgänglighet förändras över tiden och det är egentligen bara de boende själva, och bland dem naturligtvis även barnen, som kan bedöma förändringskravens innehåll.

Barn väljer inte alltid att vistas på det mest trafiksäkra ytorna. Ofta är förhållandet tvärtom – de spännande och händelserika utrymmena

framstår som de mest lockande. Förutom att förmana barnen och få dem att förstå det olämpliga i att uppehålla sig på trafikytor finns i stort sett två varandra kompletterande vägar att undvika detta riskmoment: Dels att utforma gård och kvarter på sådant sätt att barnens behov av spänning och händelserikedom tillfredsställs utan att trafikytor behöver tas i anspråk och dels att lokalisera parkeringsytor och gator på sådant sätt att de inte utgör de mest tillgängliga utrymmena i den direkta närmiljön. Ett medel som visat sig användbart i detta sammanhang är som ovan sagts att orientera bostadshusens entréer bort från dessa utrymmen.

Barnen är den ålderskategori som i störst utsträckning utnyttjar utemiljön. Utevistelsen är för dem en del av vardagen. De klimatologiska förhållandena inom gård och kvarter är alltså av störst betydelse för barn samtidigt som goda klimatförhållanden lockar vuxna att i högre grad vistas ute.

Den byggda fysiska miljön påverkar klimat och därmed tillgänglighetsförhållandena i flera avseenden. Hög bebyggelse innebär svårighet i planeringen vad gäller att skapa tillräckligt goda solförhållanden. Småbarnslekplatser, som företrädesvis är placerade i direkt anslutning till bostadshusens entréer, skall enligt rekommendationer vara solbelysta 5 timmar mellan kl. 09 och 17 vid höst- och vårdagjämning (23). Den högre bebyggelsen kräver mycket omsorgsfull planering som bl. a. får till konsekvens att gårdar och kvarter måste utformas rymliga i överkant för att tillfredsställande solförhållanden skall kunna uppnås. Vid lägre bebyggelse kan kraven på tillgänglighet med avseende på solförhållanden och kraven på rymlighet med avseende på sociala och funktionella förhållanden lättare förenas i en varierad och närhetsskapande kvartersutformning.

Bebyggelsens höjd påverkar också vindförhållandena på gården och i kvarteret. Hög bebyggelse för ner de kraftigare höjdvindarna. Vid en varierad bebyggelsehöjd förstärks dessa effekter ytterligare och vissa delar av kvarteret utsätts för mycket kraftiga vindar. Men även bebyggelsens gruppering påverkar de lokala vindförhållandena. Långa huslängor ger en påtagligt mer blåsig närmiljö än om dessa byggnader är uppdelade i mindre enheter. Smala passager innebär att luftströmmarna trängs ihop och koncentreras så att vindhastigheten blir stor.

Långa huslängor i sluttningar samlar kalluft och snö på sin "översida" genom att de naturliga luftrörelserna rubbas.

Det är alltså viktigt att närmiljön utformas med hänsyn tagen till klimatologiska faktorer, att vindskyddade vår planeras i anslutning till lekplatser, att både soliga och skuggiga utrymmen finns att tillgå, att onödiga kallluftsfickor undviks, att regnskydd finns vid lekplatser m. m.

Med klimat avses förutom ovan nämnda faktorer även buller och luftföroreningar. Det är självklart också viktigt att utrymmen där barn uppehåller sig skyddas från buller och avgaser från angränsande trafikytor. I många sammanhang är det nödvändigt att skärma av lekytor med skärmar eller vallar för att sänka bullernivån. Underjordiska garage och lekytor på gården ovanför är från luftföroreningssynpunkt mycket olämpliga.

Tillgängligheten i närmiljön vad gäller klimatförhållanden är en allvarligt försummad aspekt. Mycket sällan erbjuder gården och kvarteret möjligheter till utomhusaktiviteter vid mindre tjänliga väderleksförhållanden.

Bostadsområdet

Allmänt

Redan i avsnittet om tillgänglighet på kvartersnivå har vi tagit upp vissa aspekter på trafik. Där berördes bl. a. begreppen trafikseparation och trafikdifferentiering (24). Dessa båda begrepp skall här behandlas något mer ingående.

Med trafikseparering avses att olika trafikslag skiljs åt. Ända långt in på 1950-talet planerades bostadsområden med gemensamma trafiknät för gång-, cykel- och biltrafik. P. g. a. de risker och störningar som denna planering gav upphov till har i dagens planering de olika trafikslagen separerats.

I syftet att uppnå en trafiksäkrare och mer tillgänglig trafikmiljö har en långt driven trafikdifferentiering genomförts under 60- och 70-talen. Med trafikdifferentiering avses en uppdelning av gatunätet i olika klasser med skilda uppgifter och egenskaper. Fjärrled, primärled, sekundärled, matarled, angoringsgata och entrégata har getts olika funktion i avseende på hastighet, typ av korsningar m. m., alltså en i flera avseenden hierarkisk uppbyggnad av gatunätet. Detta gynnar främst biltrafiken men rätt utnyttjat kan också fördelar uppnås för de icke bilburna i området boende.

När vi som här avser att behandla bostadsområdets interna funktions-sätt och de möjligheter resp. restriktioner som det förmedlar genom sin uppbyggnad är det dock mer relevant att utgå från gångvägsstrukturen än ifrån gatustrukturen – förflyttningar inom bostadsområdet sker huvudsakligen till fots. Gångvägsnätets uppbyggnad är alltså en viktig faktor vad gäller graden av tillgänglighet, både i betydelsens närhet eller avstånd till skilda aktivitetsutbud och framkomligheten inom området.

I modern svensk bostadsområdesplanering separeras alltså gång- och biltrafik från varandra. Men separeringen som sådan är endast en nödvändig men ej tillräcklig åtgärd för att de eftersträvade säkerhetseffekterna skall uppnås. Själva separeringstanken utgår i dagens bostadsområdesplanering tydligt från biltrafikens krav. Det är gångvägsnätet som anpassas till gatunätets uppbyggnad och inte tvärtom, ett mycket anmärkningsvärt men samtidigt inte alls oväntat faktum i ljuset av den utveckling som skett på de till synes enklast kvantifierbara och mest expansiva områdena, dit bilismen hör.

För att önskade säkerhetseffekter skall kunna uppnås med hjälp av det från biltrafiken separerade gångvägsnätet måste detta planeras och utformas så attraktivt att utnyttjandegraden blir hög. Med hög utnyttjandegrad avses att förflyttningar inom och genom bostadsområdet äger rum på gångvägar och alltså inte på för motortrafik avsedda ytor, vilket flera

undersökningar visat vara icke sällan förekommande. För att höja utnyttjandegraden krävs således att gångvägsnätet utformas så att onödiga omvägar undviks. Detta innebär bl. a. att biltrafikens krav i vissa avseenden måste underordna sig andra tyngre krav. Gångvägarna måste dessutom utformas varierade och upplevelserika för att vara attraktiva.

Ett bostadsområde måste försörjas med biltrafik men frågan är hur hög prioritet bilismen skall ges vid planering av bostadsområdets interna uppbyggnad. Det finns i dagens bostadsområdesplanering en tydlig tendens att huvudsakligen se till kvarterets, interna uppbyggnad vid trafikplanering. Med ambitionen att uppnå korta gångavstånd mellan parkering och bostad dras entrégatorna långt in i bostadsområdet vilket naturligtvis inte negativt påverkar tillgängligheten mellan entré och parkering. Däremot påverkar denna typ av planering mycket påtagligt tillgängligheten mellan de olika kvarteren i negativ riktning. Avsevärt längre avstånd mellan bostadsentré och parkering vore en mycket effektiv åtgärd för att öka denna senare typ av tillgänglighet.

För att bibehålla kravet på närhet mellan bostad och parkering och samtidigt uppnå trafiksäkerhets- och tillgänglighetseffekter separeras ofta gång- och biltrafik vertikalt. Tillgängligheten inom bostadsområdet påverkas positivt av denna principlösning men samtidigt blir konsekvenserna av detta negativa på kvarters- och främst gårdsnivå med överbyggda garage, och därmed hårdgjorda gårdar.

Nästan allt vad som sagts om de gåendes krav på bostadsområdesutformningen gäller också cyklister och mopedister.

För ett bostadsområde kan inte graden av tillgänglighet preciseras generellt utan den måste spaltas upp i en mängd olika och av varandra oftast oberoende tillgänglighetsuppfattningar, av vilka några här skall beröras (skola, "centrum", barnstuga).

Tillgängligheten till skolor är dels en avståndsfråga och dels en fråga om framkomlighet, främst i avseende på trafiksäkerhet. Vid planeringen av ett bostadsområde finns skolutbyggandet med som en viktig faktor både vad gäller lokalisering och dimensionering. Skolan har varit och är fortfarande en viktig faktor i den s. k. grannskapsideologin vid bostadsområdesplaneringen. Med grannskap avses den del av ett bostadsområde, som genom att den inom gångavstånd innehåller vissa verksamheter av relativt lokal karaktär, avses kunna fungera som en i vissa avseenden självförsörjande enhet. Olika grader av kollektivitet och gemenskap har i olika teorier knutits till grannskapet. Betydelsen av begreppet inom svensk bostadsområdesplanering i dag är endast en slags precisering av en planeringsenhet på en skala mellan kvarter och bostadsområde. Det sociala innehållet har i det närmaste helt försvunnit, möjligen med undantag av just skolan som en slags samlande enhet.

Skolan är ett viktigt element i bostadsområdet, inte minst i socialt avseende. Befolkningens sociala sammansättning i ett grannskap påverkar mycket tydligt den sociala sammansättningen av klasser, skolenheter och rektorsområden. Befolkningens sociala sammansättning är i sin tur starkt beroende av bebyggelsestruktur. Boendeform och bostadstyp är här viktiga faktorer. Det är viktigt att skolorna har en allsidig social

sammansättning. Således är såväl skolans läge som dess utformning och storlek av stor betydelse.

Vad gäller skolans läge är det viktigt att gångavståndet till skolan inte är för stort, ogärna större än 500 meter, och att gångvägarna är separerade från biltrafik.

Det är också av stor betydelse att skolorna inte är för stora, dels för det interna arbetets och de sociala förhållandenas skull inom skolan och dels för att stora skolor inom rimliga gångavstånd kräver mycket hög bebyggelsetäthet och befolkningskoncentration.

Skolans roll i bostadsområdet kan också vara något utöver bara skola. Den kan fungera som ett aktivitetscentrum för barn och ungdom under och utanför skoltid. (25) Det finns i detta avseende starka motiv för att förvalta och bygga vidare på de tankar som genom åren förts fram om grannskapet som en social gemenskap.

Redan under 1950-talet påbörjades en utveckling mot större samlade kommersiella centrumanläggningar. Kvartersbutikerna i nära anslutning till bostaden planerades inte längre in i det nya bostadsområdet. Redan befintliga kvartersbutiker i äldre bostadsområden började läggas ner, utkonkurrerade av ett fåtal stora butiker. Även i samband med planering av bostadsområdets kommersiella centrumanläggningar har tanken på skolan som ett aktivitetscentrum blivit aktuell under senare år. I de s. k. integrerade servicecentra, som bl. a. Servicekommittén verkat för, har skolan en viktig roll i bruksskedet (26). Ofta utgör just skolan den verksamhet kring vilken lokalsamverkan planeras. Skolans elever och personal ges vidgade möjligheter att använda andra verksamheters lokaler (samverkan i rummet). Exempel på sådana användningsmöjligheter är att skolan kan använda fritids- och föreningslokaler, sport- och motionsanläggningar samt hälso- och sjukvårdslokaler (27). På motsvarande sätt kan de andra verksamheterna använda vissa av skolans lokaler. Denna samverkan kan också vara möjlig att driva under gemensamma tider (samverkan i tiden). Först genom samverkan i tiden kan boendeservice betraktas som det resurstillskott som "ökar möjligheterna till personlighetsutvecklande och hälsofrämjande aktiviteter och som medverkar till ökad trygghet, gemenskap och jämlikhet" (28). Det är först när olika kategorier och grupper av människor kommer i ökad kontakt med varandra som positiva effekter kan erhållas förutom de rent driftsekonomiska fördelar som endast sekundärt kan komma de boende till del.

Men denna verksamhets- och lokalsamverkan kan också få påtagliga negativa konsekvenser. De olika samverkande verksamheterna bedöms kräva olika stort befolkningsunderlag. De verksamheter som kräver störst underlag blir ofta dimensionerande, vilket medför dels att driften blir svåradministrerad och institutionell och dels, vilket trots allt är allvarligast, att avståndet till verksamhetsutbudet blir stort och att de grupper av människor som kan tänkas använda utbudet blir alltför stora.

Låt oss ta ett exempel, det kanske mest välkända i Sverige, Brickebacken. Brickebacken är ett bostadsområde med ca. 5 400 innevanare. Det har ett s. k. integrerat servicecentrum, vilket betyder att i

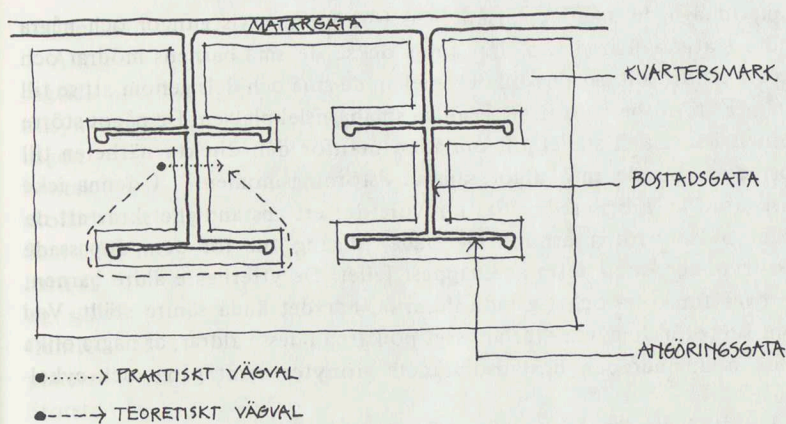
samma byggnad inhysts lokaler för LM-skola, livsmedelsbutik med servicebutik, post och bank, sport och frisör, kyrka, bibliotek och restaurang, reception, föreningslokaler, café och samlingsal, bad och idrottslokaler, barna- och tandvårdslokaler samt förvaltningslokaler för bostadsstiftelsen. Till denna byggnad ligger dessutom kopplat bostäder för åldringar. De flesta människor har långt gångavstånd, upp till 700 meter, till servicecentrum. Antalet människor som servicecentrum skall betjäna är mycket stort. De grupper av boende som kommer till servicecentrum för att delta i olika aktiviteter eller för att uträtta ärenden kommer från hela området och har relativt få möjligheter att spontant lära känna varandra i mer bostadsnära aktiviteter. I Brickebacken har alltså livsmedelsbutikens, postens, bankens m. fl. verksamheters krav på kundunderlag inneburit denna stora anläggning som ensam i det relativt stora bostadsområdet skall stå för allt kommersiellt, kulturellt och socialt utbud. Två mindre skolenheter eller de fyra barnstugorna som bas för lokal- och verksamhetssamverkan skulle sannolikt kunna ge en mer lokal och kontaktskapande situation i området.

Av samma skäl som det är viktigt att skolan lokaliseras i nära anslutning till bostaden är det betydelsefullt att barnstugan har kontakt med bostäderna. Bristerna vad gäller antalet barnstugor är ofta allvarliga. Sällan byggs de ut i takt med bostadsbebyggelsen. Många barn blir alltså i mån av barnstugeplats hänvisade till relativt bostaden avlägset belägna barnstugor. Barn och föräldrar tvingas härigenom att använda bil eller kollektiva kommunikationsmedel för att kunna ta sig till barnstugan och barnen hänvisas således ofta till olika kamratgrupper i barnstugan och i anslutning till bostaden.

Barnstugan, främst lekskolor och daghem, planeras ofta som mot omvärlden slutna enheter med sina egna små, oftast bristfälligt utrustade tomter. I stället bör barnen på barnstugor ges möjlighet till en vidgad kontakt med barn utanför institutionerna (29). Ett medvetet planerat samband med lekpark och lekområde, med lågstadieskola och med vuxenaktiviteter, typ arbete och service ger barnen en rikare upplevelsevärld. Barnstugorna bör också lokaliseras i nära anslutning till kollektiva kommunikationsmedel, helst så att barnstugan passeras på vägen till och från hållplats.

Konsekvenser för barn

Den trafiksituation som råder i äldre bostadsområden är naturligtvis olämplig för barn. Alla gator är genomfartsgator. Barnen har mycket små utrymmen som de kan vistas på utan att korsas en gata. Modern trafikplanering har bl. a. inneburit säck- eller återvändsgator i mycket högre utsträckning. Härvid bildas större sammanhållna ytor som kan nå utan att någon gata behöver korsas. Barnen får ett avsevärt större område inom vilket de kan röra sig fritt utan att utsättas för trafikrisker. Ett typiskt modernt bostadsområde ser schematiskt ut som i figuren nedan:



FIGUR 1:12

Denna figur kräver dock en kritisk kommentar: Tillgängligheten framstår som större än vad den i praktiken är. Angöringsgatorna på figuren tränger ofta långt in i området och styckar sönder det i små bitar. Barn frestas lätt att ta den avsevärt genare vägen över en gata för att komma t. ex. till en kamrat som bor på andra sidan gatan i stället för att ta sig runt angöringsgata och parkering.

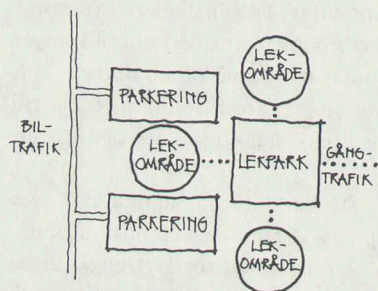
Barn rör sig inte särskilt rationellt. De har inte på samma sätt som vuxna en förmåga att överblicka och planera. Men dagens bostadsområden är planerade av och för vuxna bl. a. när det gäller förflyttningar inom ett bostadsområde. Ett bostadsområde planerat för barn i dessa avseenden skulle se helt annorlunda ut. Bilisterna skulle tvingas underordna sig säkerhets- och tillgänglighetskrav på helt annat sätt än vad som i dag är fallet.

Kravet att barn skall ges möjlighet till varierad och innehållsrik miljö i kontakt med andra verksamheter än boende har ofta fått ge vika med hänvisning till trafiksäkerhetskrav eller genom att denna typ av krav överhuvudtaget ej beaktats. Barns aktionsradie har mätts i flera undersökningar och resultaten har kommit till användning vid planering av nya bostadsområden (30) (31). Vad som dock ej i tillräcklig utsträckning beaktats är att man gjort dessa undersökningar i bostadsområden som genom sin utformning och uppbyggnad i sig utgör begränsningar för aktionsradien. Med andra för biltrafiken inte lika gynnsamma utformningsprinciper, skulle sannolikt aktionsradien öka och dagens planeringsunderlag se annorlunda ut.

Denna typ av utformnings- och planeringsprinciper skulle i avsevärt högre utsträckning kunna göra hela bostadsområdet till ett för samtliga boende gemensamt område. Dagens faktiska situation och de planeringsprinciper som hävdas i dagens bostadsområdesutformning är de omvända. Till grund för de flesta bostadsområdens utformning ligger ett hierarkiskt och ålderssegregerande tänkande vad gäller t. ex. lekutrymmenas lokalisering och utformning. De små barnen hänvisas till den bostadsnära

staketinhägnade sandlekplatsen med förhoppningsvis gungor och några andra statiska lekredskap. Här finns också de små barnens mödrar och övervakar att allt går rätt till dels mellan de små och dels genom att se till att inte större barn förirrar sig in på småbarnslekplatsen. De något större barnen hänvisas i stället till områden utanför den direkta närheten till bostaden, där de inte utgör samma "störningsmoment". I denna icke önskvärda kategoriserade situation vore det ett anständighetskrav att de något äldre barnen åtminstone hade tillgång till för dem anpassade lekutrymmen, men detta är knappast fallet. De ytterligare äldre barnen, de över förskole- och lågstadieåldrarna, har det ändå sämre ställt. Vad som finns för dem, eller rättare sagt pojkarna i dessa åldrar, är några olika stora bollplaner och bostadsområdets grönytor samt gång- och cykelvägar.

I Bostadens Grannskap och andra rekommenderande skrifter görs just den här beskrivna uppdelning av lekutrymmen för olika ålderskategorier (32).



PRINCIPSTEMA FÖR BOSTADSOMRÅDETS
LEKUTRYMME OCH TRAFIKSYSTEM
(UR BARNNS UTEMILJÖ)

FIGUR 4:13

ANLÄGGNING	AVST. TILL BOSTADENS ENTRÉ, HÖGST	AVST. TILL FÖNSTER I BV, MINST
<u>LEKOMRÅDETS LEKUTRYMME</u>		
SMÅBARNNS- LEKPLATS	50 M	5 M
ÖVRIGA LEK- UTRYMMEN	200 M	10 M
<u>MUNDRE LEK-PARK</u>	300 M	20 M
<u>STÖRRE LEK-PARK</u>	500 M	20 M

(UR BOSTADENS GRANSKAP)

Det allvarligaste med denna typ av segregering är att den påverkar det sociala och psykologiska klimatet mellan olika ålderskategorier och präglar barnen för livet. Eftersom barnen hänvisas till skilda områden för sina aktiviteter reagerar de i ett nästa steg lätt så att de i sin tur privatiserar sina områden, gör dem till sina revir. De små barnen har mycket begränsade, om än några, möjligheter att på sina villkor leka på de större lekplatserna utan vuxentillsyn. De vuxna i sin tur har också få möjligheter att på ett naturligt sätt komma in i de större barnens aktiviteter på "deras" utrymmen. Det uppstår lätt en form av motsättningar, vilka, som situationen i dag är, är mycket svåra att överbrygga. Denna känsla och upplevelse av kategoriindelning bär naturligtvis barnen med sig i livet. Det krävs i senare skeden mycket genomgripande insatser för att förhållandena skall kunna korrigeras. En påtaglig skuld vad gäller att skapa dessa skeva förhållanden har den fysiskt rumsliga miljöutform-

ningen och de för denna ansvariga, såväl myndigheter som planerare.

Allt fler barn växer i dag upp i familjer utan någon förälder hemma dagtid. De flesta barn som ännu inte börjat skolan har någon form av tillsyn på daghem eller privat men det finns också många som inte har någon tillsyn alls, förhållanden som naturligtvis från såväl trygghets- som kontaktsynpunkt är helt oacceptabla. När barnen kommer upp i skolåldern är denna brist på daglig omsorg och tillsyn än vanligare. Samtidigt som dessa barn i de flesta avseenden fortfarande betraktas som barn får de sig pålagt ett mycket stort och tungt ansvar, att kunna klara sig själva. Även detta förhållande måste betraktas som oacceptabelt, framför allt för barn på lågstadiet. En genomgång av antalet fritidshemsplatser i Sverige visar att 2/3 av alla fritidshemsplatser finns i Storstockholm. Vart 5:e lågstadiebarn är utan vuxenkontakt på eftermiddagarna och viss tid på morgnarna. (32)

Men även de barn som har tillgång till en plats på fritidshem kan leva under mycket besvärliga förhållanden. Dessa barn har ofta tre skilda kamratgrupper att försöka anpassa sig till och att splittras emellan: kamraterna i skolan, på fritidshemmet och i närmiljön. Om inte dessa miljöer någorlunda sammanfaller i rumslig bemärkelse accentueras svårigheterna. Dessa förhållanden pekar tydligt på vikten av närhet, tillgänglighet, mellan bostad—skola—barnstuga. Det innebär också krav på en samtidig utbyggnad av bostäder och övriga verksamheter. Annars tvingas barnen in i en mängd tillfälliga och provisoriska lösningar som senare medför byte av kamratgrupper och därtill hörande anpassningsproblem. Eller stannar de kvar i de utsprungliga grupperna med bibehållen splittring på flera skilda grupper.

Barnstugeutredningen drar i sitt andra betänkande "Barns fritid" upp riktlinjer för vad man kallar "det utvidgade fritidshemmet" (25). Ambitionen är att samtliga barn i ett bostadsområde skall få tillgång till fritidshemmets, skolans, parklekens och föreningslivets aktivitetsutbud. På det administrativa och lokalmässiga planet skall alla barn ha en i alla avseenden samverkande organisationsstruktur att "kliva in i" och där kunna utvecklas utifrån sina specifika förutsättningar. Men hur upplever barnen denna organisation som i alla avseenden vill dem så mycket gott? Frågan är så gott som omöjlig att besvara men man kan ändå konstatera att trots de utmärkta tankar som betänkandet bygger på så måste stora problem uppstå så länge inte motsvarande ambitiösa ansatser görs för att förändra barns villkor i bostadsområdet som helhet. Eller tänker man sig i utredningen att vad närmiljön inte kan erbjuda skall det utvidgade fritidshemmet stå för. Vi menar att den mindre gruppen har, och bör ha, en stor betydelse i barns uppväxtsituation. Om alltför mycket ansvar och initiativ flyttas från den till institutions- och föreningsliv tappar lätt barnen det självklara fotfästet i tillvaron. Genom att satsa motsvarande ekonomiska och personella resurser på hushåll och närmiljö kan ett samarbete byggt på kontakt och gemenskap etableras mellan hushåll i näromgivningen. Ett för barn och vuxna gemensamt ansvar för den egna såväl sociala som fysiska miljön anser vi vara en nödvändig förutsättning för de åtgärder barnstugeutredningen föreslår. Att kunna fungera i den

mindre gruppen är en viktig förutsättning för att också kunna fungera i den större. För att kunna skapa en bättre uppväxtsituation för barn måste också föräldrar och andra vuxna finnas med i bilden.

Stadsdelen

Allmänt

Tillgänglighet på stadsdelsnivå innebär främst att de olika ingående bostadsområdena måste lokaliseras i anslutning till motions-, rekreations- och naturområden samt andra verksamheter, främst arbetsplatser. På stads- och stadsdelsnivåerna blir tillgängligheten till mycket stor del en fråga om tidsresurser, vilka är intimt kopplade både till närhet till utbudet ifråga och till de kollektiva kommunikationernas utbyggnad. Främst kollektivtrafiken är en försummad sektor i planeringen. Detta förhållande skapar stora klyftor mellan dem som förfogar över och dem som inte förfogar över egen bil. Dessutom innebär ett ökat bilinnehav sämre förutsättningar för att bättre utbyggda kollektiva kommunikationer utnyttjas.

Konsekvenser för barn

Brist på nära kontakt mellan boende och övriga verksamheter påverkar barnens villkor mycket påtagligt. Dels påverkas de direkt som en kategori i samhället med begränsad rörlighet. Barn tillhör, tillsammans med bl. a. rörelse- och orienteringshämmande, en kategori som är starkt beroende av närhet för att inte uteslutande hänvisas till den direkta näromgivningen, d. v. s. bostaden och bostadsområdet. Ett sammanhängande nät av gång- och cykelvägar saknas ofta inom stadsdelen och till tätorten i övrigt. Kollektivtrafiken har i mån av utbyggnad nästan uteslutande en radiell struktur, d. v. s. sammanbinder tätortens ytterområden endast med dess centrala delar medan förbindelser saknas mellan olika ytterområden.

Men barn påverkas också indirekt av bristen på närhet och övrig tillgänglighet mellan boende och andra verksamheter. Barnens föräldrar hänvisas till långa tidsödande resor till arbete och andra utbud. Deras tidsresurser i hemmet tillsammans med barnen blir små och den tid som blir över präglas i mycket hög utsträckning av nödvändiga vardagssysslor och trötthet efter långa dagar. Den billösa familjen har dessutom mycket begränsade möjligheter att utnyttja helger och annan mer sammanhängande fritid till gemensamma aktiviteter utanför bostaden. Vart fjärde barn 0-17 år bor i hushåll utan bil (34).

4.4 Offentlighet

Med offentlighet avses i detta sammanhang olika grader av offentlighet hos enskilda utrymmen i bostaden och bostadsområdet. Graden av offentlighet är en viktig faktor vid utformning av den fysiskt rumsliga

miljön genom att den påverkar sociala normers och rollers utveckling hos de boende. Graden av offentlighet är inte något en gång för alla givet, den påverkas och förändras av de boende. Påverkan kan ske dels genom att utformningen av vissa utrymmen eller relationer dem emellan förändras och dels genom att dessa av boende ges annan grad av offentlighet på så sätt att t. ex. roller och normer förändras.

Fyra olika grader av offentlighet kommer här att diskuteras. De är delvis relaterade till nivåindelning som används som rubriker, alltså indelningen i nivåerna bostad, byggnad, kvarter, bostadsområde och stadsdel. Den här använda indelningen i olika offentlighetsgrader är inte absolut utan fungerar mer som en indelningsgrund i klargörande syfte. De olika graderna av offentlighet är: privat, halvprivat, halvoffentlig och offentlig.

Förutom denna indelning i olika grader av offentlighet betraktas också privatisering som en process, hur individer eller grupper påverkas av eller påverkar offentlighetsgraden hos utrymmen.

Det är viktigt att skilja mellan en juridiskt stadgad och en upplevd grad av offentlighet. Vad som här kommer att behandlas är nästan uteslutande den av enskilda individer eller grupper upplevda offentlighetsgraden.

Detta avsnitt bygger alltså på övertygelsen att det är betydelsefullt för människor dels att uppleva en viss rollsäkerhet, där rollerna växlar beroende vilka individer eller grupper människan samspelar med och dels att känna någon, oftast några, grupptillhörigheter, vilket skapar en viss grad av säkerhet och trygghet i tillvaron.

Bostaden

Allmänt

Lägenhetsutbudet i dagens bostadsproduktion är mycket uniformt till sin karaktär. Inte nog med att lägenheter med samma rumsantal är mycket lika till sin utformning, även olika stora lägenheter har också de en utformning som helt bygger på *en* föreställning om hur ett hushåll fungerar. Majoriteten av hushåll tvingas in i en för olika hushåll olika svår anpassningsprocess dels till varandra som individer och dels till bostaden. Vi betraktar det parentetiskt sagt inte som en förmildrande omständighet att man slipper en ytterligare anpassning vid eventuell förflyttning till annan bostad som alltså i sina utformningsprinciper bygger på samma föreställning om hur ett hushåll fungerar som den gamla bostaden.

I t. ex. arbetsmiljödebatten har det åtminstone på det teoretiska planet accepterats att det är maskinen som måste anpassas till människan och inte tvärtom. Inte ens detta teoretiska spörsmål diskuteras seriöst vad gäller boendemiljöutformning. Här nöjer man sig med pseudodiskussioner av typen om man skall bo i enfamiljs- eller flerfamiljshus, som om upplåtelseformen vore det enda kriteriet vid "val" av bostad.

På vilket sätt är då dagens uniforma lägenhetsutbud mer konkret en restriktion för de boende?

Hushållet närmast tvingas in i ett av välvilliga men trångsynta normerande myndigheter och en helt kommersiellt inriktad heminredningsbransch tänkt boendemönster. Hushållet skall ha ett stort rum för umgänge som, vad gäller yta och proportioner är anpassat till vissa bestämda möbeltyper. Hushållet skall disponera ett varierande antal sovrum varav ett är större än de övriga och avsett för parställda sängar medan de övriga, om de över huvud taget kan möbleras mer än på ett sätt som sovrum, är utformade för enskild arbetsplats och klädförvaring. Hushållet har tillgång till en smal, mörk oftast omöblerbar hall i lägenhetens mitt som skall fungera som neutralt kommunikationsutrymme, d. v. s. från hallen skall samtliga övriga utrymmen kunna nås o. s. v. (35).

Men är det så självklart att alla hushåll vill bo och leva på detta sätt? Vad säger att många hushåll inte vill prioritera stora gemensamma utrymmen? Vad säger att många individer inte föredrar ett minimerat sovutrymme, där enskildheten består i att kunna dra sig tillbaka till just sin säng? Vad säger att ett hushåll inte vill ha två "vardagsrum"? Vilka möjligheter har skiftesarbetande människor att leva ett drägligt liv utan att begå psykiskt våld på den nära omgivningen? Föredrar alla hushåll en sluten planlösning framför en öppen med den rymlighetskänsla och ljushet som den kan föra med sig? Antalet frågor kan mångdubblas men vi tror att dessa kan fungera som tillräckligt talande exempel.

Vad alla dessa påståenden och motfrågor har gemensamt är just avvägningar vad gäller graden av offentlighet, avvägningar som innebär konflikter och samspel mellan privata och halvprivata utrymmen. Självfallet har olika hushåll värderingar om och ambitioner med familjelivet. Hushållen måste ges möjligheter att anpassa den fysiska miljön till sina värderingar och ambitioner.

I detta sammanhang bör påpekas att kärnfamiljen trots allt inte är den enda tänkbara primärgruppen. Storfamiljsboendet där fler traditionella hushåll och/eller enskilda individer bor och lever tillsammans är ett allt vanligare alternativ som bitvis tar upp något av det som förlorats i och med flergenerationsfamiljens successiva utdöende. Storfamiljen bygger också liksom service- eller kollektivhusboendet (som kan ses som ett mellanting mellan kärn- och storfamiljsboende) på en ökad möjlighet till fördelning av praktiska sysslor på flera parter. Att storfamiljsboendet ej ökat kraftigare än vad som varit fallet torde bl. a. bero på att inga bostäder tänkta för denna typ av boende producerats.

Konsekvenser för barn

Bl. a. p. g. a. bristen på mål för boendemiljöns utformning, främst vad gäller sociala och pedagogiska aspekter, har vi i dag en i så många avseenden bristfällig miljö. (Se kap. 3 sid. 51). Om man från ansvarigt håll haft högre ambitioner än att "bara" bygga bort bostadsbristen och producera tekniskt och hygieniskt oklanderliga bostäder kunde situationen i dag vara och i morgon bli en annan, ty det är barnen som drabbas kanske allra hårdast.

Barnen är de som inom hushållet mest påtagligt utvecklas och därmed ställer nya krav på omgivningen, bl. a. den fysiska miljön. Bristen på bostäder utformade efter andra principer än dagens gör det inte möjligt för ett barnhushåll att välja bostad efter livsmönster eller efter stadier i den utvecklingsprocess som hushållet genomgår. De låt säga 90 m² som ett barnhushåll har råd att betala för är i dagens bostadsproduktion endast utformade som 4 r. o. k. men skulle mycket väl kunna disponeras efter andra principer. Exempelvis skulle större gemensamma ytor kunna skapas eller många små sovrum o. s. v. Olika grader av offentlighet skulle kunna skapas för olika hushåll och för ett och samma hushåll under olika utvecklingskedan (se vidare 4.5 Anpassbarhet).

Kollektivhus- och storfamiljsboende är också exempel på i dag alltför sällan förekommande boendeformer, vilka kan erbjuda bl. a. barnen andra typer av offentlighet. Barnen kan på ett naturligt sätt få fler vuxna att känna trygghet hos samtidigt som behovet av enskildhet måste respekteras.

Byggnaden

Allmänt

Byggnaden är, om den är ett flerfamiljshus, uppbyggd av flera bostäder, var och en avsedd att fungera som en väl avgränsad enhet av privat och halvprivat karaktär. Dessutom består byggnaden av halvvoffentliga för de olika i byggnaden boende hushållen gemensamma kommunikationsutrymmen. Att dessa utrymmen är gemensamma för dessa hushåll innebär inte att de är utformade för att också skapa förutsättningar för gemenskap. Deras funktion i dag är endast utrymmen för förflyttningar men de skulle kunna vara något mer.

Trapphuset t. ex. är, eller snarare borde kunna vara, en viktig länk mellan ute och inne, mellan offentliga/halvvoffentliga och halvprivata/privata utrymmen. Rent psykologiskt är det ett stort steg vad gäller roll- och normsäkerhet mellan hushåll och gårds- eller kvartersgrupp. Just trapphuset skulle med en radikalt annorlunda utformning kunna fungera som denna länk. Trapphuset är en mycket klart avgränsad enhet och oftast inte, vad gäller antalet hushåll det betjänar, särskilt stort. Kravet på en inte alltför stor gruppstorlek kan sägas vara relativt väl tillgodosett. Den trapphusutformning som i dag ligger närmast vad som här beskrivs som önskvärd är trapphuset och därtill hörande loftgångar i det s. k. loftgångshuset (jfr. kap. 4.3).

Förutom trapphuset kan även andra i byggnaden belägna utrymmen utgöra en länk mellan olika offentlighetsgrader. Både källare, bottenvåning och översta våningen kan innehålla något eller några utrymmen som hushållen som grupp gemensamt förfogar över och ansvarar för. Både ansvaret för detaljutformning och verksamhetsinriktning kan överlåtas på hushållen. Detta skapar goda förutsättningar för ett gemensamt ansvarskännande och goda kontakter de boende emellan.

Konsekvenser för barn

Barnen är den kategori boende som vistas störst del av dygnet i bostaden och bostadsområdet. De är mest beroende av utrymmen av varierande offentlighetsgrad. Två förhållanden är viktiga att påpeka i detta sammanhang: Dels vikten av att tillvaron inte privatiseras mer än nödvändigt, möjligheterna till kontakt och gemenskap får inte undergrävas, och dels vikten av en i avseende på olika offentlighetsgrader rikt differentierad miljö. Hög grad av offentlighet är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för kontakt och gemenskap.

Trapphuset kan för barnen vara mer än en tillflyktsort i händelse av t. ex. dåligt väder. De är inte ens välkomna bl. a. p. g. a. rådande akustiska förhållanden. Trapphuset är i stället för att vara ett positivt miljöinslag ett av många exempel på den förbudsvärld barn lever i. Gemensamma utrymmen, varav trapphuset är ett, skulle kunna fungera som påtagliga och bostadsnära trygghetspunkter i tillvaron för barn, allra främst för barn utan hemmavarande föräldrar och utan annan tillsynsform efter skolan.

Kvarteret

Allmänt

Kvarter och gårdar är till sin karaktär halvvoffentliga utrymmen. De disponeras främst av de kring dessa utrymmen boende. Människor som inte bor kring dem gör sig i stort sett inga ärenden dit. På samma sätt som för byggnaden borde alltså ytligt sett goda möjligheter till kontakt och gemenskap finnas mellan de boende inom gård och kvarter. Men granskar vi dessa möjligheter mer i detalj och även studerar hur användandet av gård och kvarter ter sig i praktiken finner vi att vad som borde kunna vara möjligheter i realiteten är restriktioner. Orsakerna härtill är flera: Tidigare har bl. a. berörts avsaknaden på påverkbarhet i både planerings- och bruksstadierna, den i avseende på utbudet av verksamheter så utarmade miljön och den för aktiviteter för olika ålderskategorier segregerade miljöutformningen. Men även graden offentlighet är en viktig faktor vad gäller närmiljön som skapare av möjligheter och restriktioner för kontakt och gemenskap mellan barn och mellan barn och vuxna.

Att gården och kvarteret är utrymmen av halvvoffentlig karaktär betyder inte att denna halvvoffentlighet i dag innebär något resurstillskott för de boende. Den är snarare att betrakta som en brist på innehåll och egenvärde hos utrymmena i fråga. Halvvoffentligheten är endast en produkt av att gårdar eller kvarter råkar ha en sammanlänkande funktion relativt de bostäder som de omsluts av. Förenklat och polemiskt uttryckt byggs alltså ett antal bostäder, tillräckligt stort för att byggherrens påstådda rationalitet skall uppnås. Dessa bostäder fördelas i ett antal byggnader. Mellan byggnaderna bildas utrymmen som i enlighet med kvantitativt inriktade normer och rekommendationer måste utrustas och planeras för vissa bostadsnära aktiviteter, huvudsakligen utrymmen med

tillhörande standardutrustning för lek. Att denna i alla avseenden slentrianmässiga planering av gård och kvarter i bruksskedet skulle få några gemenskaps- och kontaktskapande effekter är att hysa en övertro på vilka sociala effekter den fysiska miljöns utformning kan få. Det krävs helt andra mål, ett helt annorlunda tänkande, helt andra ambitioner, för att gården och kvarteret skall kunna bli något mer än ett mellanrum mellan husen (36).

För att detta skall bli möjligt måste förutom annorlunda påverkansmöjligheter m. m. gården och kvarteret betraktas som inte bara ett samlat utrymme utan som ett av flera mindre utrymmen med varierande offentlighetsgrader sammansatt utrymme. Kontakter och samvaro människor emellan äger rum i grupper av skiftande storlek, från den minsta av endast två personer sammansatta gruppen till avsevärt större grupper. Dagens gårds- och kvartersutformning tillgodoser på intet sätt dessa olika krav. Möjligheter till avskildhet för små grupper finns knappast alls på dagens gårdar i flerfamiljshusområden. Kontakt och gemenskap i den lilla gruppen är en av de viktigaste förutsättningarna för kontakt och gemenskap människor emellan i större grupper. En differentiering av gården måste också kombineras med att dessa utrymmen planeras och utrustas på ett ändamålsenligt sätt. De boende själva är naturligtvis bäst skickade att avgöra enligt vilka principer detta skall ske.

Finns då ingen som helst medvetenhet om dessa förhållanden i dag bland de för bostadsområdesplaneringen i de olika skedena ansvariga och vidtages inga åtgärder i förändrande syfte? Jo, en viss medvetenhet finns säkert. Men den inskränker sig till ett konstaterande av att något är fel i dagens planering och således med dagens bostadsområden. Denna form av medvetenhet leder inte till en analys avsedd att fastslå vad som är fel utan stannar vid ett konstaterande av att relativt plötsligt står ett stort antal bostäder i flerfamiljshus outhyrda. Åtgärder måste alltså vidtagas för att förändra denna för alla parter, inklusive de boende, socialt och ekonomiskt ogynnsamma situation. I detta läge framstår begreppen privatisering och familism (37), vilka i grunden har samma innebörd, som de stora räddningsplankorna. De olika byggintressena, främst de privata byggföretagen, går in för att satsa på och marknada för den ägda bostaden som den enda tänkbara boendeformen. I stället för att söka bristerna och rätta till dessa vad gäller hyreshusområdenas utformning och inom denna för djupare mänsklig utveckling så naturliga boendeform, skapa förutsättningar för kontakt, gemenskap och trygghet i både social och praktisk mening, underblåser byggmarknadens parter det privata ägandet.

Konsekvenser för barn

Gårds- och kvartersutrymmenas halvvoffentliga karaktär skulle alltså kunna vara något avsevärt mer än det för lekaktiviteter slentrianmässigt planerade utrymmet mellan husen. Den halvvoffentliga karaktären innebär ingenting annat än att för vissa barn är just *en* gård och *ett* kvarter de närmast belägna av flera andra likartat utformade gårdar och kvarter.

Gårdar och kvarter skulle för barnen kunna vara de utrymmen som samspelade på ett meningsfullt sätt. Dagens planeringspraxis bygger på att varje enskilt gård och enskilt kvarter skall ha en likvärdig uppbyggnad och ett likvärdigt utbud av lekredskap. Varför denna "rättvisa", vad bygger ett sådant synsätt på?

Flera av de undersökningar som studerat barns aktionsradie har konstaterat att de små barnen, främst barn i förskoleåldrarna, har en mycket begränsad aktionsradie men att den ökar med åldern (jfr. bilaga 2). Detta är knappast i sig några förvånande resultat. Men hade man kunnat förvänta sig några andra resultat när man studerat bostadsområden uppbyggda efter principen att varje gård skall ha sin lekplats avsedd för de små barnen och att lek för äldre barn skall äga rum på lekplatser utanför själva gården? Granngården har, förutom att den är just granngården, inget intressant att erbjuda barnen. Den har samma utrustning som den egna gården. Dagens planering är uttryck för ett rättvisetänkande som bl. a. går ut på att varje barn skall ha tillgång till sin lilla gård. Som om det vore något fel att olika gårdar har olika kvaliteter, fungerar som utrymmen för olika typ av aktiviteter. I stället för att som i dag på varje gård sträva efter att nödtorftigt tillfredsställa alla typer av lek (enkla rörelselek och sandlek o. s. v.) skulle man på olika gårdar kunna betona olika typer av lek. Detta skulle dels kunna innebära mer varierande och ändamålsenliga lek- och gårdsmiljöer och dels till barnen kunna förmedla en annan innebörd av ditt och mitt. Barn skall inte endast behöva vara på den egna gården, vilket i praktiken blir fallet genom den uniforma utformningen, utan skall kunna leka en viss typ av lek på just den gård som är bäst lämpad härför. Mot detta kan anföras att hemmamamman inte på samma sätt kan övervaka sitt barn. Att denna principiellt felaktiga övervakningsroll existerar är dock inte ett tillräckligt tungt vägande argument mot ökade aktivitetsmöjligheter för barn.

Den kanske allra viktigaste konsekvensen av detta sätt att se på gårdsplanering med avseende på lek är att även de äldre barnen kan beredas plats inom och inte endast i anslutning till bostadsbebyggelsen. Gårdsutformningen i dag privatiserar gårdsutrymmena för de små barnen och privatiserar bollplaner, kvarterslekplatser, bygglekplatser o. s. v. utanför gården för de äldre. Det är viktigt att dessa förhållanden elimineras. Ändringar i enlighet med dessa principer är naturligtvis inte tillräckliga för att en minskning av ålderssegregation mellan barn skall kunna komma till stånd, men de är viktiga så tillvida att vissa restriktioner vad gäller kontakt mellan olika ålderskategorier undanröjs. Det är angeläget att poängtera att kontakt mellan barn i olika åldrar är något positivt för både små och stora barn och att den strikta uppdelning som i dag råder inte är något naturligt utan en effekt av dagens samhälle, varav den fysiska planeringen och dess produkter bara är en del.

Bostadsområdet

Allmänt

Bostadsområdet utanför gård och kvarter är offentligt till sin karaktär i den meningen att det är tillgängligt för alla. En alltför påtaglig offentlighet kan ha till konsekvens att de i området boende inte uppfattar det bostadsområde de bor i som något de kan identifiera sig med. Ett bostadsområde måste kunna uppfattas som en enhet som är överblickbar och avgränsad och som en enhet som har sina påtagliga karakteristika kontra andra områden.

Ett bostadsområdes uppbyggnad i avseende på hustyper och upplåtelseformer har också betydelse för hur ett område upplevs vad gäller graden av offentlighet. Om olika bostadsområden markant skiljer sig från varandra vad gäller hustyp och främst upplåtelseform kan de boende lätt uppfatta dessa delar som enheter för olika grupper. Dessa förhållanden förstärks av att olika upplåtelseformer ofta påtagligt samvarierar med olika sociala och ekonomiska resurser hos de boende. De socialt och ekonomiskt sämst lottade är de som ofta bor sämst och oftast i bostäder upplåtna mot hyresrätt. De högre socialgrupperna bor i högre utsträckning i bostadsrättslägenheter och ägda lägenheter. Dessa förhållanden kan påtagligt påverka graden av offentlighet hos ett bostadsområde som helhet. Olika ekonomiskt och socialt sammansatta grupper kan också psykologiskt avskiljas från varandra med segregation eller åtminstone tendenser därtill som effekt. (Se vidare kap. 5, Social och rumslig segregation).

Offentlighetsgraden varierar också hos enskilda verksamhetsanknutna lokaler med tillhörande tomter, t. ex. skolor och barnstugor.

Både skolor och barnstugor kan ges en öppen utformning. Lokalerna kan ges en stor grad av offentlighet för samtliga i ett bostadsområde boende och göras möjliga att använda större delen av dygnet. De olika institutionernas tomter kan ges en helt offentlig karaktär. Privatisteringen av olika verksamheter och uppdelningen i olika grupper som ändå har samma anspråk och intressen kan undanröjas.

Även centrumutformning och bristen på arbetsplatser påverkar offentligheten i ett bostadsområde. De ofta stora centrumanläggningarna som byggs i dagens bostadsområden betjänar ett alltför stort antal människor för att inte anonymitet skall uppstå. "Vår" affär i betydelsen den lilla närhetsbutiken har försvunnit.

Konsekvenser för barn

Det är viktigt för barnen i ett bostadsområde att uppleva sig ha tillgång till hela det område i vilket de bor, att inte vissa delar privatiseras p. g. a. sociala och ekonomiska skillnader mellan boende i olika delar av området.

Både skola och barnstuga är deltidsmiljöer. Detta får inte innebära att institutionen avskärmas sig eller att barnen avskärmas från bostadsområdet och samhället i övrigt. Skola och barnstuga kan ges en hög grad av

offentlighet. Barnen t. ex. på barnstugan har ofta kamrater i bostadsområdet som det är naturligt att ha kontakt med även under institutionsvistelsen. Försök att samordna skolgård och parklek har genomförts vid vissa skolor och har fallit mycket väl ut och rekommenderas av bl. a. Parklektutredningen i Stockholm, som tillsammans med berörda skolor förordar en fortsatt och vidareutbyggd samordningsverksamhet (38). Vissa försök har också gjorts med att öppna daghemstomter för barn utanför institutionerna. Även dessa experiment betecknas som lyckade och fortsatt utbyggnad av denna mer öppna förskola förordas av Barnstugeutredningen (39). Dessa båda åtgärder för att bl. a. öka graden av offentlighet hos tidigare relativt slutna institutioner har gemensamt att fler barn får möjligheter till aktiviteter i bostadsområdet där lekledare eller annan för verksamheterna vuxen ansvarig finns tillgänglig.

Förekomsten av arbetsplatser i ett bostadsområde innebär för barn ett ökat offentlighetsinslag som för med sig kontakt med andra verksamheter än boende. Barnen ser andra människor och andra aktiviteter än endast mödrar och barn resp. boendeanknutna aktiviteter.

Stadsdelen

Allmänt

På ju högre nivå, från bostad till stadsdel, som diskussionen om graden om offentlighet förs desto mer förändras innebörden av begreppen privat och offentlig. Från att innebära privat för en individ, vilket är en form av ursprunglig betydelse, till att betyda privat för många individer. Denna senare betydelse innebär att grupper eller kategorier av individer privatiserar delar av den fysiska miljön, att en process äger rum som har åtskiljande eller segregeringseffekter. Till grund för dessa processer ligger skilda normer och värderingar, vilka i sin tur bottnar i sociala, ekonomiska och kulturella olikheter hos olika grupper och kategorier.

De förhållanden som alltså här åsyftas faller entydigt in under rubriken segregation. Såväl social som rumslig segregation kommer att behandlas i kapitel 5 och vi avstår alltså här från att ta upp dessa frågor mer i detalj.

Vissa verksamheter av fritids- och kulturell karaktär som normalt är stadsdelsanknutna t. ex. bad och större idrottsanläggning, bibliotek och bio, får ändrad grad av offentlighet om de i större utsträckning än vad som i dag är fallet ges en mer decentraliserad lokalisering. Om denna typ av verksamheter knyts till olika bostadsområden kan tillgängligheten öka och anonymiteten minska. Än mer påtagligt blir detta vad gäller aktiviteter för ungdom typ diskotek, café/pub och ungdoms- eller fritidsgårdar.

4.5 Anpassbarhet

Nyckelbegreppet anpassbarhet faller delvis, liksom offentlighet, in under tillgänglighetsbegreppet, vilket dock om det gavs denna vidare innebörd skulle bli alltför stort och ohanterligt.

Med anpassbarhet avses i detta avsnitt möjligheten att påverka och mångsidigt kunna använda olika utrymmen i den fysiska miljön.

Man kan urskilja tre former av anpassbarhet:

generalitet – allmängiltig utformning, som i sig möjliggör mångsidig användning

flexibilitet – föränderbarhet inom vissa givna ramar

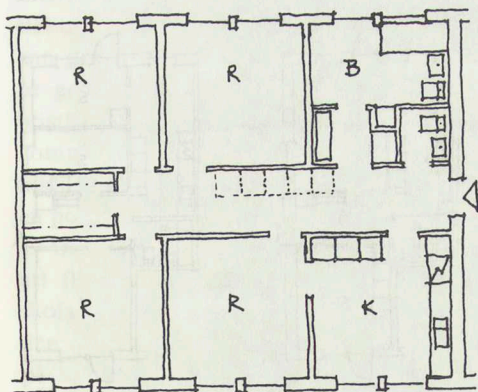
elasticitet – töjbarhet, föränderbarhet även utanför den ursprungliga ramen

Bostaden

Allmänt

För att positivt kunna påverka individens och gruppens levnadsvillkor krävs resurser av olika slag. Boendemiljön är i ett sådant dynamiskt perspektiv en av flera viktiga resurser. För att denna påverkan skall vara praktiskt genomförbar krävs en "inbyggd" möjlighet till förändring. En statistiskt fysisk miljö är naturligtvis en restriktion i ett dynamiskt skeende.

De tre olika formerna av anpassbarhet har i mycket begränsad omfattning prövats inom bostaden, generalitet allra minst. Denna utformningsprincip, som innebär att bostadens olika rum utformas på sådant sätt att de ges en mångsidig användbarhet, är ytkrävande. Det generella rummet kan för viss användning vara mycket rymligt och för annat påtagligt trångt.



FIGUR 4:14

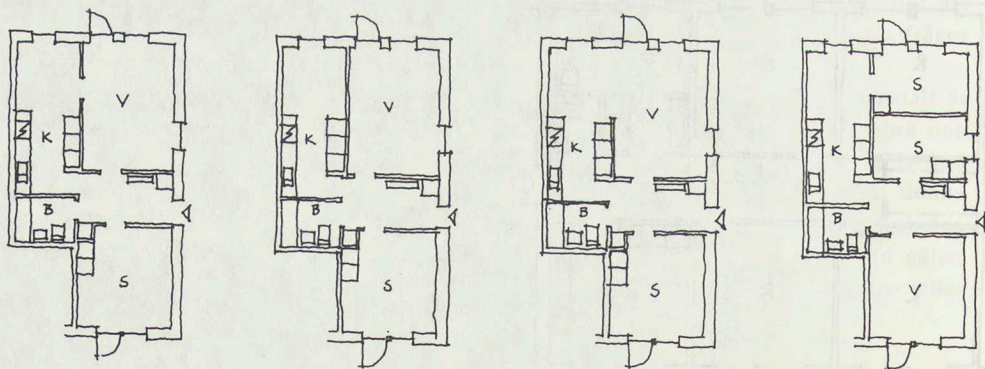
GENERELL LÄGENTHET ("VI-PLANEN", S. THIBERG 1966)

R = MÅNGSIDIGT ANVÄNDBART RUM, K = KÖK, B = BAD.

En planering för flexibilitet innebär däremot endast i mycket begränsad omfattning lägenhetsytor större än för "normalbostaden". Men först en parentetisk förklaring för att undanröja risken för ev. misstolkningar: Mot argumenteringen för flexibla lägenheter kan möjligen anföras att denna utformningsprincip endast gynnar dem som har tillgång till stora lägenheter, att det först i och med stora lägenheter är möjligt att tillgodogöra sig flexibilitetens fördelar. Småhushåll eller mer ekonomiskt svaga hushåll med små lägenheter skulle alltså inte ges ett praktiskt användbart resurstillskott. Men detta är ett kortsiktigt resonemang som endast leder till att större lägenheter måste planeras. Detta räcker dock inte. Om vi inom överskådlig framtid skall få ett lägenhetsutbud med en rimlig andel flexibla lägenheter måste dessa produceras nu. Den naturliga satsningen måste, som vi ser det, bli att producera lägenheter som både är flexibla och relativt rymliga.

Som antytts ovan måste en lägenhet ha en viss minimiyta (ca. 70–80 m²) för att flexibiliteten skall kunna utnyttjas effektivt. Denna yta motsvarar ungefär en lägenhet om 3 r. o. k. Men även i mindre lägenheter har den flexibla utformningen visst värde, t. ex. för att kunna förändra graden av öppenhet i planlösningen.

Den flexibla lägenheten erbjuder alltså avsevärt ökade möjligheter för hushållet att anpassa bostaden efter skiftande anspråk. Hushållet kan också pröva sig fram till den planlösning som erbjuder de största fördelarna. En undersökning utförd vid Tekniska Högskolan i Lund (40) visar att de begränsade antal hushåll i de fåtal experimentområden som finns uppförda, vilka utnyttjat flexibiliteten till att vidta mer påtagliga förändringar också har gjort flera förändringar. Att få hushåll utnyttjat de befintliga möjligheterna får dock inte tolkas så att möjligheterna till föränderbarhet avseende lägenhetsutformningen ändå inte utnyttjas. I stället måste medvetenhet skapas om bostaden som en påverkbar del av hushållets levnadsvillkor i takt med att påverkansmöjligheter erbjuds de boende.



V = VARDAGSRUM, K = KÖK, S = SOVRUM, B = BADRUM

FIGUR 4:15

FLEXIBEL LÄGENHET, NORRLIDEN, KALMAR, KV. MARMOR & PORFYREN. (UR BOFAKTA)

Flexibilitet är en form av påverkansresurs på mikronivå som inte får spelas bort med hänvisning till tekniska, ekonomiska eller administrativa problem, vilka dessutom är helt marginella och i dag redan lösta. Att inom hushållets ram konkret kunna påverka sina levnadsvillkor är dessutom en god utgångspunkt för aktivt deltagande i beslutsprocesser på högre nivåer.

Konsekvenser för barn

Inom hushållet sker ständigt förändringar. Mycket påtagligt är att barnen växer upp och ställer andra krav på omgivningen, att antalet barn ändras, att föräldrarnas förvärvssituation förändras m. m. Mindre påtagliga men lika viktiga är förändringar vad gäller enskilda hushållsmedlemmars värderingar, det samlade hushållets normer m. m. De flesta av dessa förändringar för med sig nya och bitvis annorlunda krav på omgivningen. Vissa kan tillgodoses enbart genom en ömsesidig anpassning till de nya förhållandena hushållsmedlemmarna emellan, andra förutsätter förändring av den fysiska miljön, av de rumsliga förhållandena. Eftersom barnen är de som utvecklas mest och snabbast är det i mycket stor utsträckning deras krav som primärt måste tillgodoses. Men i och med att barnens förhållanden förändras så förändras hela hushållets. Möjligheterna att påverka och att anpassa sig till nya omständigheter är alltså i hela hushållets gemensamma intresse för att ömsesidigt respekt och förståelse skall kunna skapas och bevaras mellan medlemmarna.

När konflikter uppstår i ett barnhushåll sker det ofta p. g. a. att någon eller några delar av hushållets totala situation förändras. Nya krav ställs som ofta gäller hela hushållet. Många av dessa krav kommer från barnen som en naturlig del i deras utveckling. Vissa av dessa krav är intimt kopplade till bostadens utformning. Det kan gälla krav på större ytor för aktiviteter bundna till vissa utvecklingsstadier, att kunna ha plats för ett elektriskt tåg, att kunna ställa upp ett pingisbord o. s. v. Om barnen inte kan ges möjlighet att någotsånär förutsättningslöst diskutera dessa krav på grund av alltför påtagliga yttre restriktioner innebär detta lätt en bristfällig inlärningssituation. Om i stället hela hushållet gemensamt kan komma fram till en lösning och ta ansvar för den innebär detta, inkluderat de svårigheter det innebär att komma fram till denna lösning, en positiv inlärningssituation för barnen.

Om inte påverkansmöjligheterna finns kanske detta tvingar hushållet att flytta med de konsekvenser detta har för barnen att bryta upp från skola och kamrater m. m. Dessutom kan den påtvingade flyttningen, om den också uppfattas negativt av föräldrarna, få en indirekt negativ effekt på barnen – ett på trygghet grundat gott klimat inom familjen kan gå förlorat.

Bristen på möjligheter att påverka annat än det privatägda, t. ex. den eventuella sommarstugan, kan för barnen innebära en olycklig utgångspunkt, som det kanske för med sig till skolan och vidare i livet.

Byggnaden

Allmänt

Den tredje typen av anpassbarhet, elasticitet, ger hushållet en ytterligare möjlighet att anpassa bostadens utformning till ändrade anspråk. Elasticitet och flexibilitet kan självfallet förekomma oberoende av varandra men kan med fördel även komplettera varandra. Flexibiliteten ger endast möjlighet till förändringar inom en fysisk rumslig ram medan elasticiteten innebär att denna ram kan vidgas. (Se fig. 4: 16)

Den enskilda bostaden kan som figuren visar vidgas eller krympas allt efter ändrade anspråk, uthyrningsrummet kan bli ett extra rum, direkt knutet till ursprungsbostaden.

Anpassbarhet är även vad gäller utrymmen i byggnaden men utanför bostaden en viktig faktor. På samma sätt som förändringar sker inom ett hushåll ändras naturligtvis också förhållandena för den i samma byggnad boende gruppen av hushåll. Även gemensamma utrymmen i trapphus, källare, bottenvåning, på vind eller tak måste kunna anpassas till ändrade förutsättningar och krav.

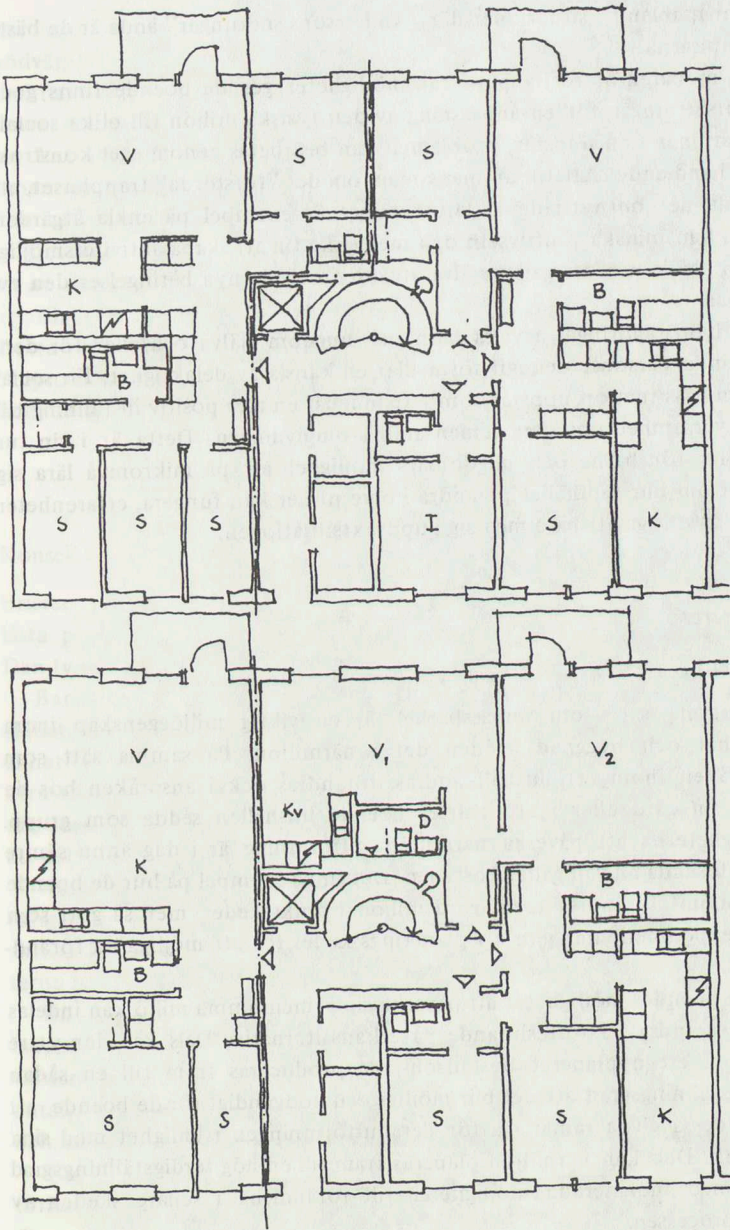
Konsekvenser för barn

Den elastiska bostaden kan innebära ett påtagligt tillskott för barn och främst ungdom. Exempelvis kan ett hushåll när ett av barnen kommit upp i tonåren låta uthyrningsrummet, som tidigare varit avskilt från lägenheten i övrigt, bli ett mer avskilt rum ingående i lägenheten. Här kan tonåringen få den eftertraktade avskildheten och leva ett i vissa avseenden eget liv. Att tvingas kvar i gamla förhållanden när dessa inte längre är i överensstämmelse med anspråken kan få hämmande effekter på tonåringens möjlighet att utvecklas vidare till en mer självständig individ. Denna lösning kan samtidigt innebära att den önskade avskildheten kombineras med en känsla av trygghet, den att ändå ha familjen, som uppbrottet sker ifrån, nära till hands.

Ofta förekommande klagomål i hyreshusområden gäller att ungar sliter ner, förstör och lortar ner i trapphus, källare o. s. v. I mängder av hyreshus står utrymmen i t. ex. källare outnyttjade trots att det finns en mängd barn och ungdom som saknar lokaler att vara i och som lider brist på aktivitetsmöjligheter.

Dessa inte ovanliga förhållanden är symptom på att bristsituationer föreligger, att det finns problem som måste lösas. Men hur undanröjs dessa brister och problem?

Exempel på vanliga reaktioner från upprörda vuxna är: "Att aldrig hyresvärden kan göra något åt det här" eller "Anderssons ungar borde få stryk" eller "Man skäms ju när ens vänner kommer på besök som det ser ut" o. s. v. Dessa och liknande kommentarer uppsnappas av barn och ungdom och förmedlar en opåverkbarhetens handlingsförlamning och brist på gemensamt ansvar. Såväl vuxna som barn upplever moment av vantrivsel. I brist på reella och/eller upplevda brister på påverkansmöjligheter tvingas man söka efter verkliga eller påhittade syndabockar. Barnen



V = VARDAGSRUM, S = SOVRUM, K = KÖK, Kv = KOKVRÅ, B = BAD, D = DUSCH

I = INACKORDERINGSRUM

FIGUR 4:16

ELASTISKA (OCH FLEXIBLA) LÄGENHETER (UR SKARNE-SYSTEMBROSCHYR)

ÖVRE PLANEN : 5 ROK, 3 ROK, INACKORDERINGSRUM MED WC

NEDRE PLANEN : 3 ROK, 4 ROK MED KOKVRÅ

hamnar ibland i situationer där "Anderssons snorungar" ändå är de bästa kompisarna!

Om däremot reella påverkansmöjligheter ges de boende finns goda förutsättningar för en anpassning av den fysiska miljön till olika sociala situationer som uppstår, problemen kan bearbetas genom eget konstruktivt handlande. Att tillsammans måla om det "förstörda" trapphuset, att inreda det outnyttjade källarutrymmet är exempel på enkla åtgärder, vilka kan minska vantrivseln och medverka till att skapa aktivitetsmöjligheter, både när det gäller själva åtgärden och de nya betingelser den ev. skapar.

Miljöförändringar i vilka barn och ungdom själva och/eller för dem välkända personer deltagit förmedlar en känsla av delaktighet. En social inlärningssituation uppstår som lätt innebär en mer positiv inställning till och varsamhet om den gemensamma omgivningen. Detta är i sin tur positivt för barns och ungdomars möjlighet att på mikronivå lära sig något om hur samhället på andra högre nivåer kan fungera, erfarenheter vilka är viktiga att bära med sig i uppväxtsituationen.

Kvarteret

Allmänt

På samma sätt som anpassbarhet är en viktig miljöegenskap inom lägenhet och byggnad är den det i närmiljön. På samma sätt som anspråken inom ett hushåll ändras, förändras också anspråken hos de kring en gård eller i ett kvarter boende hushållen sedda som grupp. Möjligheterna att påverka närmiljöns utformning är i dag ännu sämre tillgodosedda än vad gäller bostaden. Det finns exempel på hur de boende gemensamt förändrat t. ex. gårdsmiljön i bruksskedet, men så gott som inga experiment har gjorts i planeringsskedet för att möjliggöra förändringar.

De boendes möjligheter att påverka sin gemensamma miljö kan indelas i två varandra icke uteslutande påverkansalternativ. Dels kan den yttre miljön i ett nyplanerat bostadsområde produceras fram till en sådan färdigställningsgrad att det blir möjligt och nödvändigt för de boende att inom dessa givna ramar stå för detaljutformningen i enlighet med sina anspråk. Dels kan närmiljön planeras fram till en hög färdigställningsgrad men med inplanerade möjligheter till förändring i senare skeden av bruksprocessen.

Det första alternativet talar ytligt sett mot de argument som i boendemiljödebatten framförts mot den ofärdiga miljön, mot de förhållanden som innebär att de boende under alltför lång tid i nyproducerade områden tvingas leva mitt i en lerig, skräpig och för barnen ofta farlig byggarbetsplats. Det ytliga i dessa eventuella motargument ligger däri att detta är en ofärdighet i strid mot de boendes krav på miljön. En låg färdigställningsgrad avsedd att ge de boende själva möjligheter att kontrollera bostadsmiljöutformningen är däremot en resurs i de boendes intresse. Den gemensamma beslutsprocess som krävs för att enas om en

viss utformning ger som en väsentlig biprodukt en för genomförandet nödvändig och i sig utvecklande kontakt grannar emellan. För det praktiska genomförandet av denna typ av delegerat planeringsansvar krävs att medel fonderas och står till de boendes förfogande. Det är mycket viktigt att den planering som naturligtvis ändå måste äga rum innan de boende tar sin del av ansvaret är sådan att den möjliggör flera alternativa utformningar.

Det andra alternativet skiljer sig endast från det första därigenom att en av dessa alternativa utformningar genomförts, dock på ett sådant sätt att förändringar är praktiskt möjliga att genomföra i ett senare skede. Detta alternativ för dock inte lika lätt med sig samma positiva "biprodukter" som det första och utformningen kan dessutom av de boende uppfattas som mer slutgiltig än den egentligen är.

Konsekvenser för barn

Bristen på anpassbarhet i närmiljön förmedlar till barn en upplevelse av låsta positioner, föräldrarna klagar och barnen är själva otillfredsställda. Den fysiska miljön är snarare restriktiv än utvecklande.

Barns experimentslusta kan nästan enbart få en destruktiv karaktär. I stället för att söka orsaken till det destruktiva agerandet som inte är annat än ett symptom på bristförhållanden görs redskap fastare och övrig utrustning alltmer oförstörbar och statisk. Detta utmanar lätt barn och ungdom till att när de "lekt färdigt" med den nya utrustningen övergå till att lista ut hur den ändå kan förstöras.

Närmiljön är också statisk i den bemärkelse att den inte är tänkt att fungera annat än sommartid – vissa delar av gården får inte spolas till skridskobana, bristen på nivåförändringar undanröjer effektivt möjligheterna att åka kana o. s. v.

En anpassbar gårds- och kvartersmiljö innebär hänsynstagande till att barnen växer upp och utvecklas och till att intressen, normer och värderingar ändras. Exempelvis kan sandlådorna ändras till storlek och antal, utrustningstypen varierar och kvarterslokalerna ges skiftande form och innehåll.

När de boende ställs inför situationen att gemensamt besluta om förändringar av t. ex. det egna kvarteret, så att det i högre utsträckning överensstämmer med deras anspråk, kommer problem att uppstå. Detta får inte betraktas som något huvudsakligen negativt. Barn och ungdom får då uppleva hur olika individers behov och anspråk varierar och tar sig olika uttryck. Det är viktigt för dem att få deltaga i beslutsprocesser och se att konflikter kan lösas inom gruppen och att åtgärder kan vidtas för att förändra rådande förhållanden. Möjligheten att påverka den nära omgivningen är konkret och fattbar. Aggressioner som endast riktar sig mot anonyma beslutsfattare utanför den nära vardagstillvaron gör att problemen av barn uppfattas som abstrakta och oöverblickbara och lösningen uteblir också ofta.

Bostadsområdet och stadsdelen

Allmänt

Trots att det primärt är de boende som i olika avseenden förändras talar man ofta om att det är bostadsområdet som förändras. Detta uttrycksätt ger ett intryck av att det i första hand är den fysiska miljön som förändras. I vilken utsträckning detta är relevant, annat än vad gäller vegetationen, tål diskuteras. Den typ av anpassbarhet som finns inbyggd i olika bostadsområden inskränker sig nästan helt till att gälla en markberedskap för nya skolor och barnstugor under de första ca. 10 åren (samt en eventuell centrumbyggnad). Dessa utbyggnadsmöjligheter är krav som måste kunna tillgodoses. Men vad händer med dessa lokaler när barnen vuxit upp? Till vad kan de då användas? I t. ex. Stockholms 30-, 40- och 50-talsförorter hotas i dag många skolor av nedläggning.

De barn och ungdomar som växer ur barnstuge- och skolåldrarna har stort behov av lokaler för olika typer av fritidsverksamhet. Men varken gårdagens eller dagens skolor är planerade för en alternativ användning. Lika lite kan obebyggda delar av bostadsområden tas i anspråk för nya lokaler utan att man inkräktar på värdefulla grön- och parkområden.

De flesta förvaltare har visat en negativ inställning till att upplåta tomma lägenheter till för de boende gemensamma lokaler, trots att denna åtgärd i de flesta fall sannolikt skulle eliminera de negativa effekter som avsaknaden av hemvister i bostadsområden utgör (jfr. Lekmiljörådets Rosengårdsrapport) (41).

Konsekvenser för barn

De flesta bostadsområden är utformade för att fungera, om än bristfälligt så ändå primärt, för småbarnsfamiljer. Om inte områdena kan anpassas till de ändrade krav som uppstår när barnen växer upp kommer dessa i stället att tvingas anpassa sig till de rådande förhållandena med den brist på stimulans och aktivitetsmöjligheter detta innebär.

Trafiklösningar som innebär att gator dras långt in i bebyggelsen styckar sönder bostadsområdena i små enklaver. Mycket få och små markarealer i ett bostadsområde blir härigenom tänkbara reservytor i samband med de nya kraven.

Skolor och barnstugor med en statisk utformning är sällan tänkbara för andra verksamheter när en stadsdel fått en annan åldersstruktur än i inflyttningsskedet och närmaste 5–10-årsperiod. Bostads- och stadsdelscentra byggs upp nästan uteslutande kring varukonsumtion, utan möjligheter till meningsfulla aktiviteter för barn och ungdom. Ändå är centrumbebyggelsen det mest spännande och händelserika ett bostadsområde eller en stadsdel har att bjuda. Barnen och ungdomarna växer upp i och präglas av denna konsumtionsmiljö utan reella möjligheter att bryta sig ur den.

Anpassbara bostadsområden och stadsdelar innebär en god beredskap för nya aktiviteter och verksamheter. Detta kräver möjligheter att ändra olika lokalers och utrymmens detaljutformning och dels att utvidga redan

befintliga byggnader och utrymmen inomhus. Även om det kan te sig naturligt att i planeringsskedet hårt utnyttja de bästa lägena inom ett bostadsområde så kanske just delar av dessa lägen är vad som bör reserveras för framtida bruk. Först när de boende har tagit området i bruk en tid och fått reell möjlighet att upptäcka dess eventuella brister kan på verkligt goda grunder avgöras vilka verksamheter som utöver de direkt nödvändiga bör lokaliseras till dessa mest attraktiva lägen.

4.6 Variation

Med variation avses i detta sammanhang miljöns utformning med tanke på människors möjligheter att strukturera sin omgivning. Vi skiljer på två typer av variation, dels variation vad gäller den fysiska miljöutformningen, främst synupplevelser (färg, form, rörelse) men även lukt, ljud och beröring och dels variation vad gäller händelser eller aktiviteter i den fysiska miljön.

Viktiga samlingsbegrepp är i detta sammanhang orienterbarhet och i en mer psykologisk mening identifikationsmöjlighet. Härmed också sagt att variation inte har något egenvärde.

Bostaden

Allmänt

Som tidigare nämnts är utbudet av bostäder mycket likartat till form och innehåll. Även olika stora bostäder är mycket lika i de flesta avseenden. En lägenhet på 4 r. o. k. skiljer sig nästan enbart från en på 3 r. o. k. på så sätt att den har ett litet sovrum ytterligare. Kök, vardagsrum, föräldrasovrum, badrum osv. är så gott som identiska. Förvisso är antalet rum ett viktigt kriterium för ett hushåll vad gäller en lägenhets egenskaper men endast ett av många tänkbara.

Olika hushåll har en mängd olikheter — förutom vad gäller antal hushållsmedlemmar, deras ålder, kön osv. även vad gäller normer, värderingar, roller inom hushållet osv. De har alltså olika anspråk på hur deras bostad skall vara beskaffad. Men de har i dag inga reella möjligheter att inom t. ex. kategorin 3:or i hyreshus eller 5:or i radhus välja efter just sina anspråk. När denna möjlighet att välja i enlighet med anspråken inte finns i tillräckligt hög utsträckning tvingas hushållet anpassa sig till vad som bjuds. Identifikationsmöjligheterna begränsas.

Konsekvenser för barn

Som en av många viktiga förutsättningar för en gynnsam utveckling för barn och ungdom nämns ofta att ha någon, några att kunna identifiera sig med, någon att lära sig av, att ta efter, att känna trygghet hos, att se upp till och samtidigt våga ifrågasätta och kritisera. Mycket viktiga är i detta sammanhang naturligtvis medlemmarna i den egna familjen. Om föräld-

rarna, och därmed familjen som helhet, bor på sådant sätt att de bl. a. genom bostadens utformning inte kan leva i enlighet med sina anspråk uppstår olika allvarliga grader av tvångsanpassning, vilket i sin tur i olika hög utsträckning påverkar dem negativt och därmed hela det psykologiska klimatet i familjen i samma riktning.

Utan tvekan är denna allmänt beskrivna situation vanlig för mängder av barn och ungdom. Föräldrarna, vilka fungerar som viktiga identifikationsobjekt, upplever alltså inte själva en i alla avseenden tillräcklig tillfredsställelse, vilket direkt överförs till barnen. Vi vill inte med detta påstå att de fysiska miljöförhållandena är viktigast i detta sammanhang utan endast att de är en av flera viktiga faktorer, särskilt med tanke på att barnen också själva upplever samma brister som föräldrarna.

Denna typ av bristsituation som både barn och föräldrar upplever förmedlar dessutom lätt en olycklig bild av det opåverkbara samhället, en bild som inte sällan kan leda till passivitet och främlingskap (jämför kap. 4.5).

Byggnaden och kvarteret

Allmänt

Paralleller kan bitvis dras mellan familjens betydelse på bostadsnivån och de olika stora grupperna boende och deras betydelse på byggnads- och kvartersnivå. I det preindustriella samhället hade grannar en alldeles påtaglig betydelse. Mellan hushållen rådde en form av beroende som ofta innebar olika grader av produktionsgemenskap, där kontakten mellan grannar var en del av den vardagliga tillvaron (42). Då rådande produktionsförhållanden hade en relativt sett hög grad av variation både vad gäller kontakter och händelser.

Idag däremot finns inte dessa osökta tillfällen till kontakt i samma utsträckning. Grannarna har inte mycket gemensamt annat än att de just är grannar. Det saknas ofta naturliga förutsättningar för kontakt. Kontakt tas i dag till stor del för kontaktens egen skull. Av förklarliga skäl saknas ofta i moderna bostadsområden en tradition att bygga varierande kontakter på.

Den fysiska miljön i dagens bostadsområden är i mycket stor utsträckning ovarierad bl. a. beroende på att den är statisk till sin karaktär. De olika gårdarna inom ett och samma kvarter är i stort sett utformade på samma sätt och har mycket likvärdig utrustning – byggnaderna är grupperade på samma sätt och ser likadana ut både vad gäller färg och form, gårdarna har samma markbehandling och är försedda med samma lekutrustning och inplanterad vegetation osv. Det råder en påtaglig brist på variation i avseende på såväl utseende som händelser.

Konsekvenser för barn

Barnen i moderna bostadsområden har så gott som helt likvärdigt utformade gårdar. En varierad gårdsutformning inom och mellan kvarter

skulle kunna innebära ett rikare utbud på aktiviteter och händelser. Barnen skulle uppmuntras till att, i högre utsträckning än vad som i dag är fallet, utforska omgivningen.

Barns och ungdoms behov av att ha människor att identifiera sig med gäller inte bara inom familjen. Identifikationsobjekt bör också, allra främst för ungdomar, finnas utanför familjen, i närmiljön. Beroende på bl. a. de dåliga möjligheterna till naturlig kontakt finns påtagliga risker för att en bristsituation uppstår av typen "egna barn och andras ungar".

I moderna hyreshusområden råder också en variationsfattigdom i avseende på de boendes ålder och kön. Barn och hemmaarbetande mödrar är så gott som de enda som vistas i bostadsområden, i kvarteren och på gårdarna. Dagens bostadsområden är för dessa kategorier deltidsmiljöer på heltid.

En successiv och inte i lika stora enheter genomförd utbyggnad skulle ge en något mer varierad befolkningssammansättning.

Ett mer varierat utbud av lägenhetsstorlekar och en mer konsekvent driven anpassning av lägenheterna till rörelsehämmades krav skulle dessutom kunna innebära fler äldre människor i de annars så åldershomogena kvarteren.

Bostadsområdet och stadsdelen

Allmänt

Ju större den fysiska miljön inom vilken människor rör sig är desto större blir behovet av att kunna strukturera sin omgivning. Orienterbarhet är inom begreppet variation en viktig delaspekt. Möjligheten att orientera sig är beroende av utbudet på aktiviteter och händelser, förändringar i miljön m. m. Dagens moderna bostadsområden och stadsdelar är utbyggda som stora enheter, oftast under en mycket kort tidsperiod. Utformningen av de olika delarna är mycket likartad. Variationen är mycket begränsad både inom och mellan olika, främst bostadsområden, men även stadsdelar.

För att underlätta orienterbarheten är det av vikt att bebyggelse och övriga enheter i den fysiska miljön organiseras efter en tydlig princip, samtidigt som denna princip inom sig rymmer variationer som möjliggör att skilda delar av t. ex. kvarteret har sin egenart. Inom en organisationsprincip bör således olika detaljutformningar varieras t. ex. byggnaders höjd, rumsbildningars proportioner, markbehandling, färg, material m. m.

Varje bostadsområde och stadsdel har unika förutsättningar vad gäller läge och natur, både de naturförutsättningar som råder just där ett bostadsområde och stadsdel uppförs och den omgivande naturen. Det är angeläget att bevara och ta till vara dessa förutsättningar för att skapa en egenart hos de olika områdena. Befintlig vegetation måste i högre grad än vad som är fallet i dag bevaras, naturliga nivåskillnader likaså. Exempelvis blir gångvägar som anpassas till rådande naturförutsättningar i mycket större utsträckning variations- och upplevelserika. Möjligheterna att röra sig till fots i ett bostadsområde eller en stadsdel bör vara varierande. Att kunna välja olika vägar kan stimulera både fantasi och aktiviteter.

Konsekvenser för barn

Kunskapen om hur barn strukturerar sin miljö, hur de orienterar sig i den är mycket begränsad. Men upplevelsen att kunna strukturera miljön, att känna igen den, att kunna hitta, är sannolikt av stor betydelse för barns känsla av trygghet.

Det kan tyckas självklart men är ändå viktigt att påpeka att barn och vuxna upplever miljön olika främst kanske vad gäller dess skala men även vad som uppfattas som speciellt och särskiljande miljöer emellan. Barn har inte som vuxna erfarenheter av att strukturera omgivningen. Struktureringen är en intellektuell process som i stor utsträckning sker på det medvetna planet. Barn vistas i och rör sig mellan miljöer utan att i samma utsträckning som vuxna notera t. ex. rörelsemönster. Denna relativa oförmåga att strukturera omgivningen hämmar barns aktionsradie varigenom deras erfarenheter av olika miljöer beskärs.

Bristen på andra verksamheter än boende inom moderna bostadsområden innebär för barn och ungdom en begränsning i de erfarenheter som kan göras. Avsaknaden av arbetsplatser inom och i anslutning till boendet är påtaglig. Barn ges mycket begränsade möjligheter att uppleva annat än konsumtion och förslitning. Den lilla kvartersanknutna arbetsplatsen har t. ex. helt försvunnit.

Bostadsområdes- och stadsdelscentra är nästan helt kommersiellt präglade. Trots det begränsade utbudet på aktiviteter som dessa erbjuder är de ändå ofta de mest attraktiva delarna. Av de visioner om centrumtorget som piazzan med det rikt varierande folklivet i anslutning till en mängd aktiviteter har i stort sett blivit intet. Den variationsfattiga miljön uppmuntrar inte barn och ungdom till meningsfulla aktiviteter utan förmedlar snarare en bild av det monotona, opåverkbara samhälle som väntar dem som vuxna. Detta tomrum är också en form av erfarenheter, som t. ex. kan yttra sig i destruktivt beteende. Inte sällan förstärks denna destruktivitet p. g. a. omgivningens negativa förväntningar. Dessutom registrerar de något yngre barnen de äldres beteende och påverkas lätt av det, kanske t. o. m. utan att så starkt som de äldre uppleva de bristförhållanden som är de bakomliggande orsakerna till destruktiviteten.

5 Social och rumslig segregation

I detta kapitel beskrivs översiktligt segregationstillstånd och processer på olika nivåer, hur social och rumslig segregation samverkar, vilka de grundläggande orsakerna till segregation är samt vilka konsekvenserna är för barn. Kapitlet avslutas med en diskussion av tänkbara effekter av integration samt några exempel på planeeringsåtgärder som kan åtminstone motverka en vidare utveckling av rådande segregationsförhållanden.

5.1 Inledning, begreppsbeskrivningar, avgränsningar

”Vi lever i ett segregerat samhälle” är i dag ett ganska vanligt förekommande påstående, som ofta används relativt allmänt och opreciserat och som kan stå för många olika åsikter.

Påståendet kan t. ex. åsyfta att invandrare inte har en reell chans att komma in i vårt svenska samhälle och accepteras på lika villkor som vi ”normala” svenskar.

Vissa gånger menas med detta påståendet att ett onaturligt stort antal hushåll med låg socioekonomisk status bor i vissa nya ofta stora förortsområden, att det i dessa områden på dagarna endast finns barn i ungefär samma ålder och hemmafruar samt att de mer privilegierade bor i villaområden i utkanten av städerna.

Andra gånger avses att vi lever i ett påtagligt funktionsuppdelat samhälle, där boende, arbete, fritid m. m. är klart skilda från varandra.

Ibland avses att de människor som har sämst utgångsläge i uppväxtsituationen i praktiken har sämre möjligheter till en hög utbildning och därtill hörande högstatusbetonade och välbetalda jobb.

Vissa gånger åsyftas att människor från samma klass eller skikt endast umgås med människor med samma bakgrund.

Andra gånger menas med detta påstående att de som har dåliga boendeförhållanden är de som också har de smutsiga, hårda, ointressanta och opåverkbara arbetssituationerna och att dessa människor även har sämst hälsa och är de minst politiskt aktiva.

Listan kan göras avsevärt längre. Den pekar dock redan i detta skick på den mängd olika betydelser som termen segregation har i dagligt tal. Listan antyder också att orsakerna till segregation står att finna på en överordnad samhällelig nivå, klart kopplade till produktionsförhållanden och typ av ekonomiskt system. Vidare visar listan på att segregation

ständigt yttrar sig på individ- eller hushållsnivå i alla de vardagliga situationer som människor ständigt befinner sig i.

Vi skall här närmast göra ett försök att skapa någon form av klarhet i den flora av betydelser som termen segregation har.

Med segregation avses åtskillnad. Åtskillnaden gäller främst i avseende på social status, ekonomi, ålder, kön och ras. Man kan utskilja två typer av segregation, social segregation och rumslig segregation.

Med social segregation avser vi att grupper, kategorier eller klasser avskiljs från varandra på sådant sätt att någon form av social orättvisa uppstår, att någon grupp, kategori eller klass missgynnas gentemot övriga. Ett exempel på social segregation ur listan ovan är att de som har de "dåliga" jobben också lever under dåliga omständigheter i övrigt och att deras möjligheter att förändra sin situation är små.

Med rumslig segregation å andra sidan menar vi att grupper, kategorier eller klasser åtskiljs och/eller åtskiljer sig från varandra i rumslig bemärkelse. Den rumsliga segregationen exemplifieras i listan ovan med att ett onaturligt stort antal icke-privilegierade hushåll bor i en typ av bostadsområden och privilegierade i en annan.

Social och rumslig segregation är intimt knutna till varandra, ett dialektiskt förhållande råder. Social segregation skapar förutsättningar för rumslig, rumslig segregation å andra sidan förstärker redan rådande sociala segregationsförhållanden.

I några av exemplen ovan kan segregation ses som en process som ständigt pågår, t. ex. i det om utbildning: de som har de sämsta förutsättningarna socialt och ekonomiskt från sin uppväxt utestängs från viss typ av utbildning, vissa typer av arbeten och boendemiljöer. Segregationen ökar.

I andra exempel kan segregation betraktas som ett tillstånd: man kan i siffror belägga att ett onormalt stort antal invandrare och svenskar med låg socio-ekonomisk status i dag bor i vissa bostadsområden.

Att påståendet "Vi lever i ett segregerat samhälle" har relevans innebär inte att det i sig är något negativt med olikheter. Det är i många fall oundvikligt och i visst t. o. m. positivt men när olikheterna blir till en belastning för enskilda människor eller kategorier uppstår negativa effekter och det blir aktuellt att tala om segregation, såväl social som rumslig.

När vi fortsättningsvis behandlar segregationsproblemen i dagens svenska samhälle kommer vi huvudsakligen att ta upp den rumsliga segregationen i anknytning till boende som egen verksamhet och i relation till andra verksamheter, främst arbete.

5.2 Boendesegregation på olika nivåer

Boendesegregation förekommer som tillstånd och process på olika nivåer. Här skall vi först kortfattat beskriva segregationsförhållandena på några olika nivåer med en successivt ökande detaljeringsgrad fram t. o. m. bostadsområdesnivån. Avslutningsvis redovisar vi orsakerna till segrega-

tion, som vi ser det, samt diskuterar mer principiellt av myndigheter föreslagna integrationsåtgärder och tänkbara effekter därav.

På nationell nivå pågår och har en längre tid pågått en kraftig strukturomvandling som bl. a. innebär en koncentration av kapital till större och färre företag. Dessa lokaliseras av företagsekonomiska skäl till vissa expansiva regioner. Människor tvingas bosätta sig där arbetstillfällena finns och bostäder lokaliseras även de till dessa expansiva regioner. Eftersom de expansiva regionerna och orterna fortsätter att dra till sig nya arbetstillfällen, krävs en snabb bostadsutbyggnad. Av lönsamhetsskäl byggs stora bostadsområden ut snabbt och i ett sammanhang, något som underlättas av och aktivt främjar byggnadsbranschens höga grad av monopolisering.

Den här beskrivna utvecklingen innebär för många att de saknar arbetstillfällen på hemorten. De tvingas ofta snabbt flytta hemifrån dit där försörjningsmöjligheterna finns. En relativt stor andel av dessa flyttare har knappa resurser, dvs. små möjligheter att på den nya orten välja bostad i enlighet med sina behov och anspråk. Olika regioner har mycket olika förutsättningar att bjuda invånarna. De unga och välutbildade flyttar från regioner med brist på arbetstillfällen. Underlaget för olika typ av service minskar. Allt färre har möjlighet att bo kvar. Det råder segregation på nationell nivå som får konsekvenser på underliggande nivåer.

På ortsnivå uppstår boendesegregation bl. a. som en konsekvens av förhållanden på den på den nationella nivån. Orten kan vara segregerad på så sätt att människor med olika socioekonomisk status i mycket stor utsträckning bor i skilda delar av t. ex. staden. Arbetsplatserna är även de inte sällan lokaliserade till olika delar av orten beroende på vilken typ av arbetsplats det gäller. Kommunikationsförhållanden spelar också de en avgörande roll. Om den kollektiva trafiken är bristfälligt utbyggd kan det innebära att företag lokaliserar sig till den/de delar av orten där efterfrågad arbetskraft bor och att arbetskraften flyttar dit där försörjningstillfällen finns. Det är inte heller ovanligt att andra verksamheter t. ex. utbildning och kultur faller in i detta mönster och att härigenom segregationen ytterligare förstärks.

Undersökningar gjorda i t. ex. Stockholm och Malmö påvisar tydligt att i vissa delar av staden bor en mycket stor procent av befolkningen med låg social och ekonomisk status (Stockholm) eller av arbetarbefolkningen (Malmö). I Stockholm har för olika delar av staden framräknats ett socialt index som visar att just i de stadsdelar där låginkomsttagarna i stor utsträckning bor förekommer också det största antalet ingripanden av barnavårds- och nykterhetsnämnd, mest socialhjälp etc. (1)

På stadsdelsnivå yttrar sig den sociala segregationen på olika sätt. Den ekonomiska planering, eller snarare avsaknaden av ekonomisk planering, är på ett olyckligt sätt frikopplad från bostadsplaneringen. Inte obetydliga delar av den ekonomiska planeringen har resulterat i en komplicerad arbetsfördelning som i sin tur krävt en extrem utveckling av transport- och kommunikationsmedlen för att kompensera för bristen på samordning mellan boende och arbete. Med i denna bild finns också den

markanta omstruktureringen av detaljhandeln mot större och färre butiksenheter och därtill kopplade krav på stort kundunderlag.

Den fysiska planeringen, främst bostadsplaneringen, har anpassats till denna utveckling som en del i tingens ordning. Resultatet har bl. a. blivit koncentrerade stadsdelar med hög bebyggelsetäthet och befolkningskoncentration.

Samtidigt som bostadsplaneringen har underordnats s. k. "överordnade" krav har de privilegierade gruppernas krav på ett mindre koncentrerat boende tillgodosetts. Kring den koncentrerade bebyggelsen har successivt glesare områden planerats, av vilka de ägda småhusområdena utgör en stor andel. För att kunna bo i dessa krävs en god ekonomi, bilinnehav för att kompensera de dåliga kollektiva kommunikationerna samt en positiv inställning till att sätta sig i skuld, vilket är dels sociokulturellt och dels materiellt betingat, i och med att ränteavdragen i de högre inkomstlägena får en gynnsammare inverkan skattemässigt.

Den inledningsvis konstaterat rådande sociala segregationen får alltså effekter även i rummet på stadsdelsnivån. Den rumsliga segregationen är en anpassning till rådande sociala segregationsprocesser och får trots ökande medvetenhet om vidhängande problem vidareutvecklas utan effektiva motåtgärder.

De stora samtidigt utbyggda stadsdelarna för med sig en nästan samtidig inflyttning av ett mycket stort antal hushåll med i flera avseende likartad situation – unga, nygifta par med begränsade ekonomiska resurser, hemarbetande mammor med ett eller ett par barn. Den mycket ensidiga ålderssammansättningen får lätt till konsekvens att barnen får ringa kontakt med och erfarenhet av barn i andra åldrar och av vuxna.

Denna typ av befolkningshomogenitet förstärks dessutom av en i Sverige extra svag rörlighet i det äldre bostadsbeståndet, vilket bl. a. torde bero på hyresregleringen som gjort det möjligt för den äldre generationen att bo kvar i sina lägenheter när deras barn flyttat hemifrån.

En annan typ av stadsdelar, den som består av flera bostadsområden, kan också byggas ut i ett sammanhang med samma vidhängande problem som ovan. I detta fall kan segregationsförhållanden dessutom uppstå och utvecklas genom att de olika bostadsområdena har skilda hustyper och främst upplåtelseformer. Ägandet utestänger vissa kategorier från viss typ av boendemiljö. Hyreshusboende utestänger inte vissa kategorier i samma utsträckning men det kan lätt ske en uppdelning (åtskillnad) på sådant sätt att de hushåll som har de sämre ekonomiska och sociala förutsättningarna hänvisas till hyreshusområdena medan de mer privilegierade söker sig därifrån.

När en ny stadsdel eller ett större bostadsområde planeras tilldelar kommunen vanligtvis olika bostadsföretag var sitt område för bebyggelse. Det finns ofta från kommunalt håll en ambition att "vara rättvis" mot olika typer av byggherrar. De privata byggherrarna får sin del och bygger för de mest köpstarka hushållen. De kooperativa företagen, som gynnar bostadssparande och bygger sin bostadsförmedling på principen med kontantinsats gynnar huvudsakligen de måttligt välbärgade hushållen. De som slutligen har problem med att spara och alltså inte har råd med

någon kontantinsats hänvisas till de allmännyttiga företagens bostäder. Kommunernas agerande och bostadsföretagens intresseinriktning förorsakar på detta sätt boendesegregation. De kommunala bostadsföremålingarna spelar inte sällan med i denna segregering genom att till de bostadssökande hushållen anvisa bostad efter inkomst, premisser som dikteras av de privata byggherrarna. Hyresvärdarna har dessutom laglig rätt att i en rådande hyressituation avvisa hyresgäster som i något avseende icke är önskvärda, ett förhållande som innebär ytterligare en officiell sanktion åt boendesegregationen.

Olika bostadsområden får motiverat eller omotiverat ofta olika image, olika rykte om sig att ha en viss status. Detta förhållande påskyndar segregationsprocesserna. De som inte identifierar sig socialt och ekonomiskt med ett bostadsområde och huvudparten av dess invånare strävar efter att flytta därifrån. De som kommer i stället faller sannolikt i större utsträckning inom det mönster som imagen anger.

På *bostadsområdesnivån* avser vi att göra en något mer detaljerad granskning av några av de teorier som lanserats angående segregation. De flesta teorier som tar upp segregationsproblematiken på denna nivå gör det så att säga bakifrån – i stället för att primärt behandla social isolering som en form av segregation söker de kartlägga förutsättningarna för sociala kontakter. Det följande bygger till stor del på E. Hedman: Boende och sociala kontakter, Rapport nr 21 i Geografisk rörlighet – sociala och ekonomiska effekter, Umeå universitet 1974.

I ett historiskt perspektiv har de sociala kontaktmönstren i samhället förändrats. För att försörja sig behövde människor samarbeta. Genom samarbetet uppstod sociala relationer och blev en förutsättning för försörjningen.

I dagens samhälle har arbetsfördelningen drivits så långt att många människor inte behöver eller ens kan utveckla några sociala relationer med andra i arbetslivet. De personliga kontakterna är inte på samma sätt som tidigare nödvändiga och naturliga, de är inte som förr en direkt följd av och förutsättning för produktion och försörjning. Kontakter med andra människor var förut ett nödvändigt medel men har i dag närmast utvecklats till att vara ett mål i sig. Man kan betrakta detta, att sociala relationer lösryckts ur ett naturligt sammanhang, som själva kärnan i ett ständigt växande isoleringsproblem.

Vi skall nu studera några olika faktorerers betydelse för uppkomsten respektive vidmakthållandet av grannkontakter, nämligen fysisk närhet, likartade värderingar och behov av varandras hjälp (beroende).

Det har genom åren framförts teorier både för och emot att den fysiska miljön påverkar de boendes beteende. Teorierna hävdar t. ex. att man genom att fysiskt avgränsa näromgivningen, grannskapet, kan främja gemenskapskänslan mellan grannar. Dessa teorier leder till en föreställning om att den fysiskt rumsligt avgränsade enheten antas hos de boende frambringa en känsla av social enhet och samhörighet. Dessutom hävdas att man genom att gruppera bostadshus och serviceutbud på särskilda sätt relativt varandra kan ge de boende många och goda tillfällen att träffa på och bekanta sig med varandra.

Ett flertal studier har behandlat närhetens betydelse. De påvisar att både närhet och i bebyggelsen inplanerade kontaktpunkter har en positiv betydelse för grannumgänget. De flesta av dessa studier är utförda i befolkningsmässigt mycket homogena områden. Homogenitet i avseende på yrke, ekonomi, familjestruktur, etnisk, religions- och rastillhörighet har av bl. a. Gans (2) framhållits som viktiga faktorer för att sociala kontakter skall komma till stånd. Till dessa faktorer läggs också likhet vad gäller intressen och värderingar.

En annan typ av förutsättning för sociala kontakter är att människor har behov av varandras hjälp, "förutsättningen för interaktionen (mellan grannar) är i regel en kombination av något gemensamt mål eller intresse och vissa förhandsinformationer om varandra." (3) Dels påpekar Daun i detta citat vikten av gemensam nytta för att kontakter skall tas, dels tar han upp frågan om osäkerheten i själva kontakttagandet. Den som tar kontakt har önskemål att veta något om hur motparten kan tänkas svara på kontaktförsöket. En förutsättning för kontakt blir alltså att den kontakttagande parten kan förutse eller tror sig kunna förutse hur den andra parten kommer att reagera. Här har sannolikt gemensamma intressen eller erfarenheter stor betydelse. Daun exemplifierar med att "många av storstädernas s. k. byalag har kommit till då gemensamma intressen hotats inför rivning av hus, breddning av gator o. dyl." (3)

En annan form av osäkerhet och oro gäller sannolikt vad kontakten på sikt kan komma att leda till. Hedman (4) försöker förklara detta förhållande med "att människor om möjligt vill undvika att komma i ett negativt beroendeförhållande till andra människor. Ett negativt beroendeförhållande i den bemärkelsen att motparten har det större inflytandet över villkoren för kontakten eller samarbetet."

Inom homogena samhällen (ej slumområden) är osäkerheten om grannarnas intressen och värderingar mindre och oron för vad kontakter kan komma att leda till således också mindre.

Skillnader mellan olika typer av homogena områden har noterats i flera studier. Vi nöjer oss här med att exemplifiera med Kuper's (5) resultat där han påvisar att gruppen "bättre folk" (medelklassbefolkning) är reserverad medan gruppen "enkelt folk" (arbetarklassbefolkning) är "umgängessam". Kuper hävdar att de båda grupperna har olika inställning till avskildhet, att de reserverade skiljer på å ena sidan artighets- och hjälpkontakter och å andra sidan kontakter av mer sällskaplig natur och att deras sociala kontakter huvudsakligen går via mer formella kanaler. Den umgängessamma gruppen förväntar sig däremot varma sociala kontakter med sina grannar.

I mer heterogena områden med blandad arbetar- och medelklassbefolkning finns klara tendenser till att arbetarbefolkningen ger upp egna normer, accepterar medelklasslivet, skaffar sig en "reserverad" attityd och själva via värderingar, konsumtionsmönster och politisk inställning försöker komma sig upp och bli medelklass.

Som en huvudfråga vad gäller sociala kontakter på bostadsområdesnivån framstår alltså, om möjlighet till grannkontakter är något eftersträvanvärt, vilken grad av homogenitet och heterogenitet som skall eftersträvas. Gans anför fyra huvudskäl för heterogenitet (6):

(1) Heterogenitet skänker ett område såväl omväxling som demografisk "balans", och berikar därigenom invånarnas liv. Omvänt påstås homogenitet i förorterna omöjliggöra och beröva människor viktiga sociala tillgångar, såsom de äldres klokskap.

(2) Heterogenitet främjar en tolerans för sociala och kulturella skillnader och minskar således de politiska konflikterna och uppmuntrar demokratiska förlopp. Homogeniteten ökar isoleringen mellan områdets invånare och det övriga samhället.

(3) Heterogenitet erbjuder en vidgad fostrande påverkan på barnen, genom att lära dem att det existerar olika slags människor och genom att skapa möjligheter för dem att komma överens med dessa människor. Homogenitet antas begränsa barnens kunskaper om olika klasser, åldrar och raser och göra dem mindre kapabla till umgänge med andra i senare ålder.

(4) Heterogenitet främjar möjligheterna att utsättas för alternativa levnadssätt, t. ex. genom att tillhandahålla intellektuellt lagda grannar åt ett barn från ett hem som saknar böcker, eller genom att ge den rörliga arbetarfamiljen möjlighet att lära medelklassvanor. Homogeniteten får folk att stelna i sina nuvarande levnadssätt.

På motsvarande sätt kan fördelarna med homogenitet sägas vara:

(1) Homogenitet underlättar sociala kontakter mellan grannar. Tillryggalagd del av livscykel (vilket är en sammanfattning av sådana karakteristika som ålder hos vuxna, äktenskapliga status och barnens ålder) samt socialgrupp (i synnerhet inkomst och utbildning) är sannolikt de mest betydelsefulla karakteristika. En stark heterogenitet kan å andra sidan leda till kylighet mellan grannar, oavsett om de bor nära varandra.

(2) Homogenitet underlättar i än större utsträckning vänskapsförbindelser än endast sociala kontakter. Homogenitet möjliggör för människor att finna vänner i närheten av bostaden. Heterogenitet tvingar dem att söka vänner längre bort.

Ofta framförs när kontaktmönster boende emellan diskuteras att ett bostadsområde måste få en viss tid på sig att " mogna", att det är en fråga om att de boende successivt lär känna varandra. En förutsättning för att detta skall vara möjligt är att förutsättningarna för interaktion är förhållanden. Så är knappast förhållandena i dagens samhälle med dess markanta åtskillnad mellan boende och arbete. Boendet har en påtagligt privat karaktär utan egentliga inslag av kring gemensamma aktiviteter byggd kontakt.

I sin artikel "Who needs neighbours?" (7) framhåller Dennis att samhällsutvecklingen, och här inberäknat vad som normalt betraktas som de goda sidorna av denna utveckling, närmast negativt påverkar förutsättningarna för sociala relationer mellan grannarna. Han tar upp flera faktorer som medverkar till att försvåra de sociala relationernas uppkomst, t. ex. att kvinnorna i dag i högre utsträckning än förr förvärsar-

betar (färre dagkontakter), att kamratskapet inom äktenskapet blivit viktigare än förr (mindre umgänge könsvis), att lägenheterna men knappast de kollektiva lokalerna är bättre utrustade i dag (var och en klarar sig själv), att affärer och övriga serviceinrättningar vanligtvis ligger utanför bostadsbebyggelsen (färre möjligheter att råka på en viss granne), att barnen i dag har större möjligheter att genom ökad utbildning avancera i samhället (solidaritetskänslan kan undergrävas av möjligheten till konkurrens).

När Hedman fortsätter att diskutera förutsättningarna för sociala relationer konstaterar hon först att "det tycks vara själva beroendet (av varandra) som är det centrala, inte bara för uppkomsten utan också för vidmakthållandet av sociala kontakter, kontakter vilka i sin tur kan komma att leda till umgänge och vänskap."

Hedman skiljer i detta sammanhang mellan ett negativt beroende, att ena parten är i underläge, dvs. ett påtvingat beroendeförhållande och ett positivt beroende, i vilket bägge parter är lika beroende av varandra och troligen ännu viktigare, "har lika mycket att bestämma angående villkoren för 'samarbetet', både hur det skall pågå och hur det skall avslutas."

Många förhållanden pekar alltså mot att det i dag inte finns särskilt många skäl för de boende att ta kontakt med varandra. En konsekvens blir sannolikt att det i ett bostadsområde inte utvecklas några gemensamma normer. Bristen på normer kan i sin tur utgöra en effektiv spärr för kontakter, alltså en form av ond cirkel. Bristen på sociala relationer blir troligen inte en fråga om något tillfälligt utan om något bestående.

5.3 Orsaker till segregation

Vi anser oss utifrån ovan sagda kunna påstå att olika former av boendesegregation primärt inte är boendemiljöproblem. Härmed inte sagt att de inte har samband med boendemiljöns utformning. Däremot hänger segregationsproblemen mer intimt samman med samhällsstrukturen, dvs. produktions- och försörjningsförhållanden. Segregationsproblemen orsakas alltså i grunden av den långt drivna arbetsfördelningen och funktionsuppdelningen och av de ojämna maktförhållanden som råder i samhället.

Dessutom kan själva bostadsområdenas utformning ha en förstärkande eller försvagande effekt på de av samhällsförhållandena styrda segregationsprocesserna. Den fysiska miljön kan utgöra en möjlighet eller en restriktion (se kap. 3). Förhållanden på hushållsnivån t. ex. bostadsstandard och boendekostnad kan också ha stor betydelse för hur mycket tid, ork och pengar som blir över för sociala kontakter.

Det finns alltså många hypoteser ang segregation, både prövade och oprövade. Göran Lindberg har sammanfattat de flesta av dessa under två huvudrubriker, dels ekologiska och dels socio-kulturella hypoteser (8):

I. Ekologiska hypoteser

som i huvudsak är härledda ur en teoretisk grundsyn, som lägger tonvikten på den rent fysiska omgivningen och på individernas tävlan att uppnå bästa möjliga lokalisering i denna. Konkurrensprocessen tänkes främst vara en automatisk, opersonlig och icke-social natur.

- I: 1 Segregation p. g. a. marknadsprincipen. Om hyrorna är olika i olika delar av en stad och om hushållen har olika betalningsförmåga, kommer detta troligen att få segregande effekter.
- I: 2 Segregation p. g. a. grannskapsprincipen. Ett ursprungligt segregationsmönster kan konserveras, om det finns en tendens hos hushållen att i första hand flytta till näraliggande grannskap.
- I: 3 Segregation p. g. a. "minsta ansträngningsprincipen". Om individer strävar efter att få sin bostad så nära sin arbetsplats som möjligt, kommer detta att leda till segregation, särskilt om arbetsplatserna för olika befolkningskategorier ligger koncentrerade till olika platser i regionen.

II. Socio-kulturella hypoteser

som i huvudsak är härledda ur en teoretisk grundsyn som lägger tonvikten på den sociala omgivningen och på individernas socialt betingade val av lokalisering i denna. I den mån konkurrens förekommer är denna av social art och inte företrädesvis den blinda och opersonliga process som förekommer i den övriga naturen.

- II: 1 Segregation p. g. a. den "sociala valprincipen". Om olika befolkningskategorier har olika preferenser då det gäller livsstil och om olika delar av en stad uppfattas som i olika utsträckning kongruenta med livsstilarna, kan detta få segregande effekter på flyttningsvalen.
- II: 2 Segregation p. g. a. statusprincipen. Om olika delar av en stad har olika status- eller prestigevärden och om det finns en tendens hos individerna att sträva efter att komma till ett så socialt sett "fint" område som möjligt, kan detta få en segregande effekt. Principen förutsätter egentligen att marknadsprincipen och/eller ägarprincipen (se nedan) också verkar.
- II: 3 Segregation p. g. a. bortstöttningsprincipen. Om det finns en tendens att majoritetsgruppen i ett område utövar ett slags psykiskt tryck på dem som står lägre respektive högre på den sociala prestigeskalan, kan detta få till effekt att de sistnämnda grupperna blir mera flyttningsbenägna. Uppvägs inte den selektiva utflyttningen som då blir följden av en icke-segregerande inflyttningsström, blir resultatet att området blir mer och mer socialt homogent.
- II: 4 Segregation p. g. a. förmedlingsprincipen. Om kommunala eller privata bostadsförmedlare har en tendens att ge de bostadssökande information och bostadsanvisningar på ett socialt selektivt sätt, får detta segregande konsekvenser.
- II: 5 Segregation p. g. a. ägarprincipen. Om den eller de som har kontroll över vem som flyttar in i ett visst hus, i allmänhet fastighetsägare,

tjänstemän i bostadsrättsföretag och i banker (småhusmarknaden), gynnar vissa befolkningskategorier framför andra, kan detta få segregande effekter, även om en eventuell marknadsprincip skulle vara satt ur spel genom hyresregleringar eller genom långt driven inkomstutjämning.

II: 6 Segregation p. g. a. planeringsprincipen. De planerande instanserna har direkt eller indirekt kontroll över fördelningen av marken på olika byggherrar, hustyper, lägenhetsstorlekar, vägdragning, kollektiv trafik osv. Resultatet av denna kontroll (eller brist på kontroll) bildar den ram inom vilken en del av de andra principerna kan verka. I ett bostadsområde som helt lämnas till privata byggherrar kommer exempelvis troligen ägarprincipen att få stor genomslagskraft.

II: 7 Segregation p. g. a. den informella kontaktprincipen. Information om utbudet av lediga lägenheter är givetvis en viktig sak för den bostadssökande. Tänkbart är att denna information delvis erhålles genom informella kontakter med släkt, arbetskamrater, vänner och bekantskapskrets. Eftersom denna kontaktkrets i allmänhet är socialt kongruent med den bostadssökande, är det också troligt att denna information i hög grad gäller bostadsområden som också är socialt kongruenta med honom. Detta kan då få segregande effekter.

5.4 Konsekvenser för barn

Nationell nivå

Ny bostad, ofta ny hustyp, nya kamrater, nya arbetsförhållanden för föräldrarna, ofta längre arbetsresor är exempel på nya förhållanden som barn måste anpassa sig till i samband med att hushållet tvingas flytta.

Eva Hedman pekar på några av de förändringar som äger rum för barnen i samband med flyttning (9). Hela 31 % av barnfamiljerna ansåg att de fått en sämre bostadsstandard i och med flyttningen. Antalet barnfamiljer som bor i småhus har i och med flyttningen minskat med hälften, från 32 % till 15 %. Mer än var fjärde barnfamilj med barn i respektive ålderskategori (förskolebarn, barn 7–12, tonåringar) ansåg att en försämring vad gäller barns möjligheter till lek och sysselsättning hade skett. 26 % av barnfamiljerna fick i och med flyttningen en ökad restid och 55 % ansåg att deras möjligheter att utnyttja fritiden hade försämrats.

De hushåll som fortfarande har möjligheter att bo kvar i utflyttningsregionerna får däremot oftast sämre service — längre till affärer, skolor. Den kollektiva trafiken försämras osv. Barnen får långa skolresor och begränsade möjligheter till kamratkontakter.

Den påtvingade flyttningen, framtvungad av den pågående strukturomvandlingen missgynnar i många fall både flyttarna och de kvarboende, kanske främst barnen.

Ortsnivå

Den ojämna fördelningen som i vissa orter råder mellan typer av arbetsplatser och bostäder kan också påverka barnen. Stadsdelar där stor del av hushållen har låg social och ekonomisk standard kan för barnen innebära en segregerad uppväxtmiljö.

Om vi fortsätter att ta Stockholm som exempel så finns en tydlig tendens till att de stadsdelar som har ett högt socialt index (hög grad av ingripanden m. m.) hänger samman geografiskt (2). Exempelvis har vissa till varandra gränsande stadsdelar t. ex. Hökarängen och Gubbängen mellan 20 och 25 % barn från socialhjälpstagande hushåll (jämfört med ett genomsnittsvärde på ca 8 % för hela staden). Samma stadsdelar har även mycket höga värden (4–6 %) av barnavårdsnämndsingripanden (jämfört med ca 2,5 % som genomsnittsvärde).

I vissa stadsdelar växer alltså en mycket stor andel barn upp i familjer med ekonomiska och sociala problem. Denna stora mängd barn med likartad problembakgrund innebär relativt stora risker för att gäng med avvikande normsystem bildas, för sned fördelning i skolorna med vidhängande problem som för många barn till slut yttar sig i bristfällig utbildning och därtill kopplade dåliga jobb, ekonomi och bostad. Påtagligt segregerande stadsdelar hämmar den sociala rörligheten.

Stadsdelsnivå

De stora samtidigt utbyggda stadsdelarna innebär alltså en mycket ensidig befolkningssammansättning, inte minst vad gäller barnens ålder. Den stora mängden barn i samma åldrar får ringa kontakt med och erfarenhet av barn i andra åldrar och av vuxna i andra roller än den hemarbetande mammans. Barnen ges få möjligheter att på ett naturligt sätt ha större barn och ungdomar att identifiera sig med och få hjälp och stöd av. De uppväxande barnen får endast en bild av en mycket begränsad del av livscykel. Bostadsområdesmiljön måste utnyttjas av många barn i samma åldrar samtidigt. Barnen får begränsade möjligheter till avskildhet. Barnens (och de vuxnas) bostadsområdesmiljö står färdig vid inflyttningen. De ges inga möjligheter att uppleva hur den fysiska miljön kommer till bara att den, mycket p. g. a. den stora mängden barn, snabbt förslits.

Så gott som varje bostadsområde av någorlunda storlek har sin egen låg- och mellanstadieskola. Om en ensidig befolkningssammansättning råder socialt och ekonomiskt i bostadsområdet återspeglar sig detta i skolan. Är hela stadsdelens befolkning likartat sammansatt blir förhållandena, med i avseende på socioekonomisk bakgrund homogent sammansatta skolor och klasser, än mer markant.

För dagens stadsdelar gäller också att de så gott som alltid enbart är avsedda för boende. Ingen kontakt råder med andra verksamheter som t. ex. arbete. De uppväxande barnen får ingen uppfattning om och erfarenhet av andra människor än de i bostadsområdet eller stadsdelen bosatta. De roller och normsystem som barnen tillägnat sig har ingen naturlig förankring i ekonomiska förhållanden eller de övriga villkor utifrån vilka samhället fungerar.

Att vissa stadsdelar ibland får en för dessa och för dess invånare mycket negativ image kan fungera som tung belastning för barnen i deras uppväxtsituation. Att från utomstående uppleva en form av stämpling bara för att man råkar komma från en viss stadsdel måste många gånger uppfattas orättvist och inskränkt samt kan i sin tur mynna ut i en bitterhet med sociala konsekvenser på sikt och oöverlagda handlingar i stunden.

Bostadsområdesnivå

Frågan om homogen eller heterogen befolkningssammansättning i bostadsområden eller kvarter är naturligtvis också av betydelse för barnen och deras uppväxtförhållanden.

Heterogenitet betraktas ofta som något positivt för barn. Befolkningsheterogenitet innebär att barn kommer i åtminstone visuell kontakt med andra åldersgrupper och samhällsskikt. Den visuella kontakten för då med sig att barnen lär sig leva tillsammans med människor med annan bakgrund.

Mot detta resonemang anförs med all rätt att visuell kontakt inte är tillräcklig utan att barn utvecklar sin uppfattning om samhället och sin förmåga att acceptera och umgås med människor från andra skikt genom handlingar och attityder hos de människor de har nära och regelbunden kontakt med, föräldrar, kamrater, lärare osv. Även om ett barn kommer i nära och regelbunden kontakt med andra skikt finns alltså ingen garanti för att barnet lär sig acceptera olikheterna om det t. ex. hemifrån lär sig att värdera dessa skillnader negativt.

Dessa motargument kan ytligt sett uppfattas som tungt vägande och väl psykologiskt och socialt underbyggda men de bygger på statiska betraktelsesätt och verklighetsuppfattningar. Argumenten har definitivt sin giltighet inom ett begränsat tidsperspektiv men vårt betraktelsesätt måste gå utanför denna snäva tidsram. För att kunna reducera rådande och undvika eventuellt kommande segregation måste vi alltså verka i övertygelsen att dessa tillstånd och processer inte är en gång för alla givna. Detta förutsätter en tro på en mindre fördomsfull människa och en övertygelse om att dagens fördomar är produkter av rådande samhällsförhållanden, vilka i sin tur naturligtvis är påverkbara.

5.5 Integration och politisk medvetenhet

Boendet har successivt utvecklats till att bli en avskild del av livet i övrigt. Människors skäl till att samverka och ta kontakt med varandra har minskat. Isoleringen i moderna bostadsområden kan ses som ett av flera symptom på en tendens till individualisering. Men denna utveckling är i sig inte något tecken på att människor inte är beroende av varandra. Människor är i behov av kontakt och samverkan både för att få perspektiv på sin egen situation och för att tillsammans kunna genomdriva förändringar.

Social isolering och segregation tas allt oftare upp som problem som måste bearbetas. (10) Social integrering framstår som ett nyckelbegrepp, med vars hjälp förståelse mellan olika kategorier och grupper sägs kunna uppnås och sociala spänningar undvikas. Dessutom anförs samhällsekonomiska skäl för en allsidigare hushållsstruktur, främst i avseende på ålder – olika serviceutbud kan få ett jämnare utnyttjande över en längre tidsperiod (11).

Den "allsidiga hushållssammansättningen" framstår som den mest konkreta åtgärden för att uppnå ökad integration i bostadsområdena. Men integration eller heterogen befolkningssammansättning kan enligt genomgången ovan också motverka förutsättningarna för sociala kontakter.

En intressant frågeställning som här tangerats har bl. a. tagits upp av Rita Liljeström (12). Detta gäller frågan om hur de boende påverkas av befolkningsheterogenitet eller social integration vad gäller politisk medvetenhet och organisering:

"I själva verket har man anledning att tro att befolkningsheterogeniteten bidrar till att öka anonymiteten . . . man har skapat situationer i vilka det personliga umgänget känns besvärande och denna miljöernas brist på entydiga sociala villkor och likartade problem verkar politiskt pacifiserande."

Integration kan alltså komma i motsättning till politisk medvetenhet och aktivitet. Den typ av integrering som myndigheterna förespråkar, och som kan sammanfattas i begreppen förståelse och minskad risk för sociala störningar, syftar närmast till att åstadkomma stabilitet i samhället. Detta innebär i praktiken att de motsättningar och orättvisor som råder i dagens svenska samhälle måste döljas och tonas ned, alltså åtgärder som försvårar för samhällets medlemmar att bilda sig en på faktiska omständigheter grundad politisk uppfattning.

5.6 Åtgärder mot segregation

Av den mycket kortfattade diskussionen av orsakerna till segregation ovan framgår att det är på den övergripande nivån åtgärder primärt kan vidtas.

Inom den ram som dikteras av förhållanden på den övergripande nivån kan dock en rad förändringar i avsikt att motverka segregation komma till stånd. Såväl fysisk, social som ekonomisk planering fungerar inom denna ram. Här skall avslutningsvis ges några exempel på planeringsåtgärder som enligt vår uppfattning kan motverka en vidare utveckling av rådande segregationsförhållanden:

- den fysiska och ekonomiska planeringen bör syfta till att avskaffa bostadsföretagens uppdelning av de boende på områden efter betalningsförmåga. Bostadsförmedlingarnas ibland diskriminerande fördelningsprinciper måste upphöra.
- den sociala planeringen bör syfta till att i bruksskedet genom

personella insatser i bostadsområdena initiera och stödja aktiviteter och social kontakt de boende emellan.

- den fysiska planeringen bör syfta till att skapa mindre, överblickbara områdesenheter med riklig tillgång till service, kollektiva utrymmen och öskta kontakttillfällen.
- den fysiska och ekonomiska planeringen bör syfta till att ge de boende möjligheter att gemensamt förvalta sina egna områdesenheter och ge dem möjligheter att påverka utformningen av både nya och äldre bostadsområden.

6 Planeringsprocesser och påverkans- möjligheter

I detta kapitel beskrivs hur barns förhållanden i den fysiska miljön sammanhänger med beslut på skilda nivåer i planeringshierarkin samt vilka möjligheter som brukarna har att påverka sina egna vardagliga miljöförhållanden.

6.1 Problem och beslut

Kalkylerade och icke kalkylerade problem

Vi har i tidigare avsnitt sökt knyta problem i barns levnadsförhållanden till egenskaper hos den fysiska miljön. I någon mån har vi också sökt beskriva hur en annan miljöutformning skulle minska riskerna för problemens uppkomst eller, i vissa fall, utgöra en garanti för att problemen skulle utebli. Vi har då, mer eller mindre tydligt, gjort åtskillnad mellan den fysiska miljöns *direkta* och dess *indirekta* betydelse. Med direkt betydelse menar vi att enskilda miljöelement i sig själv påverkar människor, med indirekt betydelse menar vi att den fysiska miljön styr företeelser som i sin tur påverkar situationen.

Sambandet mellan problem och fysisk miljö är ofta svagt verifierat. Som vi också tidigare framhållit, bör man se det så att den fysiska miljön utgör hinder eller förutsättningar, ramar eller restriktioner, inom vilka olika alternativa utvecklingar är möjliga. Vad som faktiskt sker inom dessa möjligheternas ramar kan betingas av andra generella eller individuella förutsättningar.

Detta förhållande gör det vanskligt att kalkylera problem på grundval av kunskaper om den fysiska miljön. Är man pessimistisk till möjligheterna att redovisa samband, eller har man skäl att inte vilja göra sådana kalkyler, kan man relativt enkelt avvisa eller bortförklara, att den fysiska miljön utgör väsentliga hinder/förutsättningar för barns utveckling och livssituation. Även om man har en viss grad av problemmedvetenhet, kan man avvisa konsekventa ställningstaganden med hänvisning till att andra åtgärder, av kompensatorisk natur, kan sättas in för att motverka den oönskade effekten.

Detta något teoretiska resonemang är avsett att visa att man, när man vill knyta *problem till beslut* eller kanske tydligare uttryckt *problem till ansvar*, har att göra med en relativt komplex uppgift.

Följande exempel kan kanske ge någon ledning:

Vi utgår ifrån hypotesen att ett högt punkthus med många familjelä-

genheter ger stora förutsättningar för problem av typ C: Barn lever i påtvingad kontakt med många jämnåriga.

Beslutsfattaren — kommunen, stadsplaneförfattaren, byggherren — kan vara ovetande om detta orsakssamband. I så fall är problemet *icke kalkylerat*.

Han kan vara medveten om problemet, men ändå genomföra bebyggelse utan att vidta särskilda åtgärder. Problemet är *kalkylerat, men icke beaktat*.

Beslutsfattaren kan vara medveten om problemet, men utgår från att kompensatoriska åtgärder kan vidtas. I det aktuella exemplet kan sådana åtgärder bestå i anställande av lekledare, en mycket omsorgsfull och differentierad markplanering, anordnande av lokaler för barnen i huset eller dess närhet. *Problemet är kalkylerat och kompensatoriska åtgärder är planerade*.

Om problemet faktiskt blir beaktat på sätt som här skisserats är beroende av den beslutsgång och den samordning av åtgärder som finns i kommunen. Då är att märka att de kompensatoriska åtgärderna ofta har driftskaraktär, medan de grundläggande, problemskapande åtgärderna har investeringskaraktär.

Slutligen kan beslutsfattarens problemmedvetenhet leda till att han väljer en annan lösning, t. ex. tät lågghusbebyggelse, där färre barn kommer ut ur samma portgång, och där grundförutsättningen för mindre gruppbildningar därför är bättre. *Problemet är kalkylerat och beaktat*.

Exemplet illustrerar ytterligare ett väsentligt förhållande: De hierarkiska och tidsmässiga förskjutningarna i beslutsgång, ansvarstagande, kalkyl, effekt gör det svårt att överblicka konsekvenserna av fattade beslut och därmed också lättare att glida ur ett faktiskt och moraliskt ansvar.

En avgörande fråga att besvara, innan man väljer strategi för åtgärder för att förbättra barns miljöförhållanden, är om de problem vi idag kan iakttaga är kalkylerade eller inte.

Vi gör gällande att de problem, vi har behandlat i vår framställning i stor utsträckning skulle kunna vara kalkylerade.

Vi påstår att kännedomen om möjliga kompensatoriska åtgärder i fall där den fysiska miljön skapat förutsättningar för problemen, också finns utvecklad och dokumenterad.

Slutligen hävdar vi att den kunskap som vi refererar till funnits i lätt tillgänglig form, och haft en hög grad av auktorisation.

Dessa iakttagelser är ägnade att skapa en icke obetydlig pessimism, när det gäller möjligheten att hävda barns intressen i de beslutssystem, som idag bestämmer miljöutformningen.

Dokument som vi i detta sammanhang kan referera till är Stockholms stads planstandard (1), en lång rad SOU som Barns utemiljö (1970) (2), servicekommittén (1968–72) (3), barnstugeutredningen (4), det är de ansvariga verkens anvisningar som planverkets Bostadens grannskap (5), bostadsstyrelsen förslag till God bostad (6) och socialstyrelsens anvisningar för barnstugeutformning. Samtliga dessa dokument har statlig eller kommunal förankring. Därutöver finns en stor volym vetenskapliga arbeten med växlande pragmatisk karaktär, som utgjort underlag för

debatt, men som endast undantagsvis fått inflytande över normering eller praxis. I denna kategori finns såväl generell utvecklingspsykologisk forskning som lokala utredningar, inriktade på specialproblem i stadsdelar eller kommuner.

Sammanfattningsvis vill vi alltså hävda att en hög grad av problemmedvetenhet förelegat och att det inte är beroende på okunskap, som andelen kalkylerade och åtgärdade problem är liten.

Målkonflikter

Fysisk planering är i stor utsträckning en fråga om att lösa målkonflikter. Målen är, som i alla beslutshierarkier, knutna till intressenter. Barn och ungdom kan sägas vara en sådan intressent. Intressenternas inflytande i beslutsprocessen är avgörande för i vilken grad deras mål förverkligas.

Kunskapen om den formella beslutsgången och de formellt behöriga intressenterna i samhällsplaneringen är god bland dem som utövar fysisk planering. Lagstiftning och praxis reglerar planeringsförfarandet inom relativt snäva ramar, och den kontrollerande verksamheten är effektiv. Man kan således påstå att den fysiska planeringens instrument i vårt land är väl utvecklade, dokumenterade och ställda under ständig kontroll. En viktig målsättning vid utformningen av instrumenten har varit att genom den representativa demokratin och statens och kommunernas institutioner ge medborgarna inflytande över planeringen. Intressenten—medborgaren spelar i formell mening en viktig roll i planeringsprocessen.

Rollfördelningen ensam avgör emellertid ingalunda styrkeförhållandena. De olika intressenterna går i praktiken in i beslutssituationerna med mycket olika förutsättningar att hävda sina intressen. Dessutom har de olika intressenternas krav olika karaktär i fråga om pregnans, möjlighet att verifieras. Slutligen har de olika intressenternas krav olika effekter i form av uppostringarnas storlek och konsekvens för skilda "kostnadsbärare" eller motsvarande.

I de målkonflikter som uppstår i samhällsplaneringen är barnens ställning som intressenter i alla här angivna avseenden svag. Intressenter som kan hävda kortsiktiga ekonomiska krav, vars krav kan transformeras i konkreta tekniska termer och vars krav framförs direkt och inte via ombud har en starkare ställning.

En rad intressentgrupper har utvecklat planeringsunderlag och praxis, som utgör en fast grund för deras agerande, medan andra saknar en motsvarande verifikation av sina krav. Exemplet på väl dokumenterade underlag för starka intressenter är näringslivets preciserade normer för butikslokalisering samt de av staten formulerade normerna för bilparkering och trafikutformning. Exempel på svaga intressenter och bristfälligt redovisade behov är barnen och deras krav på lekplatser och på andra sysselsättningsmöjligheter. Staten söker att genom lagstiftning och annan reglering samt genom stimulansåtgärder, t. ex. i form av finansieringsbidrag, balansera intressenterna i planeringens målkonflikter.

Denna målsättning har dock endast i ringa grad förverkligats när det gäller att stärka barnens ställning. Intressanta exempel på obalans är att

planverket länge reglerat parkeringsstandarden via bindande normer, medan lekplatsbehovet endast skisserats, att barnstugeutbyggnaden fått stimulansbidrag, men att staten inte ingripit mot kommuner som flagrant åsidosatt barnens omsorgsbehov. Staten har detaljreglerat bostadsutformning men överlämnat frågan om kollektiva lokaler för barn och ungdom i bostadsområdet till de lokala beslutsfattarna.

Effekterna av denna obalans i planeringsunderlag och reglering av praxis är inte svåra att förutse och är också välkända. Servicekommitténs jämförelse mellan de tio största kommunernas dimensioneringspraxis för ett stort antal servicefunktioner, genomförd 1968 (4) illustrerar väl detta förhållande.

Kompensatoriska åtgärder

Eftersom den fysiska miljön således har många brister, är frågan om kompensatoriska åtgärder av grundläggande intresse, när det gäller att försöka kalkylera problem.

Därför skall vi beröra arten av dessa kompensatoriska åtgärder, och antyda när och på vilket sätt de kommer in i beslutsapparaten. Vi återför därvid diskussionen till de i kapitel 2 redovisade problemområdena.

Problem A utgjordes av att barn lever avskilda från viktiga verksamhetsområden och miljötyper. Orsaken härtil är den alltmer segregerade och specialiserade samhällsplanering som utmärker 60- och 70-talen. Denna specialisering har tagit sig uttryck också i besluts- och produktionsapparaten, liksom i den byggda miljöns bruksskede. Kommunen arbetar med särskilda bostadsbyggnadsprogram. Finansieringssystemet är anpassat och avgränsat till bostadsproduktionen. Kommunernas översiktliga planering delar in markanvändningen i funktioner. Olika former för zoonering av marken är vanlig, varje markområde ges specialiserade uppgifter. De allmännyttiga bostadsföretagen är hänvisade till enbart bostadsproduktion. Ofta svarar de för projekteringen av de renodlade bostadsområden för vilka de sedan har ett totalt förvaltningsansvar.

För att barn i sin vardagliga miljö skall få direktkontakt med andra miljötyper än boendet och andra verksamhetstyper än dem som är direkt knutna till boendefunktionen, skulle således krävas en mycket genomgripande organisatorisk förändring av den kommunala beslutsapparaten och dess verkställande organ. Även finansieringssystemet för byggandet skulle behöva förändras. Centrala ämbetsverks funktioner skulle påverkas.

I stället för att genomföra genomgripande förändringar av här skisserat slag, väljer man, när man uppmärksammar problemet, vissa kompensatoriska åtgärder. Exempel på sådana är en utåtriktad och fältmässigt arbetande skola. Även barndaghem och fritidshem prövar sådan kontaktverksamhet. Fritidsverksamheten kan inriktas på att informera och skapa kontakter med yrkesliv och verksamheter som inte ingår i bostadsrådets funktioner. S. k. integrerade centrumanläggningar kan ge barn en något förbättrad kontakt med vuxna människor i produktiv verksamhet.

Beslut om och förverkligande av dessa kompensatoriska åtgärder ligger

i huvudsak på bruksskedet och på de lokalt arbetande myndigheterna.

Det som här på ett detaljerat sätt redovisats för problem A gäller även för problem B–E i vår problemkatalog.

I samtliga fall skulle genomgripande samhällsförändringar erfordras för att undanröja problemen. Av detta skäl tillgrips kompensatoriska åtgärder, i den mån problemen erkänns.

I samtliga dessa fall innebär de kompensatoriska insatserna försök att ersätta reella strukturförändringar i samhällsbyggandet med tillskott i verksamheter, vars stöd i miljön kan vara högst skiftande. Såväl direkt som indirekt kan den fysiska miljön försvåra åtgärder, avsedda att kompensera för andra miljöbrister. Vår slutsats är således att kompensatoriska åtgärder för att rätta till missgrepp i den grundläggande samhällsstrukturen är svåra att genomföra och kräver stora resurser.

6.2 Beslut i planeringsskedet

Översikt över beslutsapparaten

Med planeringsskedet avser vi den tidsperiod när byggnader och anläggningar utformas och ännu inte kommit till användning.

Den fysiska planeringen regleras i vårt land av planinstitut med relativt hög precision. Hur, av vem och med vilket innehåll olika beslut skall fattas i planeringsprocessen är reglerat i lagar och författningar. Praxis är väl utvecklad.

Planinstitutet har å andra sidan varit utsatta för stark kritik, främst för den sneda maktfördelning till medborgarnas nackdel, som de medför. En grundlig utredning om planinstitutet och processen vid fysisk planering pågår när detta skrivs. Första ledet i denna utredning utgör betänkandet "Markanvändning och byggande – principer för lagstiftning" (7), avgivet av bygglagutredningen 1974.

De nuvarande planinstitutet består av en hierarkiskt uppbyggd serie, från riksplan till planer som reglerar den enskilda byggnadens utformning. Beslutsfattandet sker i en motsvarande hierarkisk apparat, där kommunerna har en dominerande ställning.

Pågående utredningarna väntas föreslå ingrepp i de nuvarande planinstitutet och i beslutsprocesserna, men huvuduppläggningsen kommer sannolikt inte att förändras. I det följande intresserar vi oss främst för planeringar av markanvändningen i kommunen. Beslut om markanvändningen fattas huvudsakligen på kommunal nivå, inom ramen för de institut som gäller för den kommunala planeringen. För att ge en bild av inriktningen av och precisionen i målformuleringen för bebyggelsemiljöns utformning citeras här bygglagutredningen.

Den nuvarande lagstiftningens bestämmelser om bebyggelsemiljöns utformning har i huvudsak ansetts välmotiverade. De har dock i praktiken visat sig svårtolkade och svårtillämpade. Vissa bestämmelser gäller all planläggning, andra endast visst planinstitut.

I en ny lagstiftning bör bestämmelser om bebyggelsemiljöns utform-

ning göras enhetliga för alla planinstitut. Bestämmelserna bör vara så entydiga att tvekan om deras innebörd inte behöver uppstå. De bör utgöra egenskapskrav men inte ange, vilka tekniska lösningar som skall tillämpas för att tillgodose kraven.

Från dessa utgångspunkter bör i lagstiftningen finnas krav på att bebyggelsen skall

- vara anordnad på ett ekonomiskt lämpligt sätt
- ha tillgång till samhällelig och kommersiell service samt lokaler och utrymmen för fritidsaktiviteter
- ha tillräckligt stora samt lämpligt lokaliserade och anordnade ytor för lek, motion och rekreativ utevistelse
- tillgodose att skäliga anspråk på tillgänglighet av samhällelig och kommersiell service är tillfredsställda för personer med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga
- under beaktande av samfärdselns behov särskilt möjliggöra en tillfredsställande kollektiv personbefordran
- ha erforderliga utrymmen för lastning och lossning samt parkering av fordon
- ge trygghet mot brandfara och tillfredsställande skydd mot trafikolyckor samt i skäligen utsträckning även mot andra olyckor
- möjliggöra vattenförsörjning och omhändertagande av avlopp och avfall samt vara anordnad så att vattenförorening inte uppkommer
- i syfte att möjliggöra god hygien vara anordnad så att tillfredsställande ljud-, ljus- och luftförhållanden erhålls såväl inomhus som utomhus på vistelseytor
- tillfredsställa skäliga anspråk på skydd mot vind och nederbörd på vistelseytor och kommunikationsytor utomhus
- tillvarata tillgängliga natur- och kulturvärden samt tillfredsställa skäliga anspråk på skönhet
- möjliggöra framtida förändringar och kompletteringar.

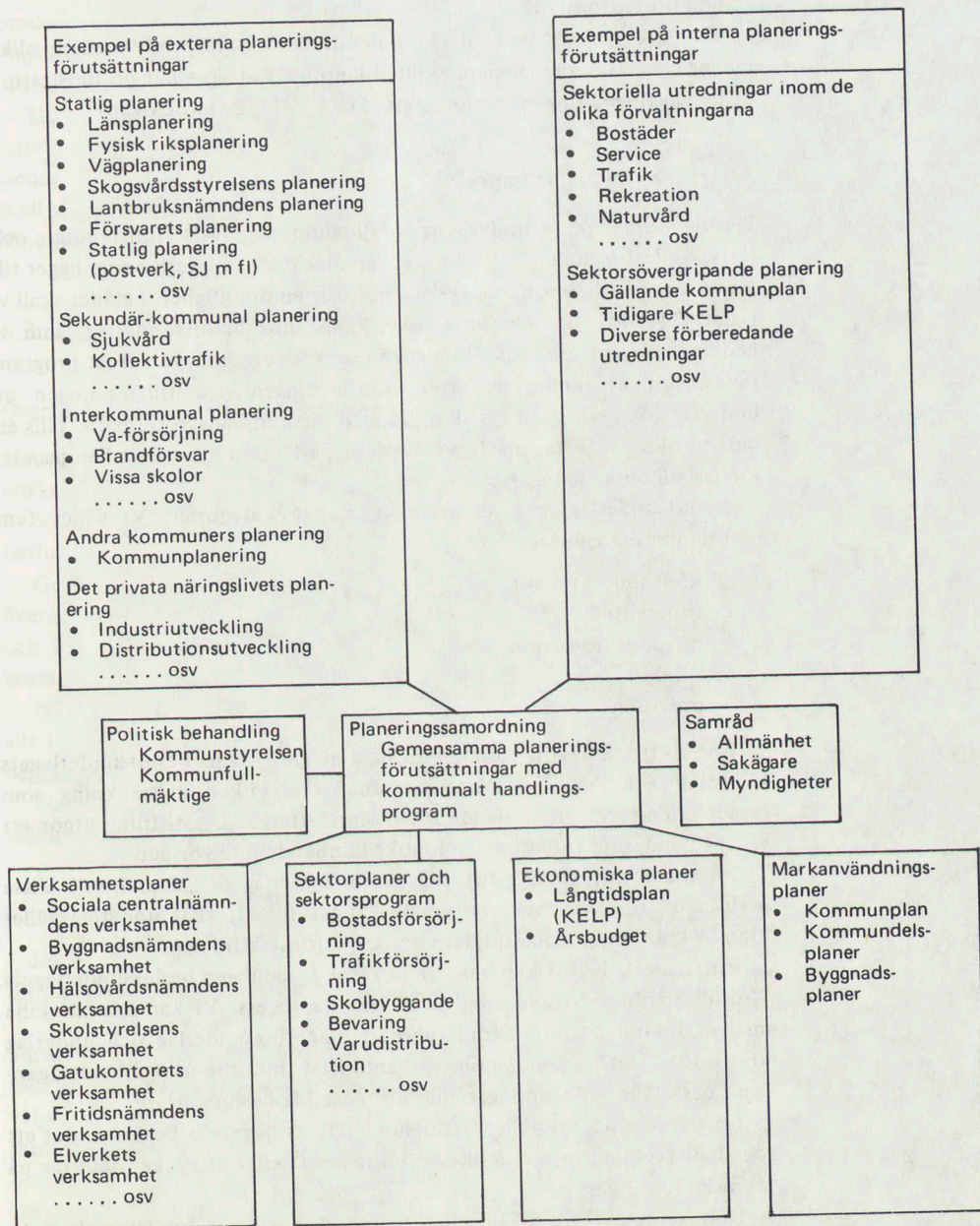
Närmare riktlinjer för tillämpningen av lagens egenskapskrav kan komma att behövas. Sådana bör meddelas av statens planverk. I den mån de skall vara bindande bör de underställas Kungl. Maj: ts för fastställelse.

Det bör påpekas att planinstituten endast reglerar möjligheter att disponera mark eller att utforma byggnader. Även om direktiven för utredningen om den nya lagstiftningen förordar en fastare knytning av planläggningen till genomförandet, kan planinstituten inte garantera eller styra verksamheter, på den detaljeringsnivå, som är intressant i Barnmiljöutredningens mening. För denna styrning krävs en mot den fysiska planeringen svarande verksamhetsplanering.

Verksamhetsplanering som gäller barn är splittrad över många beslutsfunktioner. Hur denna planering tillgår och med vilka medel och prioriteringar den arbetar behandlas utförligt av andra författare. Här skall understrykas hur viktigt det är att den fysiska planeringen och verksamhetsplaneringen sker i reellt samspel. Detta är en primär förutsättning för att den fysiska miljön skall stöda verksamheternas intentioner samt att miljö och verksamhet skall kunna fungera kompensatoriskt, när så är nödvändigt.

Tyvärr är formerna för denna samordnade planering på kommunal nivå ofta bristfälliga och koordinationen dålig. Stora brister i tidssamordning är utmärkande för planeringsinsatserna. Tillsammans med otillräckliga medel för verksamheternas drift är bristen i tidssamordning orsak till

Markanvändningsplanernas roll i den kommunala planeringsprocessen



eftersläpning i utbyggnaden av verksamheterna i övrigt "fysiskt" färdigställda bostadsområden.

För att ge en bild av komplexiteten i samspelet mellan olika planeringsnivåer och mellan skilda planobjekt återges här en illustration ur bygglagutredningens betänkande (SOU 1974: 21). (Se ovan).

Beskrivning av beslutsunderlag

Beslut fattas på grundval av beslutsunderlag. Att fullständigt och rättvisande förteckna och karakterisera det beslutsunderlag som ligger till grund för beslut om barns fysiska miljö är en omöjlighet. I stället skall vi i detta avsnitt skissera vissa egenskaper hos beslutsunderlag, som vi bedömer som intressanta. Skissen kan ses som ett embryo till ett program för en undersökning av arten, omfattningen och tillämpningen av underlag för beslut om fysisk miljö med särskild hänsyn till barn. Tills en sådan studie utförts, måste vi överlåta på läsaren att själv tillämpa vårt förslag till beskrivningssystem.

Beslutsunderlag kan beskrivas i många kategorier. Vi väljer fem beskrivningskategorier:

- knytning till makt
- generalitet
- introduktionsform
- språk
- precision

En viktig kategori som berörts tidigare – är beslutsunderlagets knytning till "makt". Därmed menar vi i vilken utsträckning som beslutsunderlaget är bindande för beslutsfattaren. Lagstiftning utgör ett sådant band, medan barnpsykologiskt kunnande inte gör det.

En annan intressant kategori är beslutsunderlagets "generalitet". Vissa beslutsunderlag kan vara nationellt, annat lokalt, visst underlag gäller utan inskränkning, annat under vissa givna förutsättningar.

En tredje kategori kan vara av intresse – nämligen beslutsunderlagets "form" när det förs in i en given beslutsprocess. Vi kan härvid skilja mellan dokumenterat, rekonstruerbart planeringsunderlag och underlag som införs i processen genom förhandlingar, muntlig utsaga, överväganden i beslutande församlingar eller hos enskilda beslutsfattare.

En fjärde kategori gäller beslutsunderlagets "språk": Beskriver det ett socialt/utvecklingspsykologiskt betraktelsesätt eller uttrycker det krav på tekniska lösningar.

Den femte kategorin gäller beslutsunderlagets precision. Uttrycks det i termer av typ "erforderliga utrymmen" eller som ett fixerat ytanspråk relaterat till antal personer eller verksamhetens kvantitativa omfattning.

Den genomgång av beslutsunderlag för planering av fysisk miljö med hänsyn till barn som ligger till grund för vår skrivning, kan sammanfattas på följande sätt.

Beslutsunderlaget har bristande knytning till makt, det har hög generalitet (abstraktionsnivå) och är därmed svårt att anknyta till lokala

förhållanden, det måste introduceras informellt och indirekt i planeringsprocesser där andra intressenter är formellt och direkt företrädna, det har "mjukdata"-karaktär och framförs med förbehåll, det saknar precisionen i form av teknisk kvantifiering.

Mot denna bakgrund gör vi bedömningen att barns situation som intressenter i planeringsskedet för fysisk miljö inte är särskilt gynnsam. Genomgripande förändringar är således påkallade om barnens intressen skall stärkas. Det ankommer på barnmiljöutredningen att ange formerna för en sådan förstärkning.

6.3 Beslut i bruksskedet

Översikt över beslutsapparaten

Med bruksskedet avser vi den tidsperiod när byggnader och anläggningar används av sina "brukare".

Verksamheternas form och innehåll bestäms under bruksskedet genom beslut, fattade på flera nivåer och av skilda beslutsfattare.

Generellt kan man kanske beskriva ansvarsfördelningen så, att överordnade beslutsfattare ger ramar för den fysiska miljöns användning, och för verksamheterna i stort medan man längre ner i beslutshierarkin bestämmer det detaljerade innehållet i dessa ramar.

När det gäller miljöutformningen i sig bestäms oftast praktiskt taget allt i planeringsskedet, varför brukarnas inflytande under bruksskedet är begränsat.

Härmed är inte sagt att inte dessa hinder skulle kunna undanröjas, om viljan till ändrad beslutsfördelning funnes.

Exempel på barns och ungdoms möjligheter att påverka miljön

I det följande vill vi erinra om den praxis som gäller för barns rätt och möjligheter att påverka sin situation i den fysiska miljön.

Vi börjar med att beskriva förhållandena i *skolan*. Riksdag och ämbetsverk fattar beslut om verksamhetens målsättning och innehåll. De lokala skolmyndigheterna och skolans ledning preciserar innehållet och väljer läromedel och metodik. Den enskilde läraren arbetar inom de ramar som dessa överordnade beslutsfattare givit. Eleverna är i sin tur beroende av lärarens vilja till elevinflytande på verksamheten, inom de ramar som läraren har. Inom vissa sektorer av skolans arbete får olika personalkategorier ett något vidgat inflytande, t. ex. genom elevråd och samrådsnämnd. Detta inflytande är inte sällan begränsat till marginella delar av verksamheten, s. k. trivselfaktorer. Inom denna sektor spelar lokalutformningen en viss roll. Eleverna kan ges tillfälle att välja möbler, bestämma färgsättning, köpa affischer att sätta på väggarna i elevutrymmena. Skolans övriga allmänna utrymmen brukar dock undantas från elevernas inflytande. Aktiviteter av denna typ tycks nästan undantagsvis resultera i starka motsättningar mellan skolledning och elever. Utredning-

en om skolans inre arbete (8) tar upp inflytandefrågorna över skolans fysiska miljö. Det återstår att se vilka faktiska reformer som kommer att genomföras.

Inom *fritidssektorn* dvs. när det gäller ungdomsgårdar och fritidslokaler, drabbas ungdomarna nästan undantagslöst av "färdiga miljöer". Detta trots att uppmärksammade fall, där det varit ett led i verksamheten att själv utrusta och ta ansvar för miljöutformningen, givit positivt resultat. Att miljöerna är färdiga från början, innebär också att förändringar av dem innebär byråkratiska problem i den mån de överhuvudtaget kan ifrågakomma.

När det gäller *bostadsområdets gemensamhetsanläggningar* är förhållandena likartade. Lekplatsernas utformning och utrustning är en del av upphandlingen av bostadsbebyggelsen, och regleras genom de förslagshandlingar som bestämmer denna. På grund av de stora bristerna i lekmiljön har myndigheternas krav på redovisning av lekplatsutformningen skärpts. I dag krävs detaljerade förhandsupplysningar om denna i samband med byggnadslovsbehandlingen. Detta har sannolikt lett till en höjning av standarden på lekplatserna, men innebär en oförändrad situation, när det gäller de boendes begränsade inflytande över utformningen vid nybebyggelse. I äldre områden, där lekplatsupprustning aktualiseras kan däremot de boende i ökad utsträckning göra sina värderingar gällande. En rad exempel på samverkan mellan de boende och de förvaltande instanserna vid lekplatsutformning finns i dag. Särskilda medel har ställts till förfogande för sådana förbättringsåtgärder (jfr bilaga 3).

Hur är det då inom den *privata bostaden*? Talrika boendestudier visar att barns inflytande över den egna hemmiljön är mycket begränsat. Den begränsas av de vuxnas sätt att disponera bostaden, underbyggt av möbel- och inredningsindustrins reklam för dyra och ömtåliga möbler och husgeråd. Livsformer, som ger barnen ett jämlikt inflytande i den privata bostaden står i strid mot de konventioner som de kommersiella krafterna understöder. Av detta skäl kan endast motståndskraftiga hushåll samt hushåll med tillräckliga resurser att ge barnen egna "revir" i bostaden, förverkliga en sådan miljö (se vidare kap. 4).

6.4 Barns politiska resurser speglade i planerings- och beslutsapparaten för fysisk miljö

Maktfördelning och insikt i samhällsplaneringen

De frågeställningar som skissmässigt berörts i detta avsnitt är inte unika för barn och ungdom.

Tvärt om är inflytandeproblematiken i samband med den fysiska miljöns utformning och bruk, en generell problemställning, som gäller alla ålderskategorier och brukargrupper. Förhållandena är ett uttryck för den faktiska maktfördelningen i samhället.

Som vi sökt visa i framställningen har det skett en maktförskjutning

från tiden för lokalsamhället till dagens situation. Denna förskjutning har inte så mycket gällt den legala makten, ty legal makt har i alla tider endast en liten minoritet haft över den egna miljön. Förändringen gäller det praktiska, vardagliga inflytandet över närmiljön. I äldre tider fanns praktiska möjligheter till miljöpåverkan genom egen aktivitet och genom de vidare ramar för påverkan som ett hantverkligt system gav. I det centraliserade och industrialiserade samhället kombineras avståndet till beslutsfattarna med miljös tekniska opåverkbarhet till ett alienerande system.

Krafter är i gång för att bryta detta system inom arbets- och boendesektorerna. Vi ser detta som ett löfte om en bättre framtida ordning.

Utan inflytande heller ingen insikt. Vi tror att det finns ett samband mellan maktlöshet och brist på engagemang. Av detta skäl är det en felaktig slutledning att använda dagens relativa ointresse för miljöpåverkan som ett mått på brukarnas faktiska förmåga och vilja att engagera sig. Vi tror att vilja och insikt är kopplade till reella påverkansmöjligheter.

Barns och ungdomars speciella problem

De vuxnas tilltro till barns och ungdomars förmåga att rätt utnyttja eventuella påverkansmöjligheter på den fysiska miljön är ringa. De exempel som vi fört fram illustrerar denna tes.

Detta leder till att de mindre barnen avskärmats från en från utvecklingspsykologisk synpunkt värdefull aktivitet: Att medvetet och i förnuftsmässig ordning anpassa den egna miljön till egna, upplevda behov.

För ungdomar kan situationen därutöver leda till olika slags negativa reaktioner. Dels i form av passivitet eller aggressivitet relativt "de färdiga miljöerna". Dels i form av skapandet av egna, avskilda och samhällsfrånvända subkulturer inom nischer, där medlemmarna kan välja sin egen frihet.

Utestängdheten från den för alla gemensamma miljön bidrar därmed till att mellan generationer skapa motsättningar som saknar en reell grund. Därmed kan vi återknyta till skriftens inledning: *Närmiljön är en produkt av övergripande processer.*

Möjligheten att påverka den egna och den gemensamma fysiska miljön är ett mått på individens och gruppens politiska resurser i relation till den övergripande maktapparaten.

Detta gäller de vuxna. Det gäller också barn och ungdomar.

Därför är de problem vi försökt belysa i grunden demokratiproblem som kräver politiska lösningar.

Die erste Aufgabe ist die Bestimmung der
 pH -Werte der verschiedenen Lösungen.
 Hierzu sind die Konzentrationen der
 Säuren und Basen zu ermitteln.
 Die Berechnung erfolgt nach den
 bekannten Formeln für die
 pH -Werte.

Die zweite Aufgabe ist die
 Bestimmung der
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 nach der Zugabe von
 einer bestimmten Menge
 einer Säure oder Base.
 Hierzu sind die
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 zu ermitteln.

Die dritte Aufgabe ist die
 Bestimmung der
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 nach der Zugabe von
 einer bestimmten Menge
 einer Säure oder Base.
 Hierzu sind die
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 zu ermitteln.

Die vierte Aufgabe ist die
 Bestimmung der
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 nach der Zugabe von
 einer bestimmten Menge
 einer Säure oder Base.
 Hierzu sind die
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 zu ermitteln.

Die fünfte Aufgabe ist die
 Bestimmung der
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 nach der Zugabe von
 einer bestimmten Menge
 einer Säure oder Base.
 Hierzu sind die
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 zu ermitteln.

Die sechste Aufgabe ist die
 Bestimmung der
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 nach der Zugabe von
 einer bestimmten Menge
 einer Säure oder Base.
 Hierzu sind die
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 zu ermitteln.

Die siebte Aufgabe ist die
 Bestimmung der
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 nach der Zugabe von
 einer bestimmten Menge
 einer Säure oder Base.
 Hierzu sind die
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 zu ermitteln.

Die achte Aufgabe ist die
 Bestimmung der
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 nach der Zugabe von
 einer bestimmten Menge
 einer Säure oder Base.
 Hierzu sind die
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 zu ermitteln.

Die neunte Aufgabe ist die
 Bestimmung der
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 nach der Zugabe von
 einer bestimmten Menge
 einer Säure oder Base.
 Hierzu sind die
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 zu ermitteln.

Die zehnte Aufgabe ist die
 Bestimmung der
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 nach der Zugabe von
 einer bestimmten Menge
 einer Säure oder Base.
 Hierzu sind die
 pH -Werte der
 verschiedenen Lösungen
 zu ermitteln.

7 Slutord

Jaså.

Rapporten innehåller inga överraskningar?
Kanske inte ens allt vi redan visste?

Vad gör vi då?

Vi kommunalmän och tjänstemän, som läst och
läst dessa oändliga utredningar.

Vi föräldrar och intresserade medborgare och
opinionsbildare och cirkelledare.

Men.

Överraskade hade vi bara blivit om rapporten
handlat om något nytt. Om en okänd värld. Om
en patentrösning.

Och det kan den ju inte göra.

Den handlar ju om oss och våra barn.

Om våra hus och våra gator.

Om vår trötthet, fattigdom, ensamhet och
otrygghet.

Vad gör vi då?

Fortsätter där vi slutade.

Tar ett nytt tag.

Tillsammans med dom andra som läste.

Eller inte läste.

Säger aha . . .

Just så är det ju faktiskt.

Att barn är människor.

Med rätt till det som människor har rätt till.

Med människors problem i ett problematiskt
samhälle.

Med människors möjligheter att i grunden
förändra samhället.

Hade det stått något annat, kunde man med goda
skäl påstå
att det rörde sig om
informationskosmetika.

7 Slutord

Jag

Rapporten innehåller inga överraskningar. Kanske inte ens till vi redan väst!

Vad gör vi då?

Vi kommunicerar och tänker som vanligt och jag håller oss till våra värderingar.

Vi tänker och mår bra av det. Vi gör det som vi kan och vi gör det som vi vill.

Men

Överenskommet hade vi bara blivit om rapporten hade varit en något tydlig. Om vi skulle vilja. Om vi skulle vilja.

en påverkan.

Och det kan det inte göra.

Den handlar ju om oss och vår framtid.

Om vi inte gör något.

Om vi inte tror på fattigdom, om vi inte tror på fattigdom.

Vad gör vi då?

Fortsätter de vi ska se.

Tänkt ut det.

Tillsammans med dem ritar vi ut det.

Efter inte länge.

Säger du?

Just så är det i verkligheten.

Allt detta är människor.

Med till till det som är människors rätt.

Med människors problem i ett problematiskt samhälle.

Med människors insigter och i grundläggande principer.

Hade det varit något annat, kunde man ha varit där.

Så på det.

Allt detta är ett.

Information-kommunikation.

Bilaga 1 Exempel på förslag till boende- miljöutformning

Det finns i dag inga färdiga förslag, som kan tjäna som underlag för planeringen av hela bostadsområden med alla delaspekter sammansatta, som överensstämmer med de målsättningar som vi här tagit fram utifrån skolans och förskolans syn på barns situation i Sverige.

Det finns emellertid en lång rad förslag, som behandlar delaspekter av boendemiljön såsom exempelvis lekplatser och samlingslokaler och som har sociala och pedagogiska aspekter som utgångspunkt.

Några förslag av delvis mycket olika karaktär skall här kortfattat presenteras. Först skall dock nämnas något om, hur förslag av ovannämnda art kan ses i ett större perspektiv.

Som tidigare påpekats, när det gällde God Bostad -64, har man så att säga bordlagt denna fråga och efterlyst mer forskning för att få ett bättre underlag för vidare beslut om åtgärder. Nackdelen med en sådan linje kan vara, att forskningen kring dessa frågor kan tänkas bli avskuren från viktigt empiriskt underlag, som nya och progressiva försök till barnvänligare miljöutformningar skulle kunna ge. Inom andra av tradition mer erkända barnmiljöer och barnverksamheter har man insett detta sedan länge. Grundskolan har en "rullande" plan som är avsedd att möjliggöra ett tillvaratagande av de så viktiga feed-back-mekanismerna mellan teori och praktik. För att öka kunskapen om barnens boendemiljö är det alltså viktigt att arbeta utifrån denna princip.

För att hänvisningen till mera forskning inom detta område ej skall få karaktären av brasklapp, är det därför av stor vikt att redan nu pröva ut förslag som finns ställda.

När det gäller tillämpningen av olika miljöförslag, kan man förutse en del svårigheter redan från början. Dessa hänger samman med bl. a. följande faktorer: 1) tekniska lösningar, 2) kostnadsramar, 3) utvärdering.

1. En standardisering och normering, som i framtiden har barnens och familjens levnadsvillkor som utgångspunkt, kan inte alltid som nu gynna industrialiseringen av bostadsbyggande. Det kan innebära omställningar för den nuvarande apparaten för bostadsproduktion.
2. Många bra förslag kan falla på, att de skulle vara kostsamma. Förutom att kostnader alltid är en fråga om prioriteringar, om vad som får kosta, där barnens krav i många avseenden blir svaga gentemot andra

parters (se vidare kap. 6:4), så är det svårt att bedöma kostnaderna för samhället i stort, dvs. i relation till andra kompensatoriska åtgärder.

3. Utvärderingen kan i viss mån vara avgörande för vilken tonvikt som skall läggas vid 1 o 2. Frågan blir således: är det värt att försöka överbrygga de ovan berörda problemen? Härom står ofta tvisten mellan förslagsställaren och beslutsfattaren.

Argumenteringen för att satsa på ett förslag baseras dels på försök att visa vad som är bra för barn, exempelvis satsningar som kan bidra till att förbättra barnets uppväxtvillkor, dels på försök att visa, att det är direkt skadligt för barn att vara utan vissa miljöresurser.

Många gånger kan ett förslag förändras under tiden det skall verkställas. Nedskärningar vidtas t. ex. vad beträffar omfånget, personalstyrkan osv. Dessa förändringar kan göra det svårt att bedöma, hur lyckat respektive misslyckat utfallet är i relation till det ursprungliga förslaget. I sådana fall är det väsentligt att eventuella nödvändiga nedskärningar sker i samråd med personer som är insatta i andemeningen i förslaget, då i annat fall denna kan gå förlorad i den praktiska tillämpningen.

Slutligen kompliceras utvärderingen av, att en satsning på miljöförbättringar för barnen kan tillkomma i ett läge, där den sociala situationen är mycket problemfylld. Exempelvis kan en upprustning av en lekplats förstöras genom vandalisering, stöld och liknande. Enligt vår mening bör ett sådant utfall tolkas som en varningssignal, på att något verkligen är på tok och att ännu fler satsningar bör göras, eventuellt i samråd med speciell personal och föräldrar, som kan underlätta introduktionen av exempelvis den nya samlingslokalen eller lekplatsen.

Barns utemiljö (SOU 1970: 1) innehåller en rad förslag och rekommendationer till lekmiljöutformning.

Leken har betraktats som en rikt varierad aktivitet och man har eftersträvat en miljöutformning därefter. Exempelvis betonas vikten av olika slags marktytor, sten, asfalt, gräs, grus osv., vikten av olika material, växtlighet, vatten, sand o.dyl, dvs. rekvisita nödvändiga för att barn skall kunna få utlopp för sitt behov av att leka. Alla förslag är noggrant och i detalj utformade med hänsyn till olycksrisker och de flesta verksamheter kan därför även fungera utan vuxenövervakning. Man betonar emellertid vikten av utbildad personal. Bygglek exempelvis kan ej fungera utan handledning av vuxna, menar man. I praktiken har kravet på personal dock inte beaktats i särskilt hög grad. Det är nog inte obefogat att påstå, att många av utredningens mest fräscha förslag just fallit på grund av detta.

Barns utemiljö innehåller annars ur vår synvinkel rekommendationer till vad som helt enkelt måste finnas, för att lek skall vara möjlig i den sterila miljö, som bildats i många av de nyproducerade områdena efter byggmaskinernas framfart.

Plats för lek (Nic Nilsson) innehåller förslag som i många fall är snarlika dem i *Barns utemiljö*. Även dessa förslag är utformade i detalj, när det gäller säkerhetsfrågor. Många av detaljförslagen är billiga och

enkla att utföra. Boken riktar sig i hög grad till de boende själva och vill visa vilka krav, som de boende kan ha rätt att ställa, när det gäller barnens plats för lek. Vi anser att denna inriktning är viktig, eftersom de vuxnas engagemang i barnens aktiviteter är en av de väsentligaste punkterna att stödja. Nilsson betonar vikten av utbildad personal (liksom Barns utemiljö), men också vikten av aktiviteter som även kan engagera de vuxna i ett bostadsområde. En alltför färdigplanerad toppstyrd lekplats kan leda till att barnens roll blir passivt konsumerande. Boken innehåller en genomgång av lek i alla dess former, vilket leder till att förslagen blir fantasirika och uttömmande. En synpunkt på leken som ges, vill vi särskilt betona: "Leken tål inte att angripas av andamålsenliga baktankar. Det är ett fel som ofta begås. Om man vill skydda leken måste man nöja sig med att betrakta den som något bra i sig självt."

Boendemiljö för barn (Lekmiljörådet 1973) innehåller förslag till förbättringar av barns utemiljö i redan befintliga miljöer. Liksom de tidigare nämnda förslagen är aktivitetsmöjligheterna rikt varierade och ger möjlighet till mångsidighet i leken. Några av de mest utmärkande dragen i dessa förslag är dels betoningen av ett aktivitetsutbud som innehåller moment som passar för alla åldrar, dels exempel på hur lekplatser och närlokaler kan inpassas på ett personligt vis med relativt enkla ingrepp i miljön.

De tre ovannämnda förslagen innehåller alltså mycket konkret material, medan de följande två förslagen mer kan betraktas som utkast till sociala och pedagogiska principprogram och där förslagen till fysisk miljöutformning inte är utarbetade. De tjänar emellertid som exempel på tankar som kan utgöra idé tillskott till förslag av den typ, som berörts tidigare.

Samlek (Gunilla Dahlberg) är en litteraturstudie kring metoder och pedagogiska program för att stimulera barns sociala förmåga och ingår egentligen i forskningen kring arbetsformer i förskolan och skolan. När det gäller den fysiska miljön, framgår det, att lekytorna måste vara väl tilltagna, då små ytor ger upphov till konflikter som hindrar barnens initiativ till samlek. Lekredskapen får ej vara för färdiga, då detta minskar initiativtaganden från barnen. Dessutom lämnas förslag till att uppmuntra barnens delaktighet i det verkliga samhället, för att öka barns förmåga till samverkan, i stället för att ge dem en konstlad "barnvärld" att växa upp i, t. ex. genom att skapa särskilda miljöer såsom artificiella lekplatser. Som förslag för att realisera detta föreslås bl. a. att fabriker kunde knytas till exempel en skola, så att arbetarna kunde besöka skolan och delge erfarenheter, tillverka saker osv. medan barnen i sin tur i fabriken fick delta i viss produktion.

Samhem (Ingrid Sjöstrand) är en idé, som syftar till att motverka samhällets trend i riktning mot kategori- och funktionsuppdelning. I stället bör man sammanföra aktiviteter som barnstugor, serviceinrättningar, samlingslokaler under ett gemensamt tak. Samhemmet skulle i mesta möjliga mån drivas av de boende själva inom ett kvarter. Barnen skulle genom de vuxnas olika aktiviteter få ett rikare rollregister, exempelvis genom att få erfarenheter av ensamma personer och familjers isolering skulle brytas.

Dagens boendemiljö för barn har inte sådana målsättningar som grund. Man skulle kunna invända, att vi inte har råd att bygga efter så pass "lösa" förslag som t. ex. samhemsidén, som saknar garantier för återbaring. Samma invändning skulle dock lika väl kunna riktas mot den miljö som ofta planeras i dag, då den inte heller har några fasta grunder som utgångspunkt för miljöutformningen för barnen som skall växa upp i den. "Vi vet ganska litet om vad händelsefattigdom, bristen på handlingsmöjligheter och de hårt planerade markytornas restriktioner innebär för barns behov att upptäcka, uppleva och uttrycka sig, att utträtta något och att vara aktiv. Vi saknar likaså "mått" på hur de ensidiga miljöerna påverkar barns sätt att orientera sig, att placera människor och företeelser i omgivningen i förhållande till sig själv. . . . Vi har föga utforskat vad anhopningen av jämnåriga barn i bostadsområden innebär för barnens sociala utveckling. Hur klarar barn av samvaron med många jämnåriga utan vuxen ledning?" (Liljeström).

Dagens boendemiljö för barn kan tillspetsat uttryckt ses som något av ett stort experiment utan tillräckligt utarbetad social och pedagogisk målsättning, ett experiment om vars utgång vi knappast vet någonting.

Bilaga 2 Empiriska undersökningar

I denna bilaga avser vi att göra en kortfattad genomgång av några av de viktigare empiriska undersökningar som gjorts för att kartlägga vad barn ägnar sig åt utomhus i boendemiljön. Vissa av dessa undersökningar är av jämförande karaktär. Jämförelsen avser främst skillnader vad gäller aktiviteter och beteenden hos barn i höghus – resp. låghusområden.

De undersökningar vars resultat redovisas i detta avsnitt är:

- (B) Björklid-Chu P, 1972, *Kartläggning av barns aktiviteter inom ett modernt bostadsområde*, Pedagogiska institutionen vid lärarhögskolan i Stockholm, Rapport 68, Stockholm.
- (C) Carlestam, G. 1968, *Studier av utomhusaktiviteter med automatisk kamera*, Statens institut för byggnadsforskning, Rapport 16/68, Stockholm.
- (D) Dahlström, E, -1957, *Barnfamiljer i höghus och trevånings låghus i Vällingby*, Statens nämnd för byggnadsforskning, Rapport 38, Stockholm.
- (G) Gillvik, L, 1974, *Bostadsområdets utformning och de boende, en undersökning i Göteborg*, Bilaga 12 i SOU 1974: 18, Stockholm.
- (H) Höweler, M, 1973, *En studie av barn från låghus- och höghusområden*, Lunds universitet, Pedagogiska institutionen, Rapport 38, Lund.
- (K) Krantz, B, 1968, *Lägenheter och markutrymmen i Baronbackarna, Örebro*, Statens institut för byggnadsforskning, Rapport 12/68, Stockholm.
- (Mo) Morville, J, 1969, *Børns brug av friarealer*, Statens byggforskningsinstitut, Rapport 10, Köpenhamn.
- (Må) Mårtensson B-G, 1973, *Markutrymmen i fem bostadsområden – användning och utformning*, Statens institut för byggnadsforskning, Rapport 26, Stockholm.
- (W) Wohlin, H, 1960, *Studier av förskolebarns lekvanor i modern bostadsbebyggelse*, KTH, Stencil, Stockholm.

Bokstäverna inom parentes används nedan som hänvisning till resp. undersökning.

Denna genomgång bygger till stor del på direktcitrat ur de olika undersökningarna. Detta medför bl. a. viss oegentlighet i begreppsapparat. Exempelvis används i de refererade undersökningarna begreppet lek något olika, skilda indelningar av lek i olika typer används, något skiftande innebörd läggs i begreppen höghus och låghus osv.

Flera av undersökningarna behandlar frågeställningar som tas upp relativt ytligt. Exempelvis ägnas huvudintresset åt frekvensstudier och

alltså inte åt innehållet i det som författarna avser mäta (t. ex. lekens innehåll, typ av kamratkontakter m. m., alltså mer kvalitativa aspekter).

De aktuella undersökningsresultaten redovisas här utifrån de mest regelbundet återkommande frågeställningarna. En helt enhetlig uppdelning är svår att göra så vissa överlappningar har inte gått att undvika.

1. Vilken betydelse har hustypen?

Samtliga undersökningar som tar upp frågeställningar om hur *utelektidens längd* samverierar med hustypen (G) (Mo) och (W) redovisar längre utelektid per dag bland barn i låghus- än i höghusområden.

De undersökningar som behandlar hur antalet *in- och utpassager* samvarierar med hustypen (D), (G), (Mo) och (W) påvisar samtliga ett större antal passager bland låghus- än bland höghusbarn. (Mo) hävdar dessutom att småbarn i höghus har fler passager per dag tillsammans med vuxen än barn i låghus.

Barn börjar leka ute ensamma (utan vuxen) vid lägre ålder i låghus än i höghusområden hävdas av (G), (H) och (Mo). Dessutom visar (Mo) att svårigheter i kontakten mellan mor och barn är större i höghus än i låghus och ökar med stigande våningshöjd.

Frågeställningen om *var barn leker* har getts skilda svar. (D) och (Mo) visar att låghusbarnen oftare håller till på den egna lekplatsen än höghusbarnen, särskilt småbarnen enligt (Mo). (H) däremot har kommit fram till att då barnen inte leker på de anlagda lekplatserna håller låghusbarnen i högre utsträckning än höghusbarnen till på platser som inte ligger i omedelbar närhet av den egna bostaden och att höghusbarnen använder de anlagda, allmänna lekplatserna i högre utsträckning än låghusbarnen. Dessutom hävdar (Mo) att gatorna i låghusbebyggelse nyttjas mer för lek än i höghusområden.

Även vad gäller *barnens kamratkontakter* råder oenighet mellan de olika undersökningarnas resultat. (Mo) hävdar att barn, i synnerhet småbarn, i höghus har färre kamratkontakter än barn i låghus, (H) att höghusbarnen i något högre utsträckning syns leka med grannbarn än låghusbarnen, men att skillnaden inte är entydig. Dessutom visar (H) att ingen skillnad föreligger mellan områdestyperna vare sig vad gäller kamratgruppens storlek eller ålder hos kamraterna. (H) som behandlat denna frågeställning utförligast av samtliga här relaterade författare påpekar även att enligt lärarna syns höghusbarnens sociala kontaktförmåga vara bättre än låghusbarnens men att fler kamratbesök äger rum i låghus- än i höghusområden. Slutligen visar (H) under denna punkt att ungefär hälften av låghusbarnen och över hälften av höghusbarnen brukar leka på platser där det finns barn som är minst två år äldre än de själva.

(H) är också den enda författare som tagit upp frågan om i vilken utsträckning barn i skilda miljöer skiljer sig med avseende på *aggressivt beteende*. Hon konstaterar att undersökningsresultaten för samtliga åldersgrupper går i riktning mot högre grad av aggressivitet hos höghus- än hos låghusbarn.

När det gäller *föräldrars upplevelse av oro och ängslan* konstaterar (G)

dels att antalet ängsliga föräldrar är större på de övre våningsplanen i höghusen än på de lägre och dels att antalet ängsliga föräldrar är högst i områden med höghus. (H) däremot hävdar att den övervägande majoriteten låghus- och höghusföräldrar inte är rädda för att skicka ut sitt barn på egen hand och att det inte föreligger någon skillnad härvidlag mellan föräldrarna.

Flera av undersökningarna behandlar graden av *grannkontakter*. Alla gör det inte just utifrån ett direkt intresse för hur intensiteten i kontakter påverkar barns situation. Vi bedömer det ändå som en intressant bakomliggande faktor för att kunna diskutera barns uppväxtsituation och tar alltså upp även denna fråga. (G) skiljer på formella och informella kontakter och konstaterar att de informella kontakterna är mest frekventa i småhusområdena, därefter i områden med låga flerfamiljshus och lägst i områden med höga hus. De formella kontakterna har enligt (G) nästan enbart förekommit i områden med sådan upplåtelseform, att anledning funnits till t. ex. årsmöte i bostadsrättsförening eller samfällighet.

(H) påvisar att det i höghusområdena är vanligare än i låghusområdena att enskilda familjemedlemmar hälsar på hos grannar. Däremot är det enligt (H) mindre vanligt i höghusområdena än i låghusområdena att hela familjen hälsar på hos grannarna. (D) använder en uppdelning av kontakterna i hem-, hälsnings- och hjälpkontakter och konstaterar färre hälsningskontakter i höghusområdena än i låghusområdena medan ingen påtaglig skillnad redovisas vad gäller antalet hembekanta för de båda områdestyperna. Hemkontakterna är dock fler till antal i samma trappuppgång för höghusfamiljerna. Inte heller vad gäller antalet hjälpbekanta kan (D) påvisa någon påtaglig skillnad.

2. Hur använder barn bostadsområden och lekplatser?

Flera författare tar upp frågan om *var barn leker*. Frågeställningen har delvis redan behandlats under 1: Hustypens betydelse. En ofta återkommande frågeställning är i vilken utsträckning den anlagda lekplatsen utnyttjas för lek. (G) konstaterar att barnen i första hand lekte på vägar och bilytor, i mindre utsträckning på lekplatser och knappast alls på gräsytor och naturmark. Även (Må) slår fast att den mesta leken skedde utanför särskilda lekplatser. (B) påvisar att nästan 1/3 av lekaktiviteterna äger rum på områden som ej är planerade för lek, naturmark, gångstråk, parkeringsplatser.

(C) däremot menar att barns lek till övervägande del sker på det planerade lekområdet. Både (C), (Må) och (Mo) konstaterar att lekplatsens utnyttjande är avhängigt av placeringen i förhållande till entrén och att alltså entrésidan i mycket stor utsträckning är leksida. Enligt (Mo) gäller detta särskilt för småbarn. Vidare påvisar (Må) att storlek, tillgång, placering samt eventuella restriktioner för olika ytslag har en avgörande betydelse för variationen i omfattningen av deras användning mellan de undersökta områdena. Både (Må), (B) och (K) behandlar ålderns betydelse. (Må) påvisar att markutrymmena används mest av

barn, i synnerhet av barn i åldrarna 4–6 år, som tillbringar 2–3 timmar per dag ute i området. Enligt (B) attraherar de till husen närbelägna kvarterslekplatserna främst de yngre förskolebarnen, medan lekplatsen med personal 50–300 m från bostaden rekryterar barn i alla åldrar. Liknande slutsatser dras av (K) som konstaterar att det totalt sett mest attraktiva lekutrymmet var den egna gården, till vilken 2/3 av alla uppgifter kunde hänföras. Den betydde kvantitativt mest för åldrarna upp till 8 år, även om en ganska stor del av 8–14-åringarna också ofta höll till där. Bollplanernas betydelse ökade kontinuerligt för åldersgrupperna över 11 år.

En i många sammanhang diskuterad fråga är hur stor *barns aktionsradie* är och hur den påverkas av den fysiska miljöns utformning. Den senare frågeställningen behandlas egentligen inte i några undersökningar utom i avseende på trafikplanering (se nedan). Vad som kan utläsas är endast att enligt (Mo), (W) och (C) ökar aktionsradien med åldern och enligt (Mo) och (W) avtar antalet besök vid lekplats med gångavståndet.

Lekplatsernas fasta *redskap* utnyttjas i relativt liten utsträckning enligt (G). (Må) konstaterade att största andelen redskapslek skedde med gungor och att omkring vart tionde barn observerades vid lekredskap. (B) och (Må) har noterat att flickorna utnyttjar de fasta redskapen i större utsträckning än pojkarna och att cykeln är det föremål bland de lösa redskapen (leksakerna) som mest används ute, speciellt bland pojkarna.

I övrigt kan nämnas (MO)'s iakttagelser att lekplatsernas utnyttjande är avhängigt av kontaktmöjligheterna mellan mor och barn och att lekplatsens attraktionskraft ökar med närvaro av lekledare.

3. Har trafikplaneringen betydelse för barns utelek?

(Mo) hävdar både att barns lek är oberoende av trafiksäkerhet och att ökad trafikdifferentiering leder till lägre olycksfrekvens och färre olyckor med personskador samt till större lekradier. Mot det första påståendet kan ställas (Må) som konstaterar att minst lek på biltrafikytor observerades i det område där inga sådana ytor är indragna mellan husen. Också (C) iakttar att barns aktionsradie varierar med trafiksystem, att den ökar i trafikseparerat område. (K) visar att lekställen på gatusidan i ett område med långt driven trafikseparering utgjorde en tiondel av alla uppgifter om lekställen som mödrarna lämnade.

4. Har väderleksförhållandena betydelse för barns utelek?

Denna frågeställning ges ett entydigt svar utifrån de här behandlade undersökningarna. Såväl (Må), (Mo) som (C) konstaterar att uteaktiviteterna för barn (och vuxna) varierade starkt i omfattning beroende på vädret, enligt (Må) särskilt temperatur och vind enligt (C) framförallt temperatur.

5. Hur och med vilka leker barnen?

Endast tre av här relaterade undersökningar har berört vilken typ av lek barn ägnar sig åt. (Må) konstaterar att omkring 10 % av förskolebarnen och 5 % av skolbarnen ägnade sig åt skapande lek, huvudsakligen sandlek, (C) att grupplek i allmänhet börjar vid 4–5 års ålder och (B) att pojkarna är rörelsemässigt mer aktiva ute än flickorna, vilka oftare är sysselsatta med kreativ verksamhet och klätteraktivitet.

När det gäller *kamratkontakter* är det endast (Mo) som tar upp frågan om avståndets betydelse och hon konstaterar då att barn, särskilt småbarn, väljer lekkamrater från egen eller de närmaste uppgångarna. (G) hävdar att kamratkontakterna kan bli mycket dåliga i glesa småhusområden, vilket också kan ha med avståndet att göra. (B) behandlar skillnaden mellan skol- och förskolebarns kamratkontakter och konstaterar att barnen oftast leker ute i små grupper om 2 till 4. Förskolebarnens grupper är åldersbundna, medan skolbarnens är könsbundna. Hon påvisar också större grupper vid ökad ålder och att ensamlek är mycket sällsynt bland skolbarn. (Må) redovisar att barn leker mest med kamrater av samma ålder och kön och att var femte barn var ensamt vid observations-tillfället.

Endast två av undersökningarna tar upp frågan om i vilken utsträckning *barn och vuxna tillsammans* utför aktiviteter ute. De behandlar också vad de vuxna gör. Både (G) och (Må) konstaterar att vuxna observerades utomhus i mycket liten utsträckning. (G) visar att bland vuxna knappast någon annan typ av aktivitet än promenader förekom, att de allra flesta vuxna observerades på gång- och cykelvägar eller bilytor och att de var på väg till eller från mål utanför området. (G) påpekar också att samma aktivitetsmönster som iakttagits för de vuxna gällde också ungdom 16–20 år. Vid de tillfällen då vuxna observerades utomhus deltog de enligt (G) och (Må) mycket sällan i barns lekar, män enbart i undantagsfall enl. (Må). (G) visar även att vuxna knappast utövade någon form av idrott eller motion och inte heller utnyttjade de bänkar och bord som fanns inom områdena. På samma sätt som för ensamma vuxna gäller enligt (G) att då barn och vuxna iakttagits tillsammans har dessa till allra största delen varit på väg genom området, till eller från mål utanför detta.

Sammanfattande slutsatser

Under förutsättning att det bedöms som angeläget att barn vistas ute i hög utsträckning kan vi utifrån här redovisade undersökningsresultat konstatera att höga hus är mindre lämpliga. Våningsantalet över mark samvarierar entydigt med både utelektidens längd och antalet in- och utpassager på så sätt att längre utelektid och fler passager observerats i låghus (max 4 vån) än i höghus.

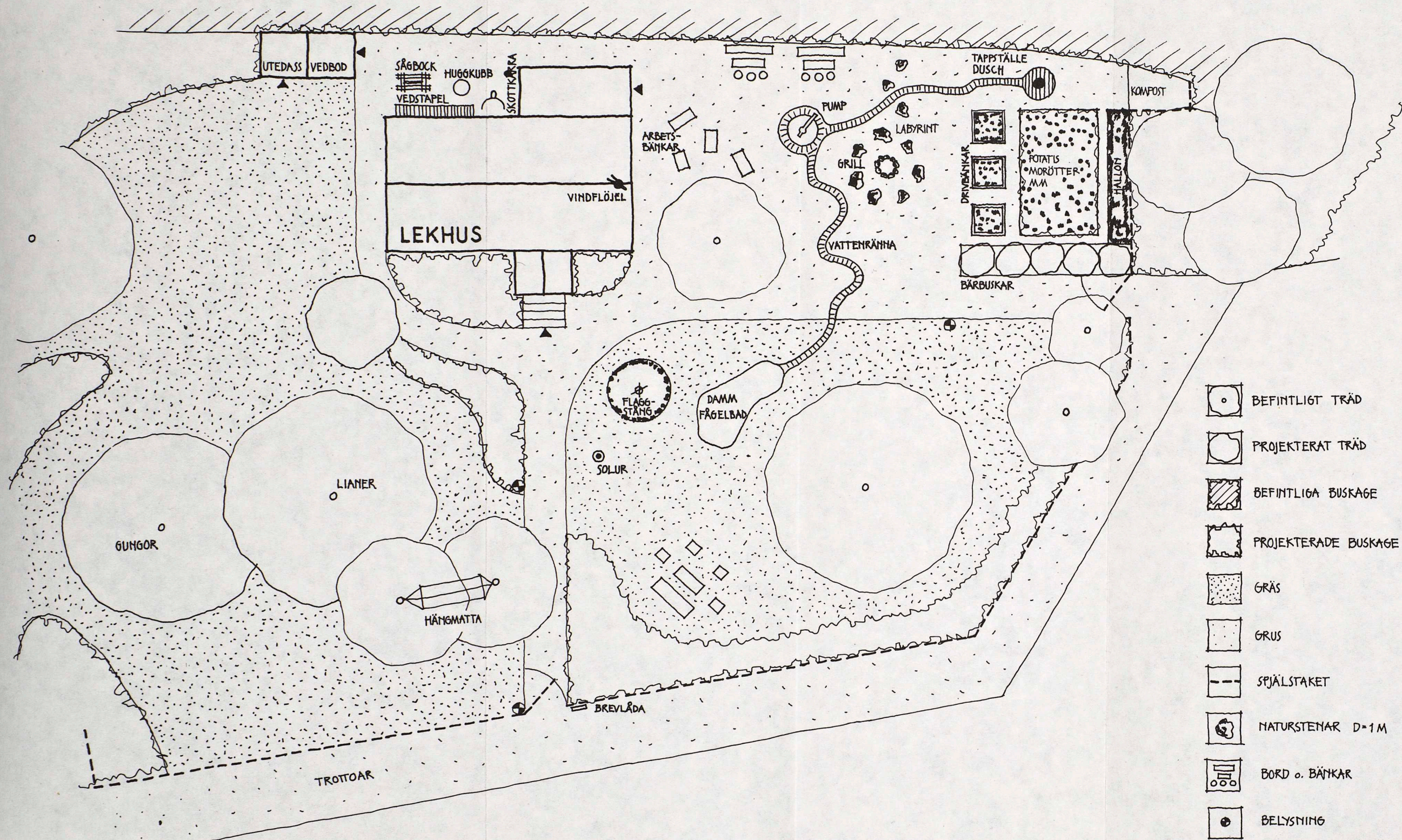
De undersökningar som tar upp lekens lokalisering relativt entréns placering påvisar samtliga att entrésidan också är leksida. Det är alltså angeläget att förhållandet mellan ute och inne noga studeras vid planering

av nya bostadsområden främst i de fall där biltrafiken dras in i områdena och att befintliga bostadsområden med utifrån denna aspekt olämplig utformning förändras på sådant sätt att biltrafik och parkering förläggs utanför området eller att entréförhållandena ändras.

Flera av undersökningarna konstaterar att barn i relativt liten utsträckning använder de särskilda lekplatserna och att klara tendenser finns till en åldersuppdelad lek. Detta sker på sådant sätt att de yngre barnen, främst förskolebarnen, leker på den egna gården medan de äldre p. g. a. avsaknad av för dem attraktiva utrymmen och redskap uppehåller sig i utkanten av eller utanför kvarteret. Det är främst lekparken med lekledare som rekryterar barn i alla åldrar.

De undersökta lekplatsernas redskap utnyttjas i relativt liten omfattning. Här kan bara påpekas att samtliga lekplatser har varit mycket traditionellt utformade, utan egentliga möjligheter till självskapande verksamhet.

Den påtagliga frånvaron av vuxna i bostadsområdena har påpekats i de undersökningar som tagit upp denna frågeställning. Mer stimulerande lekplatser med möjligheter till mer skapande verksamhet kombinerat med ett aktivt deltagande från de vuxnas sida framstår som mycket önskvärt. Både barn och vuxna är sannolikt i behov av denna kontakt, där de vuxnas roll skulle kunna vara någonting mer än den rent övervakande.



EXEMPEL 1

Från tomtbildningen för skolan står kvar en liten stuga, just ett sådant hus, som beboddes av fattigt folk under den tidigare delen av 1900-talet. Den innehåller ett rum och kök, förstuga och källare. Stugan bör bevaras, eftersom sådana byggnader håller på att försvinna. Denna kulturhistoriska aspekt bör då påverka utformningen av omkringliggande del av skolgården.

Stugan inbjuder också till en samordning av ute- och innelek. Man bör här skapa en gammaldags miljö utan konstgjorda anordningar, där barnen kan få utlopp för sin egen skapande verksamhetslust i göromål, som numera inte förunnas dem. Barnen kan här få uppleva något av farfars barn-dom, må så vara att det ligger litet av nostalgi i detta.

Denna del av skolgården har således under mottot "Naturlig lek" blivit en aktivitetsgård särskilt för mindre barn.

Omkring trädgården går ett spjälstaket. Buskar och örter väljs bland sådana som drar till sig fåglar, fjärilar, humlor och bin, visar dygnsrytm, doftar och har sinsemellan olika blomningsperioder. I några få rabatter planteras gammaldags perenna och ettåriga växter, en del som lämpar sig för förvildning. I träden sätts upp fågelholkar. En vattenpost som finns i trädgården bildar utgångspunkten för vattenlek, en ränna av storgatsten där barnen kan bygga vattenhjul o. d. En gammal pump anslutes och vattnet får rinna ut i ett litet fågelbad. Vid tappstället ordnas en dusch. Intill odlar man potatis, grönsaker och bär och driver upp planter i plastbänkar. Möjligen kan man ha något slag av djur till läns. En enkel eldplats skall finnas för lägerbål och grillfester med några stora fältstenar som sittplatser. Vid bänkar och bord skall man kunna arbeta, och avkoppling får man i hängmattan, i trädgårdsmöblerna eller på förstuvkisten. Man bygger en vedbod med vidhängande dass med hjärta i dörren (el- eller kemisk destruktio-n). Vedboden kan utom som förvaringsplats användas för konstruktiv lek och samvaro. Vedbo-dar och uthus var förr utomordentliga verkplatser för barn. På vedbacken skall finnas en vedstapel, sågbock, huggkubb och skottkärra, men givetvis inte yxa eller såg för barnen. Något stilbrytande visserligen får man väl ha några gammaldags lyktor i trädgården, en flaggstång och en vindflöjel på taket.

Stugan blir ett utmärkt komplement till skolgården och den kommande barnstugan liksom till undervisningen över huvud taget. Genom de olika aktiviteter, som kommer att bedrivas ute och inne kan man bl. a. skapa en naturlig kontakt mellan olika åldersgrupper. Man bör inbjuda pensionärer och andra vuxna till stugan att delta i verksamhe-ten, vid trädgårdsarbete, berättarstunder, ljusstöpning m. m. Man kan också skapa god kontakt mellan förskolan och låg- och mellanstadiet, t. ex. genom att gemensamt uppföra teaterstycken, minspel, ljud- och rytmelekar, kaspersteater och annan dockteater.

Dramatisering bör inta en framskjuten plats i verksamheten. För att underlätta teaterspel av skilda slag finns tre skärmar (tretexskivor på träram), två stycken, varvid den ena består av två dybbelvikta, är fästade med gångjärn på väggen. Dessutom finns en rund skärm (masonit och stålror) för att åstadkomma oändlighetsverkan.

Den invikta delen av den dubbla väggfasta skärmen användes vid skuggspel, dock- och kasper-teater. Scenöppningen regleras med hjälp av sättstycken. Genom enkla anvisningar kan man stimu-lera barnens fantasi, så att de målar, kompletterar och på annat sätt utnyttjar skärmarnas möjligheter. Skärmarna är lätta att måla om och när de blir alltför slitna byts tretexskivorna ut. Då tretexskär-marna inte används till teaterspel, kan de fästas upp mot väggen och fungera som anslagstavlor och uppfastningsplatser för olika saker. I scenöppning-en kan en "svart tavla" sättas in. Skärmarna kan även användas för att avgränsa olika aktiviteter. Ett svart draperi, vilket löper i en skena fästad under taklisten, möjliggör mörkläggning.

Med hjälp av tre strålkastare, vilka monteras så diskret som möjligt bakom bjälkarna, skulle barnen även kunna sätta ljus till sina spel. De skulle kunna sätta upp "riktiga" teaterstycken, skriva, göra scenografi, dräkter och masker. Barnen skulle lära sig att samarbeta och att förstå att allas insats är lika nödvändig och värdefull för slutresultatet.

I rummet kan möbleringen reduceras till det absolut nödvändiga: slagbord, korgstolar (för äldre), sittkuddar och golvbokhylla. Köket inreds med elspis, diskbänk, skåp, kylskåp och pallar. I hörnet uppföres en öppen spis av "torpmodell". Det är viktigt att barn får lära sig att handskas med öppen eld.

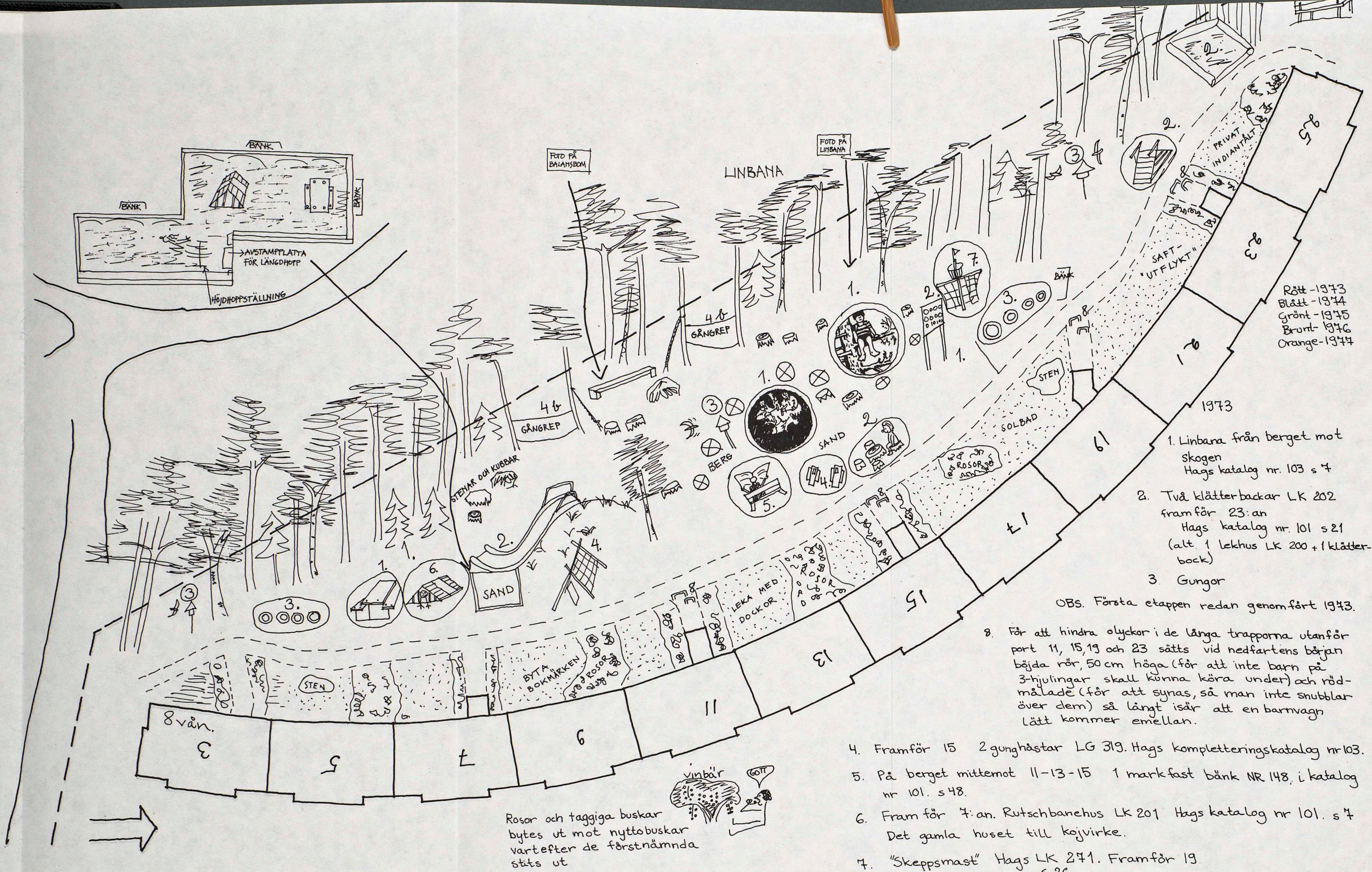
Bakre utbyggnadens inre rum kan användas för förvaring och det yttre som kapprum. Vinden kan vinterbonas, kläs in och förses med golvplastmatta.

Vinden bör kunna mörkläggas, helt och delvis. Fönstren skall vara försedda med barnsäkra lås och trappgången ner till köket kunna stängas av för att förhindra olyckor. Genom att låta barnen leka känn- och mörklekar kan de få lära sig att ta sig fram i, och vänja sig vid mörker på ett positivt sätt. Här kan man också berätta spökhistorier. Facken kan användas som vilplatser, de lösa madrasserna kan även fungera som byggelement i lekar. Sidorna i facken bör kunna skämmas av med hjälp av t. ex. papp, tyg, etc., så att varje fack bildar en avskild enhet. Facken närmast trappgången kan vara lämp-liga platser att torka örter och driva blommor.

Inredningen i stugan kan kompletteras med gamla prydnads- och bruksföremål. Gardinuppsätt-ningar, fotogenlampa, frasmattor m. m. kan bidra-ga till att ge interiören en gammaldags prägel.

En gammal autentisk vedbod med dass går kanske att anskaffa. Vedboden kan utom som förvaringsplats användas för konstruktiv lek och samvaro. Där bör finnas en slöjdbänk, verktyg och redskap. Här kan barnen tillverka leksaker av olika slag. De gamla vedbodarna var förr utomordentliga verkplatser för barn. Dasset behövs, särskilt under icke skoltid, och den stora nyckeln skall hänga i förstugan. På vedbacken tjänar vedstapel, sågbock, huggkubb och skottkärra också som lekredskap.

Trots att stugan blir mindre "äkta" bör exteri-ören utformas med lite större fantasi, för att barnen skall kunna identifiera den som en sagostuga. Utbyggnaden på framsidan bör ändras till en öppen veranda (förstuvist). Fönsterfoder, knutbräder och veranda utformas med "snickarglädje". I fönsterbågarna insättes smårutor.



Rött-1973
 Blått-1974
 Grönt-1975
 Brun-1976
 Orange-1977

1. Linbana från berget mot skogen
Hags katalog nr. 103 s 7
2. Två klätterbackar LK 202 framför 23:an
Hags katalog nr. 101 s 21 (alt. 1 lekhus LK 200 + 1 klätterbock)
3. Gungor

OBS. Första etappen redan genomfört 1973.

8. För att hindra olyckor i de långa trapporna utanför port 11, 15, 19 och 23 sätts vid nedfartens början böjda rör, 50 cm höga (för att inte barn på 3-hjulingar skall kunna köra under) och rödmålade (för att synas, så man inte snubblar över dem) så långt isär att en barnvagn lätt kommer emellan.

4. Framför 15 2 gunghästar LG 319. Hags kompletteringskatalog nr 103.
5. På berget mittemot 11-13-15 1 markfast bänk NR 148. i katalog nr 101. s 48.
6. Fram för 7:an. Rutschbanehus LK 201 Hags katalog nr 101. s 7 Det gamla huset till kojvirke.
7. "Skeppsmåst" Hags LK 271. Framför 19. s 26

Rosor och taggiga buskar bytes ut mot nyttbuskar vartefter de förstnämnda stöts ut

Bilaga 3 Exempel på initiativ till lek- miljö- förbättringar

I så gott som samtliga kapitel men främst i kap. 3 och 4 har vi påpekat en mängd brister i barnens fysiska miljö. Vi har också försökt ange möjliga alternativa utformningar och förbättrande åtgärder i befintliga miljöer.

Såväl de alternativa utformningarna som de förbättrande åtgärderna har p. g. a. att de utformats mer som allmänna resonemang än som konkreta exempel blivit ganska abstrakta. Detta är en brist som vi till viss del hoppas kunna råda bot på genom att i denna bilaga ta upp några konkreta exempel på förbättringsåtgärder.

Vi har i vårt avsnitt tagit upp flera som vi bedömer viktiga aspekter i samband med planering av barns utemiljö. Några av dessa är:

- att* genomarbetade förslag till lek- och utemiljöutformningar inte skärs ner på ett sådant sätt att för helheten väsentliga delar försvinner
- att* de boende (och därmed också barnen) själva ges möjlighet att initiera och aktivt medverka i miljöförbättrande åtgärder
- att* personalledda aktiviteter är en av många viktiga förutsättningar för att ambitiösa satsningar skall ha en möjlighet att lyckas
- att* lek- och utemiljöer planeras omsorgsfullt med hänsyn tagen till de speciella förutsättningar som råder i varje enskilt fall
- att* såväl dåliga som mycket bra åtgärder kan vidtas inom en och samma kostnadsram och att det alltså gäller att utnyttja de möjligheter som ges
- att* lek- och utemiljöer utformas så, att de möjliggör samtidig användning av både vuxna och barn i olika åldrar.

Vi väljer i detta konkretiserande syfte att redovisa och diskutera tre exempel bland de ansökningar som till dags dato inkommit till Socialstyrelsen "för bidrag till särskilda insatser för en barnvänlig boendemiljö m. m."

*Exempel 1*¹⁾ utmärks av inlevelse och lyhördhet för upplevelser som, enligt vår mening, barn ofta går miste om. Typiskt för andan i detta förslag är att detaljer tillmäts stor vikt (exempelvis vedbodsnyckeln som skall hänga på en spik i förstugan). Alla små detaljerade delförslag finns med för att tillsammans ge en större helhet, utan att därför det lilla perspektivet tappas bort. Förslaget utmärks alltså av ett mångfacetterat helhetsgrepp – en befintlig torpstuga rustas upp och inreds för olika aktiviteter med anknytning till den ursprungliga verksamheten och även

¹⁾ Upprättat av Skolstyrelsen i medelstor kommun med planhjälp av trädgårdsarkitekt.

tomten föreslås utformad i samma anda. Stor omtanke ägnas möjligheter att kunna följa årstiders växlingar, ekologiska förlopp m. m. — olika typer av växter, grönsaksland — komposthög, eldplats — vedbod, huggkubb osv. Förslaget innebär en miljö som aldrig är riktigt färdig, som för att fungera ständigt måste förändras och skötas med omtanke. Denna fritidsmiljö som avser att öppna skolan mot omvärlden är tänkt att, och måste, fungera med personal. Om, som så ofta är fallet, personalresursen skulle utgå i samband med förslagets genomförande skulle sannolikt många av de redovisade kvaliteterna försvinna. Liksom de övriga exemplen skall förslaget ses i relation till den omgivande miljön. I detta fall kommer lekgården med sin symboliska mångfacetterade miljö utgöra ett komplement till en traditionellt utformad, storskalig modern skola. (Se separat figur)

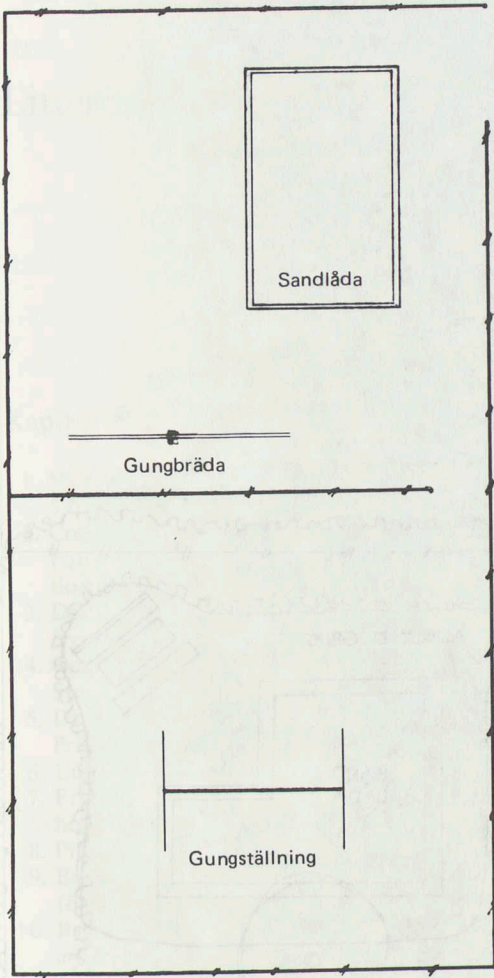
Exempel 2¹⁾ är ett exempel på att boende själva tagit initiativ till förbättringsåtgärder. Ett stort område utanför ett hyreshus föreslås få en mycket varierad utformning. Förslagsställarna har redovisat en successiv utbyggnad med både mycket enkla och lite mer avancerad utrustning för alla typer av lek och för vuxenaktiviteter. Förslaget innehåller flera exempel på aktiviteter där barn i olika åldrar och vuxna kan delta i direkt kontakt med varandra och samtidigt. Terrängförutsättningar och befintlig vegetation har tagits till vara och inte minst: förslaget visat tydligt på, att en okonventionell redovisning kan vara nog så talande och t. o. m. mer inlevelsefull än ett traditionellt utformat förslag. (Se separat figur)

Exempel 3²⁾ saknar så gott som alla de kvaliteter som de två tidigare exemplen har. Förslaget innehåller ingen beskrivning och den tänkta lekplatsen är inte på något sätt relaterad till omgivningen. De enda beskrivningar som åtföljer förslaget är "typritning för kvarterslekplats" och "enl. kommunen tillämpad standard". Det allra mest betänkliga med detta förslag är inte att det enbart är torftigt, utan också att det representerar en vanligt förekommande lekplatsutformning. En slentrianmässig planering som innebär att några typredskap pliktskyldigast placeras ut på en staketinhängnad sandyta kan inte fungera som annat än möjligtvis ett substitut, om ens det. (Se separat figur, exempel 3 a)

Exempel 3 bearbetades p. g. a. dess uppenbara brister av Socialstyrelsen. Förutsättningarna, inklusive kostnadsramen var helt och hållet desamma. Entrén till lekplatsen vätte i ursprungsförslaget direkt ut mot en trafikerad gata, i alternativförslaget nås lekplatsen från intilliggande park. Alternativförslaget innebär också differentierad markbehandling, en mer omsorgsfull planering av vegetation och sittmöjligheter i anslutning till lekytorna, m. m. (Se separat figur, exempel 3 b)

¹⁾ Upprättat av en bostadsrättsförening.

²⁾ Upprättat inom mindre kommun.

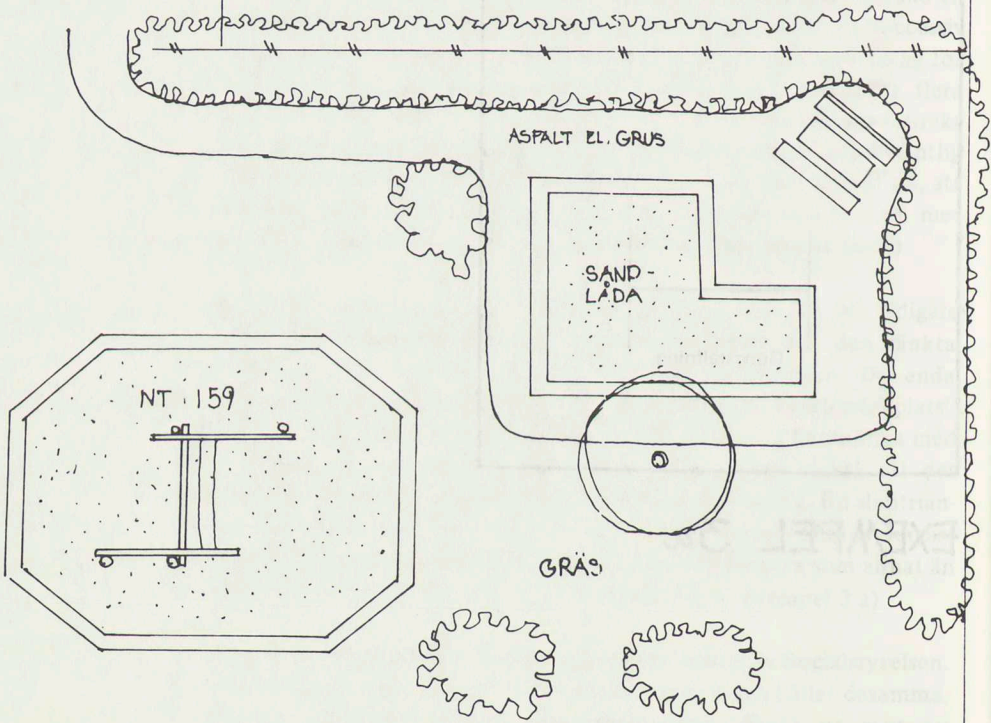


EXEMPEL 3a

EXEMPEL 3b

PARK

P PLATS



EXEMPEL 3b

Litteratur

Kapitel 3:

1. Myrdal, G., *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*, Rabén & Sjögren, Uddevalla 1969.
2. Creutzer, P., *Barn i Tensta*, Samarbetsorganet Barnavårdsnämnd-Polis-Skola, Stockholms Barnavårdsnämnd, Stockholms Skoldirektion, Rapport, Stockholm 1971.
3. Daun, Å., Börjesson, B., Åhs, S., red, *Samhällsförändringar och brottslighet*, antologi, Tidens förlag/Folksam, Stockholm 1974.
4. Gordon, H., Molin, P., *Man bara anpassar sig helt enkelt*, Pan, Stockholm 1972.
5. Daun, Å., *Förortsliv – en etnologisk studie av kulturell förändring*, Prisma, Stockholm 1974.
6. Lundmark, P-E., Utan språk kan du inte tänka, *Vi*, nr 17, 1974.
7. Eriksson, H.E., *Ungdomens identitetskriser*, Natur o. Kultur, Stockholm 1969.
8. Piaget, J., *Barnets själsliga utveckling*, Gleerup, Lund 1968.
9. Barnstugeutredningen, *Förskolan del 1*, SOU 1972:26, Allmänna förlaget, Stockholm 1972.
10. Barnstugeutredningen, *Barns fritid, fritidsverksamhet för 7–12-åringar*, SOU 1974:42, Allmänna förlaget, Stockholm 1974.
11. Lönnqvist, H., Nygren, P., *Vadå . . . fritidssysselsättningen?* Projekt Ungdom i Förort, Rapport 1, Barnbyn Skå 1973.
12. Hedman, E., *Boende och samhällsförändring*, rapport, Sociologiska institutionen, Umeå Universitet 1974.
13. Bruun, U-B., *Förskoleålderns psykologi*, Läromedelsförlagen, Lund 1968.
14. Mussen, P., Conger, J., Kagan, J., *Child Development and Personality*, Harper, International Edition, 1969.
15. Elserius, E. et al, *Piagets lek teori – presentation och tillämpning*, 3-betygsuppsats, Pedagogiska Institutionen, Stockholms Universitet 1970.
16. Borg, A., et al, *Intervjuundersökning av tjugo barnfamiljer i en stockholmsförort*, 3-betygsuppsats, Socialhögskolan i Stockholm 1972.
17. Hjärne, L-G., *Föräldrar barn fritid*, GAKO, Göteborg 1966.
18. Statistiska centralbyrån, *Folk- och bostadsräkningen 1970*.
19. Tengvald, K., Barnens situation i starkt expansiv miljö, *Att bo*, nr 4, 1972.
20. Hallberg, A., et al, *Hjälporganens roll i Tensta*, 2-betygsuppsats, Pedagogiska Institutionen, Stockholms Universitet 1973.
21. Ladberg, G., *Barntillsyn eller barnmiljö?*, forskningsrapport, Pedagogiska Institutionen, Stockholms Universitet 1973.

22. Bostadsstyrelsens tekniska byrå, *God Bostad*, förslag den 15 april 1970, Stockholm 1970.
23. Kungliga Bostadsstyrelsen, *God Bostad idag och i morgon*, Stockholm 1964.
24. Erikson, R., *Uppväxtförhållanden och social rörlighet*, Låginkomstutredningen, Allmänna förlaget, Stockholm 1971.
25. Nilsson, N., *Plats för lek*, Tidens förlag/Hyresgästernas Riksförbund, Stockholm 1969.
26. Skolöverstyrelsen, *Läroplan för grundskolan - Allmän del*, Utbildningsförlaget, Stockholm 1970.
27. Klason, L-E., *Insyn i skolan*, Sveriges lärarförbund, Stockholm 1971.
28. Proposition nr 100: 1967.
29. Gasslander, K., Månsson, S-A, Ronnby, A., *Rosengårdsrapporten: En studie av barns uppväxtvillkor*, Lund 1974.

Kapitel 4:

1. Bostadsstyrelsens tekniska byrå, *God Bostad*, förslag den 15 april 1970, Stockholm 1970.
2. Statens planverk, *Tillgänglighet och rymlighet i elva bostadsområden*, rapport nr 25, Stockholm 1973.
3. Byggforskningen, *Täthet och rymlighet i 11 bostadsområden*, informationsblad B 17: 1971, Stockholm 1971.
4. Hall, E., *The Hidden Dimension*, A Doubleday Anchor Book, USA 1966.
5. Sommer, R., *Personal space - the behavioral basis of design*, USA 1969.
6. Gehl, I., *Bo-miljø*, Statens Byggeforskningsinstitut, SBI-rapport 71, Köpenhamn 1971.
7. Gehl, J., *Livet mellem husene*, Konstakademiets arkitektskola, Köpenhamn 1971.
8. Nilsson, R., Thorén, E., Ahlund, O., *Anpassbara bostäder*, Arbetsbehandling 12, 1971, Byggnadsfunktionslära LTH, Lund 1971.
9. Flemström, C., Ronnby, A., *Fallet Rosengård - en studie i svensk planerings- och bostadspolitik*. Det nya samhället nr 4, Prisma, Lund 1972.
10. Gordon, H., Molin, P., *Man bara anpassar sig helt enkelt*, Pan, Stockholm 1972.
11. Bommarko, T., Folkesson, J., Hall, B., *Den yttre boendemiljön*, *Plan* 1972: 2.
12. Mårtensson, B.G., *Markutrymmen i fem bostadsområden - användning och utformning*, Byggforskningen, Rapport R 26: 1973, Stockholm 1973.
13. Höweler, M., *En studie av barn från låghus- och höghusområden*, Rapport nr 38, Pedagogiska institutionen, Lunds universitet, 1973.
14. Dalén, I., *Något om förutsättningar för en allsidig boendestruktur*, Boendeutredningen PM nr 76, Stockholm 1974.
15. Höweler, M., *En studie beträffande observationer av aggressivitet och undergivenhet hos barn på lekplatser inom två olika former av bostadsområden i Malmö*, 3-betygsuppsats, Pedagogiska institutionen, Lunds universitet, 1965.
16. Johansson, S., *Den vuxna befolkningens hälsotillstånd*, Låginkomstutredningen, Allmänna förlaget, Stockholm 1971.

17. Gasslander, K., Månsson, S.A., Ronnby, A., *Rosengårdsrapporten – en studie av barns uppväxtvillkor*, Lund 1974.
18. Konsumentinstitutet, *Kök, planering, inredning*, Stockholm 1972.
19. Brattgård, S.O., *Normalbostaden och de rörelsehindrade*, Avd. för handikappforskning, Göteborgs universitet, stencil 10, Göteborg 1970.
20. Barnstugeutredningen, *Barns fritid, fritidsverksamhet för 7–12-åringar*, SOU 1974: 42, Allmänna förlaget, Stockholm 1974.
21. Carlestam, G., *Studier av utomhusaktiviteter med automatisk kamera*, Statens institut för byggnadsforskning, Rapport 16/68, Stockholm 1968.
22. Wohlin, H., *Studier av förskolebarns lekvanor i modern bostadsbyggelse*, KTH, stencil, Stockholm 1960.
23. Statens Planverk, *Bostadens grannskap*, Rapport nr 24, Stockholm 1972.
24. Statens Planverk, *Riktlinjer för stadsplanering med hänsyn till trafiksäkerhet*, SCAFT, Publikation nr 5, 1968, Stockholm 1968.
25. Barnstugeutredningen, *Barns fritid, fritidsverksamhet för 7–12-åringar*, SOU 1974: 42, Allmänna förlaget, Stockholm 1974.
26. Servicekommittén, *Boendeservice 1–6*, SOU 1968: 38, 1970: 68, 1971: 25–28, Allmänna förlaget, Stockholm 1968, 1970, 1971.
27. Beckne, R., *Skolans arbetsmiljö – en sammanfattning av SIAs betänkande*, Utbildningsförlaget, Uddevalla 1974.
28. Servicekommittén, *Boendeservice 2*, SOU 1970: 68, Allmänna förlaget, Stockholm 1970, (sid 14).
29. Barnstugeutredningen, *Förskolan, del 1 och 2*, SOU 1972: 26, 27, Allmänna förlaget, Stockholm 1972.
30. Wohlin, H., *Studier av förskolebarns lekvanor i modern bostadsbyggelse*, KTH, stencil, Stockholm 1960.
31. Morville, J., *Børns brug av friarealer*, Statens byggeforskningsinstitut, Rapport 10, Köpenhamn 1969.
32. *Barns utemiljö*, SOU 1970: 1, Allmänna förlaget, Stockholm 1970, (sid 17 och 30).
33. Barnstugeutredningen, *Barns fritid, fritidsverksamhet för 7–12-åringar*, bilaga 4, SOU 1974: 42, Allmänna förlaget, Stockholm 1974.
34. Statistiska centralbyrån, *Folk- och bostadsräkningen 1970*.
35. Thiberg, A., *Planutformning av bostadsrum*, Statens institut för byggnadsforskning, Rapport R 41: 1970, Stockholm 1970.
36. Gehl, J., *Livet mellem husene*, Konstakademiets arkitektskola, Köpenhamn 1971.
37. Daun, Å., *Förortsliv – en etnologisk studie av kulturell förändring*, Prisma, Stockholm 1974.
38. Parkleksutredningen i Stockholm, *Mål och innehåll i parkleken*, Stockholm 1972.
39. Barnstugeutredningen, *Förskolan, del 2*, SOU 1972: 27, Allmänna förlaget, Stockholm 1972.
40. Nilsson, R., Ahlund, O., *Anpassbara bostäder*, Arbetshandling 3, 1974, Byggnadsfunktionslära LTH, Lund 1971.
41. Gasslander, K., Månsson, S.A., Ronnby, A., *Rosengårdsrapporten – en studie av barns uppväxtvillkor*, Lund 1974.
42. Lindhagen & Nilsson, *Hotet mot arbetarrörelsen*, Tiden, Jönköping 1970.

Övrig litteratur till kap. 4

- Borg, A., et al, *Intervjuundersökning av tjugo barnfamiljer i en stockholmsförort*, 3-betygsuppsats, Socialhögskolan i Stockholm, 1972.
- Bronfenbrenner, U., *Två barndomsvärldar, barnuppfostran i Sovjetunionen och USA*, W & W, Stockholm 1972.
- Engström, C., *Är dom vuxna inte riktigt kloka?* Författarförlaget, Uddevalla 1970.
- Jonsson, G., *Det sociala arvet*, Tiden, Stockholm 1970.
- Liljeström, R., *Uppväxtvillkor – samspelet mellan vuxna och barn i ett föränderligt samhälle*, Publica, Stockholm 1973.
- Neil, A. S., *Fria barn – lyckliga människor, metoder för antiauktoritär uppfostran*, Aldus, Lund 1972.
- Nordenström, H., *Hur stor är individens stad?* Pan, Stockholm 1972.
- Socialdepartementet, *Lek och lekmiljö*, 1971.
- Solidarisk bostadspolitik*, Betänkande av boende- och bostadsfinansieringsutredningarna, SOU 1974: 17 och 18, Allmänna förlaget, Stockholm 1974.
- Statens byggeforskningsinstitut, *Meningar om mennesker og miljø*, SBI-rapport -74, Köpenhamn 1971.
- Vestin, F., *Handbok i barnindoktrinering*, W & W-serien Nu!, Stockholm 1969.

Kapitel 5:

1. Stockholms socialförvaltning, *Bostadssocial beskrivning av Stockholm år 1968*, Stockholm, 1971.
2. Gans, H, Planering och socialt liv: vänskapsförhållanden och grannrelationer i förortsområden, ur Lindberg, G., *Urbana processer*, Gleerup, Lund, 1971.
3. Daun, A., Social struktur på mikronivå, ur *Boendeservice 6*, Strukturstudien, SOU 1971:28, Allmänna Förlaget, Stockholm, 1971.
4. Hedman, E., *Boende och sociala kontakter*, Rapport nr 21, i Geografisk rörlighet – Sociala och ekonomiska effekter, Umeå universitet, 1974.
5. Kuper, L. et al, *Living in Towns*, The Cresset Press, London, 1953.
6. Gans, H., Den balanserade kommuniteten: homogenitet eller heterogenitet i bostadsområden, ur Lindberg, G., *Urbana processer*, Gleerup, Lund, 1971.
7. Dennis, N., Who needs neighbours? *New Society*, no 43., 25 July 1963.
8. Lindberg, G., Segregationsprocesser, ur Lindberg, G., *Urbana processer*, Gleerup, Lund 1971.
9. Hedman, E: *Förändringar i boendeförhållanden för en grupp flyttare*, Rapport nr 22 i Geografisk rörlighet-, Sociala och ekonomiska effekter, Umeå universitet, 1973.
10. Socialstyrelsen: *Integrerat samhälle*, Socialstyrelsen redovisar nr 21, Stockholm 1971.
11. Direktiven till Boendeutredningen, *Statsrådsprotokoll* av den 6 november 1970.
12. Liljeström, R., Gemenskap och isolering i stadsmiljö, *Socialmedicinsk tidskrift*, nr 7–8, 1972.

Övrig litteratur till kap. 5

- Bell, R & Westius, S. *Några teorier om grannskap och grannrelationer*. Statens institut för byggnadsforskning, R 29: 1972, Stockholm, 1972.
- Vestbro, D-U., Kan boendesegregationen avskaffas? *Att bo*, 4/1972.
- Hedman, E., *Bostadsförhållandenas beroende av produktionslivets organisation*, Rapport nr 20, i Geografisk rörlighet – sociala och ekonomiska effekter, Umeå universitet, 1973.
- Eriksson, R., *Uppväxtförhållanden och social rörlighet*, Låginkomstutredningen, kap. 6 i betänkande om svenska folkets levnadsförhållanden, Allmänna Förlaget, Stockholm, 1971.
- Lindberg, G.: *Social omgivning: En socieologisk undersökning av tjugobostadsområden i Malmö*, sociologiska institutionen, Lunds Universitet, 1967.

Kapitel 6:

1. Stockholms stads stadsbyggnadskontor, *Planstandard 1965*, Stockholm 1965.
2. Kommittén för barns utemiljö, *Barns utemiljö*, SOU 1970:1, Allmänna förlaget, Stockholm 1970.
3. Servicekommittén, *Boendeservice 1-7*, SOU 1968:30, 1970:68, 1971:25-28, 1973:24, Allmänna förlaget, Stockholm 1968-73.
4. Barnstugeutredningen, *Förskolan del I*, SOU 1972:26, Allmänna förlaget, Stockholm 1974.
5. Statens planverk, *Bostadens grannskap*, Rapport nr 24, Stockholm 1972.
6. Bostadsstyrelsens tekniska byrå, *God Bostad*, förslag den 15 april 1970, Stockholm 1970.
7. Bygglagutredningen, *Markanvändning och byggande*, SOU 1974:21, Allmänna förlaget, Stockholm 1974.
8. Utredningen om skolans inre arbete (SIA).

Bilaga 1

1. *Barns utemiljö*, SOU 1970:1, Allmänna förlaget, Stockholm 1970.
2. Nilsson, N., *Plats för lek*, Tidens förlag/Hyresgästernas Riksförbund, Stockholm 1969.
3. *Boendemiljö för barn*, bostadsområden och lekparkar samt närlokaler, Lekmiljörådet, Stockholm 1973.
4. Dahlberg, G., *Samlek*, rapport, Pedagogiska Institutionen vid Lärarhögskolan i Stockholm, Stockholm 1973.
5. Sjöstrand, I., *Samhem*, Aldus/Bonniers, Stockholm 1973.
6. Liljeström, R., *Uppväxtvillkor – samspillet mellan vuxna och barn i ett föränderligt samhälle*, Publica, Stockholm 1970.

Statens offentliga utredningar 1975

Kronologisk förteckning

1. Demokrati på arbetsplatsen. A.
2. Psalmer och visor. Del 1: 1. U.
3. Psalmer och visor. Del 1: 2. U.
4. Psalmer och visor. Del 1: 3. U.
5. Bättre bosättning för flera. S.
6. Huvudmannaskapet för specialsolan och särskolan. U.
7. Framtida studerandehälsövård. U.
8. Utlandssvenskarnas rösträtt. Ju.
9. Individ och skolan. U.
10. Rörlig pensionsålder. S.
11. Svensk press. Tidningar i samverkan. Fi.
12. Totalfinansiering. B.
13. Vägtrafikolyckor och sjukvårdskostnader. S.
14. Konstnärerna i samhället. U.
15. Kommunal rösträtt för invandrare. Kn.
16. Kriminalvårdens nämnder. Ju.
17. Markanvändning och byggande. Remissammanställning utgiven av bostadsdepartementet. B.
18. Förtroendevalda och partier i kommuner och landsting. Kn.
19. Konsumentskydd på låsområdet. H. (Utkommer hösten 1975)
20. Särskilda regler för handläggning av anmälan mot polisman. Ju.
21. Pensionsförsäkring. Fi.
22. Lag om allmänna handlingar. Ju.
23. JO-ämbetet. Uppgifter och organisation. R.
24. Tre sociologiska rapporter. Ju.
25. Å jour. Om journalistutbildning. U.
26. Forskningsråd. U.
27. Politisk propaganda på arbetsplatser. A.
28. Program för ljud och bild i utbildningen. U.
29. Medborgerliga fri- och rättigheter i vissa länder. Ju.
30. Barns livsmiljö. S. (Utkommer hösten 1975)
31. Samhället och barns utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 1. S. (Utkommer hösten 1975)
32. Barns hälsa. Barnmiljöutredningens rapport 2. S. (Utkommer hösten 1975)
33. Barns uppfostran och utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 3. S. (Utkommer hösten 1975)
34. Förskolan, skolan och fritiden. Barnmiljöutredningens rapport 4. S. (Utkommer hösten 1975)
35. Barnfamiljernas ekonomi. Barnmiljöutredningens rapport 5. S. (Utkommer hösten 1975)
36. Barnen och den fysiska miljön. Barnmiljöutredningens rapport 6. S. (Utkommer hösten 1975)

KUNGL. BIBL.

9 DEC 1975

STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1975

Systematisk förteckning

Riksdagen

JO-ämbetet. Uppgifter och organisation. [23]

Justitiedepartementet

Utlandssvenskarnas rösträtt. [8]

Kriminalvårdens nämnder. [16]

Särskilda regler för handläggning av anmälan mot polisman. [20]

Lag om allmänna handlingar. [22]

Tre sociologiska rapporter. [24]

Medborgerliga fri- och rättigheter i vissa länder. [29]

Socialdepartementet

Bättre bosättning för flera. [5]

Rörlig pensionsålder. [10]

Vägtrafikolyckor och sjukvårdskostnader. [13]

Barnmiljöutredningen. 1. Barnens livsmiljö. [30] (Utkommer hösten 1975) 2. Samhället och barns utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 1. [31] (Utkommer hösten 1975) 3. Barns hälsa. Barnmiljöutredningens rapport 2. [32] (Utkommer hösten 1975) 4. Barns uppfostran och utveckling. Barnmiljöutredningens rapport 3. [33] (Utkommer hösten 1975) 5. Förskolan, skolan och fritiden. Barnmiljöutredningens rapport 4. [34] (Utkommer hösten 1975) 6. Barnfamiljernas ekonomi. Barnmiljöutredningens rapport 5. [35] (Utkommer hösten 1975) 7. Barnen och den fysiska miljön. Barnmiljöutredningens rapport 6. [36] (Utkommer hösten 1975)

Finansdepartementet

Svensk press. Tidningar i samverkan. [11]

Pensionsförsäkring. [21]

Utbildningsdepartementet

1969 års psalmkommitté. 1. Psalmer och visor. Del 1: 1. [2] 2. Psalmer och visor. Del 1: 2. [3] 3. Psalmer och visor. Del 1: 3. [4]

Utredningen om skolan, staten och kommunerna.

1. Huvudmannaskapet för specialskolan och särskolan. [6] 2. Individerna och skolan. [9]

Framtida studerandehälsovård. [7]

Konstnärerna i samhället. [14]

À jour. Om journalistutbildning. [25]

Forskningsråd. [26]

Program för ljud och bild i utbildningen. [28]

Handelsdepartementet

Konsumentskydd på låsområdet. [19] (Utkommer hösten 1975)

Arbetsmarknadsdepartementet

Demokrati på arbetsplatsen. [1]

Politisk propaganda på arbetsplatser. [27]

Bostadsdepartementet

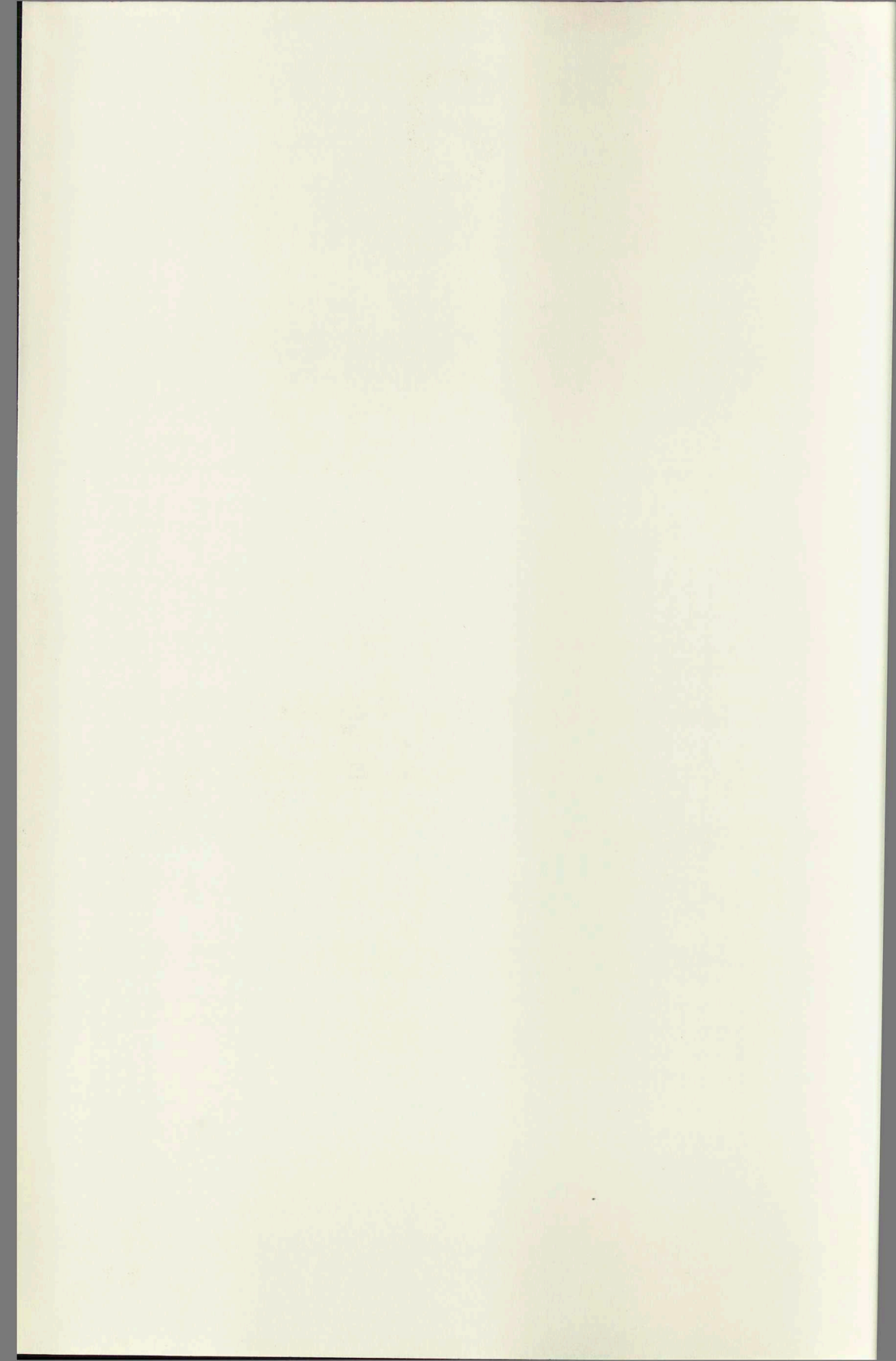
Totalfinansiering. [12]

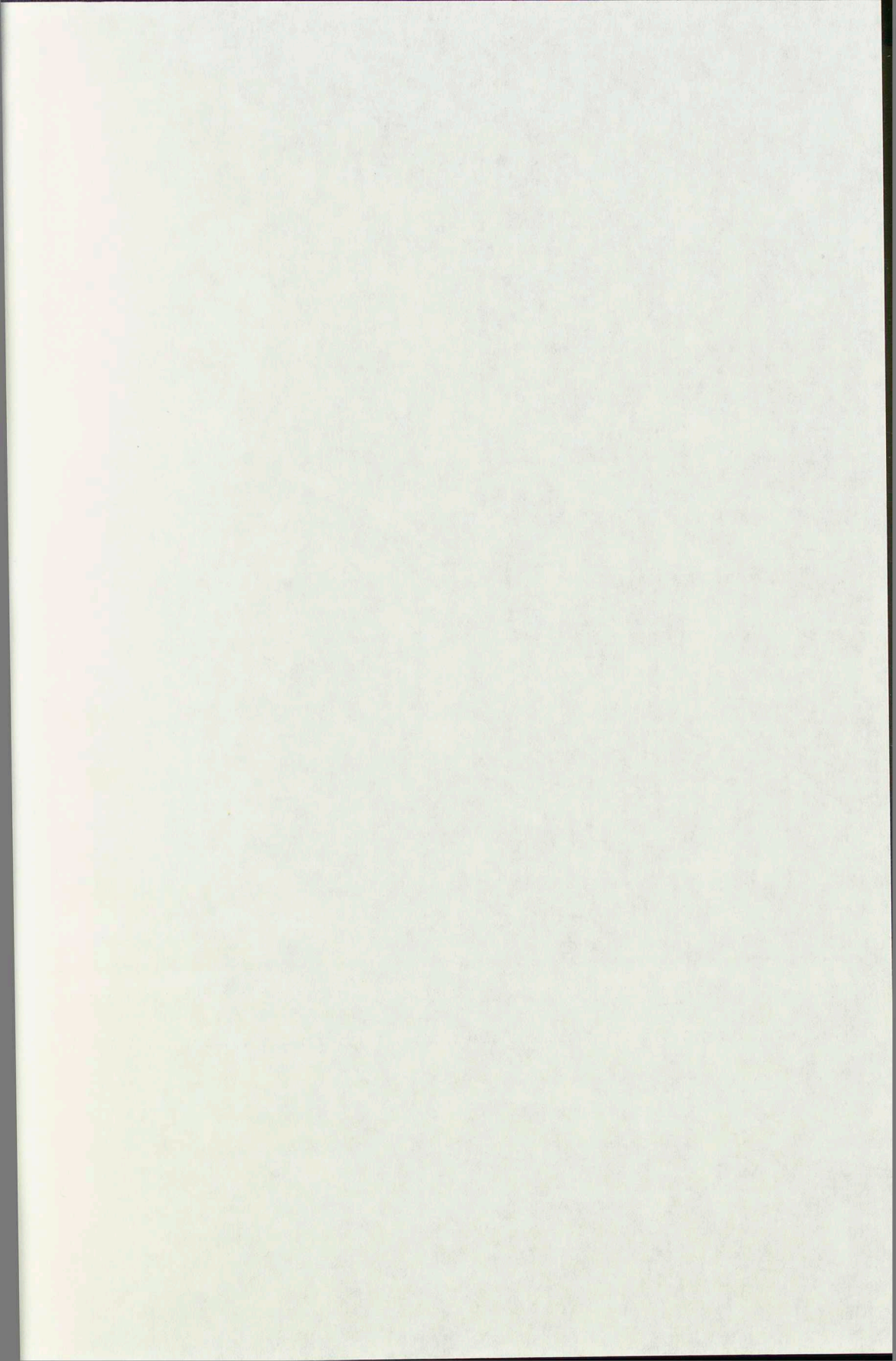
Markanvändning och byggande. Remissammanställning utgiven av bostadsdepartementet. [17]

Kommundepartementet

Kommunal rösträtt för invandrare. [15]

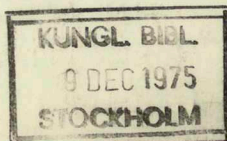
Förtroendevalda och partier i kommuner och landsting. [18]







LiberFörlag
Allmänna Förlaget



ISBN 91-38-02245-1